

บทที่ ๒

แนวคิดที่เกี่ยวข้อง

ในบทนี้ ผู้วิจัยจะศึกษาแนวคิดที่เกี่ยวข้องจึงเป็นเรื่องเกี่ยวกับประสบการณ์หรือความคิดซึ่งพัฒนาเป็นคำบรรยาย (narrative) ที่อยู่ในกระบวนการทัศน์และบริบททางสังคม ในบทนี้แยกคำบรรยายเป็น ๓ แนวคิดคือแนวคิดการก้าวข้ามของบุคคล แนวคิดการผุดบังเกิดทางสังคมและแนวคิดสังคมที่รับรู้ตามหลักพุทธธรรม การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์ไม่ใช่เพื่อนำแนวคิดที่ได้ไปยึดเป็นกรอบคิดหรือตั้งสมมติฐานในการวิจัย แต่มุ่งเข้าใจถึงกระบวนการทัศน์หรือบริบททางสังคมที่กำหนดแนวคิดดังกล่าวคือให้รู้ธัมมัญญตา คือรู้จักเหตุหรือรู้หลักความจริง^๑ และเข้าใจถึงผลหรือความหมายในการใช้แนวคิดเหล่านั้นมาอธิบายปรากฏการณ์คือให้รู้อัตถัญญตา คือรู้จักผลหรือรู้ความหมาย^๒ เมื่อเกิดความรู้ทั้งสองด้านหรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือรู้ข้อเท็จจริง (fact) และรู้คุณค่า (value)^๓ แล้ว จึงนำไปสู่การเลือกประกอบสร้างรูปแบบที่เหมาะสมกับกระบวนการทัศน์และบริบททางสังคมสำหรับการวิจัยนี้ดังจะนำเสนอในบทที่ ๓ และ ๔ ต่อไป.

๒.๑ แนวคิดการก้าวข้ามของบุคคล

แนวคิดการก้าวข้ามของบุคคลมีคำศัพท์ทางศาสนาและทางจิตวิทยาที่ใช้เรียกได้หลากหลายคำอาทิ การก้าวข้ามตัวตน (self-transcendence), การก้าวข้ามตัวบุคคล (Transpersonal) เป็นต้น ในที่นี้จะใช้คำว่าก้าวข้ามของบุคคล ในความหมายที่ครอบคลุมคำดังกล่าวทั้งหมดยกเว้นในกรณีที่ใช้คำศัพท์นั้น ๆ เป็นการเฉพาะตามสาขาวิชา นอกจากนี้ การใช้คำว่า การก้าวข้ามของบุคคลยังรวมถึงแนวคิดนี้ตามนัยยะทางพระพุทธศาสนาอีกด้วย

^๑ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพฯ : บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๒๑๐.

^๒ อ่างแล้ว.

^๓ ขณะที่ศาสนาในยุคกลางให้ความสนใจคุณค่ามากจนบางครั้งศรัทธากลายเป็นข้อเท็จจริง วิทยาศาสตร์กลับสนใจข้อเท็จจริงโดยไม่มีคุณค่าเจือปน (value free) อย่างไรก็ตามมีบางท่านที่เห็นว่าข้อเท็จจริงและคุณค่าเป็นสิ่งเดียวกัน อาทิ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงอริยสัจ ๔ ซึ่งเป็นทั้งวิชาและจรณะ ส่วนนักจิตวิทยา อาทิ อับราฮัม มาสโลว์เห็นว่าประสบการณ์ล้ำลึกกับธรรมชาติ (peak experience) ทำให้ข้อเท็จจริงเป็นสิ่งเดียวกับคุณค่า ดูรายละเอียดใน Abraham Maslow, "Fusions of Facts and Values", in **The Farther Reaches of Human Nature**, Abraham H. Maslow, (NY: Viking Press, 1971): 101-120.

สารานุกรมวิทยาศาสตร์และศาสนา นิยามการก้าวข้ามตัวตนว่า “เป็นลักษณะที่กำหนดชัดของประสบการณ์ลึกลับ (mystical experience) ทั้งหมด”^๔ และ “ในบริบทความลึกลับของกลุ่มเทวนิยม ตัวตน (self) เป็นสิ่งที่ต้องก้าวข้ามเนื่องจากเป็นสิ่งที่ขวางกั้นความลึกลับจากกระแสของสิ่งสูงส่ง (divine influx) และเป็นอุปสรรคสู่เป้าหมายการรวมเข้ากับความสูงส่งนั้น”^๕ ในกลุ่มที่มีกระบวนการทัศน์ทางศาสนาในเรื่องความเชื่อแบบเทวนิยมจะให้คำอธิบายความสูงส่งนั้นคือพระเจ้า ส่วนในกลุ่มอเทวนิยม อาทิ พระพุทธศาสนานั้นความสูงส่งดังกล่าวคือพระนิพพาน สำหรับกลุ่มกระบวนการทัศน์ทางวิทยาศาสตร์โดยเฉพาะทางสาขาประสาทวิทยาและจิตวิทยานั้นความสูงส่งดังกล่าวอาจเป็นเพียง “ความรู้ที่สูงขึ้น” หรือ “เขตแดนเหนือโลกทางวัตถุ”^๖

นอกเหนือจากการตีความที่แตกต่างกันในเรื่องความสูงส่งดังกล่าวแล้ว การตีความในเรื่องการก้าวข้ามของบุคคลหรือการก้าวข้ามตัวตนนั้นมีความแตกต่างเช่นเดียวกัน ในบทนี้จะนำเสนอแนวทางการก้าวข้ามของบุคคลทางพระพุทธศาสนาและทางจิตวิทยาเป็นสำคัญ

๒.๑.๑ ทางพระพุทธศาสนา^๗

ศาสนาส่วนใหญ่นำเสนอการก้าวข้ามของบุคคลเพื่อไปสู่ความสูงส่งตามความเชื่อของตน เช่น ศาสนายิวปรากฏในคาบาลาห์ (Kabala หรือ Kabbalah) ศาสนาอิสลามปรากฏในซูฟีสม์ (sufism)^๘ เป็นต้น สำหรับพระพุทธศาสนา การก้าวข้ามของบุคคลขั้นสูงสุดหรือการ

^๔ “Self-transcendence is a determining feature of all mystical experience.” in Brian L. Lancaster, “Self-transcendence”, **Encyclopedia of Science and Religion**, ed. by J. Wentzel Vrede van Huyssteen, 2nd ed. (2003): 799.

^๕ “In the context of theistic mysticism, the self is to be transcended since it is considered to block the mystic from the divine influx, and to be a barrier to the goal of union with the divine.” In **Op.cit.**

^๖ **Ibid.** p. 800.

^๗ มีสิ่งที่ควรทำความเข้าใจ ๒ ประการ ประการแรกในหัวข้อนี้ไม่ได้ให้ความสำคัญในเรื่องการศึกษาว่า การก้าวข้ามของบุคคลเกิดได้อย่างไรแม้จะมีการกล่าวถึงวิธีการปฏิบัติอยู่บ้าง แต่เป็นการศึกษาว่าจะทราบได้อย่างไรว่ามีการก้าวข้ามของบุคคลแล้ว โดยเฉพาะในระดับโลกียธรรม ประการที่สอง คำศัพท์ที่ใช้ในที่นี้จะป็นคำศัพท์ทางพระพุทธศาสนาซึ่งบางคำมีความหมายแตกต่างจากศัพท์ทางจิตวิทยา อาทิ ในพระพุทธศาสนา วิทยญาณตรงกับจิตสำนึก (consciousness) ในทางจิตวิทยา เป็นต้น

^๘ Andrew Shorrock, **The Transpersonal in Psychology, Psychotherapy and Counselling**, (NY: Palgrave Macmillan, 2008), pp. 23-25.

บรรลุลหรรณเพื่อการพันทุทุ (สอูปาทิสอนนิพนาน)^๙ และการดับทุทุ (อนูปาทิสอนนิพนาน) และถือเป็นการผลในการคงอยู่ของธรรมและวินัยในพระพุทธรศาสนาตั้งแต่นั้น^{๑๐}

ในการพิจารณาการก้าวข้ามของบุคคลทางพระพุทธรศาสนาที่มีประเด็นที่น่าสนใจ ๓ ประเด็นคือ ประเด็นแรกเรื่องมูมมอในการพิจารณาคือใครเป็นผู้มองว่าบุคคลหนึ่ง ๆ อยู่ในชั้นใดระดับใด ประเด็นที่สองเรื่องการแบ่งชั้นหรือระดับการพัฒนาที่จะแบ่งเป็นชั้นต่าง ๆ อะไรได้บ้างก่อนจะถึงพระนิพนาน และประเด็นที่สามเรื่องวิธีปฏิบัติเพื่อการก้าวข้ามของบุคคล

๒.๑.๑ มูมมอการก้าวข้ามของบุคคล

ในเรื่องนี้ มีมูมมอที่พิจารณาได้ ๒ มูมมอคือ มูมมอจากภายในตนเองและมูมมอจากภายนอก^{๑๑} มูมมอจากภายในคือตัวเราเป็นผู้เห็นว่าระดับชั้นการพัฒนาของตนเองอยู่ในชั้นใด เป็นสิ่งที่เรียกว่า “เห็นได้ด้วยตนเอง” หรือปรากฏในพระธรรมคณคือ “ธรรมนี้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาในตน อหวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน”^{๑๒} แต่ผู้ที่เห็นว่าตนเองมีการก้าวข้ามของบุคคลโดยเฉพาะถึงชั้นพระอริยบุคคล การจะบอกต่อผู้อื่นนั้นจะเป็นการอวดอวดุตริมนุสสรธรรมซึ่งถ้าเป็นพระภิกษุแล้วบอกต่อผู้อื่นที่ไม่ใช่ภิกษุ ภิกษุณีจะต้องอาบัติ ส่วนโทษขึ้นอยู่กับว่าสิ่งที่บอกเป็นจริงหรือไม่^{๑๓} ดังนั้นการรับรู้ว่ามีผู้ใดเป็นผู้ก้าวข้ามในระดับพระอริยบุคคลจากการบอกเล่าของผู้ก้าวข้ามเองจึงเป็นไปได้ยาก มูมมอที่สองเป็นมูมมอจากภายนอกที่มองไปยังผู้อื่นเพื่อดูว่าผู้นั้นมีระดับการพัฒนาอยู่ในชั้นใด ในเรื่องนี้โดยทั่วไปถือว่าเป็นพระปรีชาของพระสัมมาสัมพุทธรเจ้าหรือพระอริยสาวกผู้รู้วาระจิตในการระบุว่าผู้ใดได้ก้าวข้ามไปสู่ชั้นใดแล้ว อย่างไรก็ตามพระพุทธรองค์ได้ตรัสแสดงในวิม้งสกุตร^{๑๔} ถึงวิธีการสำหรับพระภิกษุที่ไม่รู้วาระจิตของผู้อื่นเพื่อใช้ในการตรวจสอบพระพุทธรองค์ว่าเป็นพระสัมมาสัมพุทธรเจ้าหรือไม่ พระพุทธรองค์ตรัสไว้พอสรุปได้ว่าการตรวจสอบจะตรวจสอบจากธรรมหรือสิ่งที่แสดงจากด้านลบไปหาด้านบวก เริ่มว่ามีธรรมที่เศร้าหมองไหม มาถึงว่ามีการผสมปนกันไหมระหว่างด้านลบกับด้านบวก มาถึงการตรวจสอบว่ามีธรรมที่ผ่องแผ้วไหมคือเป็นด้านบวกล้วน ๆ จากนั้นตรวจสอบที่ตัวบุคคลว่ามีกุศลธรรมมา

^๙ ข.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๔๔/๓๔๒-๓๔๔. สอูปาทิสอนนิพนาน คือนิพนานที่ยังมีชั้น ๕ อยู่

^{๑๐} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๘๖/๑๕๗. พระสัมมาสัมพุทธรเจ้าได้ตรัสแก่พระอนูราธว่า “ทั้งในกาลก่อนและในบัดนี้ เราย่อมบัญญัติทุทุและความดับทุทุเท่านั้น”

^{๑๑} ดูรายละเอียดใน Ken Wilber, *Integral Spirituality: a Startling New Role for Religion in the Modern and Postmodern World*, (USA: Shambhala Publications, Inc., 2006), pp. 35-36. วิลเบอร์เห็นว่าพระพุทธรศาสนาไม่มีมูมมอภายนอก ดูเพิ่มเติมในหน้า ๓๓-๔๐ และ ๑๐๓-๑๑๔.

^{๑๒} ม.มู (ไทย) ๑๒/๔๐๗/๔๔๓.

^{๑๓} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๔๖/๑๔๒. และ วิ.มหา. (ไทย) ๒/๖๙/๒๕๕.

^{๑๔} ม.มู (ไทย) ๑๒/๔๘๗-๔๙๐/๕๒๕-๕๒๙.

นานหรือเพื่องมี เมื่อมีชื่อเสียงแล้วมีโทษใหม่ จนถึงว่าเป็นผู้ไม่มีภัย สันราคะ กล่าวได้ว่าเป็นการตรวจสอบจากการกระทำก่อน ตามมาด้วยภูมิหลังและปัจจุบันของผู้กระทำและสุดท้ายคือเรื่องของกิเลสราคะหรือแรงจูงใจที่เป็นส่วนที่ลึกที่สุด ในการตรวจสอบนี้เป็นการตรวจสอบด้วยการใช้ตาและหูเท่านั้นคือเป็นประจักษ์นิยม ไม่ต้องใช้วิธีการซับซ้อน เหมาะสำหรับผู้ไม่รู้อาระจิตผู้อื่น ในงานวิจัยนี้จะใช้มุมมองจากภายนอกในการศึกษาการก้าวข้ามของบุคคล.

๒.๑.๑.๒ การแบ่งชั้นหรือระดับของการพัฒนาจิต

เรื่องการแบ่งชั้นหรือระดับของการพัฒนาจิตนั้น ในทางพระพุทธศาสนาชั้นของการพัฒนาแบ่งได้หลายรูปแบบเช่น แบ่งตามการศึกษาหรือไตรสิกขา คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขาหรือศีล สมาธิ ปัญญา แบ่งตามภพภูมิ แบ่งตามระดับจิต เป็นต้น

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพิจารณาเวไนยสัตว์ดุจดอกบัวชั้นต่าง ๆ^{๑๕} สอดคล้องกับการแบ่งบุคคลตามความเข้าใจได้เร็วช้าในอุคฆฏิกัตถุญญสูตร^{๑๖} การแบ่งระดับจิตนี้อาจสังเกตได้ อีกกรณีคือ พระพุทธองค์ทรงเทศนาด้วยการประกาศอนุปปกัฏฐา^{๑๗} เพื่อเป็นการยกระดับจิตผู้ฟังตั้งแต่พื้นฐานจนพร้อมเรียนอริยสัจ ๔ และก้าวข้ามจากปุถุชนไปสู่พระอริยบุคคล

ในอนุปปกัฏฐาเริ่มจากทานซึ่งถือเป็นจุดเริ่มต้นของหลักการทำความดีหรือบุญกิริยาวัตถุ^{๑๘} อาณิสสของบุญกิริยาวัตถุที่ทำความทานและศีลดังที่แสดงในอนุปปกัฏฐาจะนำไปสู่การเกิดเป็นมนุษย์และเทวดา แต่ถ้าทำร่วมกับภาวนาซึ่งได้แก่สมาธิและการเจริญปัญญาตามอริยสัจ ๔ ย่อมสามารถนำไปสู่การบรรลุธรรมขั้นสูงหรือการก้าวข้ามสู่พระอริยบุคคลได้

^{๑๕} วิ.ม. (ไทย) ๔/๙/๑๔ พระพุทธองค์ทรงแบ่งเวไนยสัตว์ดุจดอกบัวชั้นต่าง ๆ ได้แก่ บัวไม่พ่นน้ำ บัวเสมอน้ำและบัวพ่นน้ำ ส่วนในอรรถกถา วิ.ม.อ. (ไทย) ๔/๑/๙/๑๓-๑๔ และ ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๑/๕๖/๑๔๔-๑๔๕ เพิ่มบัวเป็นโรคไม่พ่นน้ำเป็นอาหารปลาและเต่าอีกหนึ่งชั้น.

^{๑๖} อัง. จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๓๓/๒๐๒. การแบ่งบุคคลตามความเข้าใจได้เร็วช้าแบ่งเป็น อุคฆฏิกัตถุญญคือผู้เข้าใจได้ฉับพลันหรือเปรียบเหมือนบัวพ่นน้ำ วิปจิตถุญญคือผู้เข้าใจต่อเมื่อขยายความหรือเปรียบเหมือนบัวเสมอน้ำ เหยยะคือผู้ที่พอจะแนะนำได้หรือเปรียบเหมือนบัวไม่พ่นน้ำรอวันพ่นน้ำในวันถัดไป ส่วนปทปรมะคือผู้ที่สอนให้รู้ได้เพียงตัวบทคือพยัญชนะหรือเปรียบเหมือนบัวเป็นโรคไม่พ่นน้ำ.

^{๑๗} วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๖-๓๑/๓๒-๓๙. วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๔๒/๔. หรือ วิ.จุ. (ไทย) ๗/๓๐๕/๑๑๔. พระพุทธองค์ประกาศอนุปปกัฏฐาเพื่อยกระดับจิตของผู้ฟังตั้งแต่ทาน ศีล สวรรค์ โทษของกาม อาณิสสแห่งการออกจากกาม จนเมื่อผู้ฟังมี "จิตควร อ่อน ปราศจากนิวรณ์ เบิกบาน ผ่องใส" คือมีสมาธิแล้ว พระพุทธองค์จึงทรงแสดงอริยสัจ ๔ เพื่อยกระดับจิตผู้ฟังให้บรรลุสู่พระอริยบุคคลคือตั้งแต่นั้นพระโสดาบันขึ้นไป.

^{๑๘} อัง.อฏฐก (ไทย) ๒๓/๓๖/๒๙๔. บุญกิริยาวัตถุประกอบด้วยทานมัย สілมัย และภาวนามัย คนที่ทำทานและศีลน้อยและไม่ภาวนาเลย หลังตายจะเกิดเป็นผู้โศคร้ายในมนุษย์ คนที่ทำทานและศีลพอประมาณและไม่ภาวนาเลย หลังตายจะเกิดเป็นผู้โศครุในมนุษย์ ส่วนคนที่ทำทานและศีลมีประมาณยิ่งแต่ไม่ภาวนาเลย หลังตายจะเกิดเป็นเทวดาในชั้นต่าง ๆ.

มนุษย์และเทวดานั้นอยู่ในชั้นกามภพและกามาวจรภูมิ พระพุทธศาสนาแบ่งชั้นของจิตเป็นภพและภูมิที่สอดคล้องกัน อาทิ ชั้นกามภพ รูปภพและอรุภพ^{๑๙} คล้องกับกามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ อรูปาวจรภูมิ โดยมีโลกุตตรภูมิหรืออปริยาบันภูมิเพิ่มเป็นชั้นที่ ๕^{๒๐}

องค์ความรู้ในพระพุทธศาสนาในชั้นที่เป็นรูปาวจร อรูปาวจรและโลกุตตรภูมินั้นสามารถแยกเป็นชั้นต่าง ๆ ได้อย่างละเอียดยิ่งขึ้นคือรูปาวจรแบ่งเป็น ๑๖ ชั้น และอรูปาวจรแบ่งเป็น ๔ ชั้น^{๒๑} และในระดับจิตชั้นโลกุตตระเป็นพระอริยบุคคลหรือทักขิณียบุคคล ๘ ชั้น^{๒๒}

ในชั้นกามาวจรนั้นชั้นที่อยู่สูงกว่ามนุษย์คือเทวดาแบ่งเป็นสวรรค์ ๖ ชั้น ส่วนที่อยู่ต่ำกว่ามนุษย์เป็นอบายภูมิแบ่งเป็น ๔ ชั้น^{๒๓}

ในชั้นของมนุษย์ซึ่งเป็นชั้นที่สนใจในงานวิจัยนี้นั้น พระไตรปิฎกแบ่งชั้นการพัฒนาของมนุษย์ออกเป็นหลายประเภทเช่น แบ่งเป็นปุถุชนและพระอริยบุคคล^{๒๔} หรือถ้าแบ่งเป็นผู้ที่ควรแก่การให้จะเป็นโคตรภูมบุคคลและพระอริยบุคคล^{๒๕} โดยพระอริยบุคคลหมายถึงผู้ที่ก้าวข้ามกิเลส ส่วนโคตรภูมบุคคลซึ่งอยู่ระหว่างปุถุชนกับพระอริยบุคคลนี้หมายถึงผู้เจริญวิปัสสนามีกำลังสูงสุด จิตอยู่ในหัวเลี้ยวหัวต่อระหว่างปุถุชนกับโสดาปัตติมรรค^{๒๖} และปุถุชนหมายถึงผู้มี

^{๑๙} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๙๔/๙๙.

^{๒๐} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๗๒/๑๒๑-๑๒๒.

^{๒๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๗๑-๒๗๒. รูปาวจรภูมิ ๑๖ ได้แก่ ในปฐมฌานภูมิมี พรหมปราสีชชา พรหมบุโรหิตา และมหาพรหมา ในทุติยฌานภูมิมี ปริตรตาภา อัปปมาณาภา และอภัสสรา ในตติยฌานภูมิมี ปริตตสุภา อัปปมาณสุภา และสุภากิณฑา ในจตุตถฌานภูมิมี เวทปผลา อสัณฺณิสัตว์ ในสุทราวาสมี อวิหา อตปปา สุทสสา สุทสสีและอกนิฐฐา ส่วนในอรูปาวจรภูมิ ๔ ได้แก่ อากาสาณัญจายตนภูมิ วิญญานัญจายตนภูมิ อาภิญญายตนภูมิ และเนวสัณฺณานัญจายตนภูมิ.

^{๒๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๓/๓๔๑. ทักขิณียบุคคล ๘ ได้แก่ บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อให้แจ้งโสดาปัตติผล, พระโสดาบัน, บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อให้แจ้งสกทาคามีผล, พระสกทาคามี, บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อให้แจ้งอนาคามีผล, พระอนาคามี, บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อให้แจ้งอรหัตตผลและพระอรหันต์ หรือเรียกอีกวิธีคือ พระโสดาปัตติมรรค, พระโสดาปัตติผล, พระสกทาคามีมรรค, พระสกทาคามีผล, พระอนาคามีมรรค, พระอนาคามีผล, พระอรหัตตมรรคและพระอรหัตตผล.

^{๒๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๗๐-๒๗๑. สวรรค์ ๖ ได้แก่ จาตุมหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานรดีและปรนิมมิตวสวัตดี ส่วนอบายภูมิ ๔ ได้แก่ นิรยะหรือนรก ตีรจณานิหรือนิรจณานิ ปิตติวิสัยหรือเปรต และอสุรกาย

^{๒๔} อก.นวก. (ไทย) ๒๓/๙๔๙-๙๕๙.

^{๒๕} อก.นวก. (ไทย) ๒๓/๑๐/๙๔๙-๙๕๐.

^{๒๖} อก.นวก.อ. ๓/๘-๑๐/๒๙๑.

กิเลสอย่างหนาหรือผู้ยังละสังโยชน์ ๓ ไม่ได้และไม่ปฏิบัติเพื่อละสภาวะธรรมเหล่านั้น^{๒๗} นอกจากนี้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงการแบ่งชั้นของจิตอย่างลึกซึ้งใน**มุลปริยายสูตร**^{๒๘} โดยแบ่งเป็นภูมิ ๘ ภูมิตามเหตุให้เกิดสภาวะทั้งปวง ได้แก่ภูมิปุถุชนผู้ไม่ได้กำหนดรู้, **เสขบุคคล**ผู้ควรกำหนดรู้หรือผู้ยังไม่ได้เป็นพระอรหันต์, **พระขีณาสพ**ผู้กำหนดรู้แล้ว, **พระขีณาสพ**ผู้ปราศจากราคะ, **พระขีณาสพ**ผู้ปราศจากโทสะ, **พระขีณาสพ**ผู้ปราศจากโมหะ, **พระตถาคต**ผู้กำหนดรู้นิพพานนั้นแล้ว และ**พระตถาคต**ผู้ตรัสรู้หลุดตรัสมาสัมโพธิญาณ

ชั้นปุถุชนแบ่งได้อีก ๒ ชั้นคือ **อัมมปุถุชน** และ**กัลยาณปุถุชน**^{๒๙} โดยที่อัมมปุถุชน คือ คนที่ไม่มีการเรียน การสอบสวน การฟัง การทรงจำและการพิจารณาในขั้นธ ธาตุ และอายตนะ เป็นต้น กล่าวคือ ไม่มีทั้งอาคมคือปริยัติ และไม่มีอริยมรรคคือมรรคผลที่พึงบรรลุ^{๓๐} คือ ปฏิเวธ ส่วน**กัลยาณปุถุชน**คือ คนที่มีกิจข้างต้นหรือหมายถึง “คนธรรมดาที่มีความประพฤติดี, ปุถุชนผู้มีคุณธรรมสูง”^{๓๑} การแบ่งด้วยสัทธรรม ๓ (หลักหรือแก่นศาสนา) ได้แก่ ปริยัติสัทธรรม (สัทธรรมคือคำสั่งสอนอันต้องเล่าเรียน) ปฏิบัติสัทธรรม (สัทธรรมคือปฏิบัติที่ปฏิบัติ) คือไตรสิกขา^{๓๒} และปฏิเวธสัทธรรม (สัทธรรมคือผลอันจะพึงเข้าถึงหรือบรรลุด้วยการปฏิบัติ)^{๓๓} อาจกล่าวได้ว่าเป็นการแบ่งโดยเริ่มจากการเรียนรู้ การปฏิบัติตามไตรสิกขา แต่ยังไม่บรรลุผลจากการปฏิบัติเป็นพระอริยบุคคล

ดังนั้นผู้วิจัยจึงขอสรุปว่า อัมมปุถุชน จัดว่าไม่มีการฟังธรรมหรือศึกษาธรรม ส่วนกัลยาณปุถุชนจัดว่าเริ่มฟังธรรม ศึกษาธรรมและเรียนปฏิบัติตามไตรสิกขา แต่ยังไม่บรรลุผลจากการปฏิบัติเป็นพระอริยบุคคล

^{๒๗} อภิ.ป. (ไทย) ๓๖/๙/๑๕๑.

^{๒๘} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒-๑๓/๒-๑๗. ความลึกซึ้งในพระภาสิตของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าบทนี้มีมากถึงขนาดพระภิกษุที่รับฟังมิได้มีใจยินดีชื่นชมเนื่องจากไม่รู้และไม่เข้าใจเนื้อความดังกล่าว.

^{๒๙} ตูรายละเอียดยใน ที.สี.อ. (ไทย) ๑/๑/๙๐/๑๕๕ และ ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๓๔-๔๒.

^{๓๐} ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๓๔-๔๒.

^{๓๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพฯ : บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๑๕.

^{๓๒} ไตรสิกขาได้แก่ อริสัจสี่สิกขา คือข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมในทางความประพฤติอย่างสูง อริจิตตสิกขา คือข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมจิตเพื่อให้เกิดคุณธรรมเช่นสมาธิอย่างสูง และอริบัญญัติสิกขา คือข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมปัญญาเพื่อให้เกิดความรู้แจ้งอย่างสูง ตูรายละเอียดยใน ข.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐/๔๘-๔๙ และพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๐๗.

^{๓๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๐๕.

จากลักษณะกัลยาณปุถุชนซึ่งจัดเป็นผู้เรียนรู้และปฏิบัติสัทธรรมเช่นนี้ ผู้วิจัยเห็นว่าสามารถแบ่งกัลยาณปุถุชนได้อีก ๒ ชั้น กล่าวคือกัลยาณปุถุชนขั้นต้นคือ ผู้ฟังธรรมเรียนรู้ปริยัติ และเริ่มปฏิบัติในศีลสิกขา สามารถละอกุศลธรรม และกัลยาณปุถุชนขั้นสูงคือผู้ปฏิบัติในระดับอธิจิตตสิกขา^{๓๔} กล่าวคือ สัตว์จากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุฌานที่ ๑ ถึง ๔

นอกจากนี้ อาจแบ่งมนุษย์ตามอธิปัญญาสิกขาหรือผู้มีความสามารถในการรับรู้และเรียนรู้กุศลกรรม วิปัสสนาญาณจนเป็นผู้มีปัญญาในเรื่องอริยสัจหยังถึงความเกิดและความดับเพิกถอนกิเลส บรรลุถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ^{๓๕} การแบ่งในลักษณะนี้แบ่งได้เป็นคนพาลและบัณฑิต โดยคนพาลหมายถึงคนที่ชอบคิด ชอบพูดและชอบทำแต่เรื่องชั่ว^{๓๖} ส่วนบัณฑิตหมายถึงผู้ที่ชอบคิด ชอบพูดและชอบทำแต่เรื่องดี^{๓๗} มีกุศลกรรมเป็นเครื่องหมาย^{๓๘} หรือผู้มีปัญญา, นักปราชญ์, ผู้ดำเนินชีวิตด้วยปัญญา^{๓๙}

ในประเด็นว่าคนพาลมีคุณสมบัติอย่างไรนั้น พบว่ามีธรรมที่ทำให้ทราบว่าเป็นคนพาล ๔๐ ประการ^{๔๐} ซึ่งตรงข้ามกับบัณฑิต เริ่มจากทำอกุศลกรรมบถ ๑๐, ชักชวนผู้อื่นให้ทำอกุศลกรรมบถอีก ๑๐, เป็นผู้พอใจอกุศลกรรมบถนั้นอีก ๑๐ และสรรเสริญอกุศลกรรมบถนั้นอีก ๑๐ รวมทั้งหมด ๔๐ ประการ ซึ่งบุคคลผู้ประกอบด้วยธรรมนี้ “ย่อมดำรงอยู่ในนรก”^{๔๑} แต่อาจมีข้อถกเถียงว่าถ้าคนพาลประกอบอกุศลกรรมเช่น ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ พวดเท็จ บำเรอกาม

^{๓๔} ดูรายละเอียดใน ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐/๔๙.

^{๓๕} ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐/๔๙.

^{๓๖} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๔๖/๒๙๑. เรื่องชั่วในที่นี้คือ อกุศลกรรมบถ ๑๐ ได้แก่ มโนทุจริต ๓ คือ อภิขมา (เพ่งเล็งอยากได้ของเขา), พยาบาท (ความคิดปองร้าย), มิจฉาทิฎฐิ (ความเห็นผิด) วจีทุจริต ๔ คือ มุสาวาท (พูดเท็จ), ปิสุณาวาจา (พูดส่อเสียด), ผรุสวาจา (พูดคำหยาบ), สัมผัปปลาปะ (พูดเพ้อเจ้อ) กายทุจริต ๓ คือ ปาณาติบาต (ฆ่าสัตว์), อทินนาทาน (ลักทรัพย์) และกาเมสุมิถาจาร (ประพฤติดิฉันท์ในกาม)

^{๓๗} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๕๓/๒๙๙.

^{๓๘} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๔๗/๓๗๘. ปรากฏในคำอธิบายเชิงอรรถที่ ๑. กุศลกรรมบถ ๑๐ ได้แก่ มโนสุจริต ๓ คือไม่เพ่งเล็งอยากได้ของเขา, ไม่พยาบาท, สัมมาทิฎฐิ วจีสุจริต ๔ คือเว้นจากพูดเท็จ, เว้นจากพูดส่อเสียด, เว้นจากพูดคำหยาบ, เว้นจากพูดเพ้อเจ้อ กายสุจริต ๓ คือเว้นจากปลงชีวิต, เว้นจากลักทรัพย์, เว้นจากประพฤติดิฉันท์ในกาม

^{๓๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๗๙.

^{๔๐} อ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๒๓๓-๒๓๖/๓๘๓-๓๘๔. รายละเอียดทั้ง ๔๐ ประการปรากฏใน อ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๒๒๔/๓๗๕-๓๗๗. ตัวอย่าง ๔ ประการแรกได้แก่ ๑. ตนเองเป็นผู้ฆ่าสัตว์ ๒. ชักชวนผู้อื่นให้ฆ่าสัตว์ ๓. เป็นผู้พอใจการฆ่าสัตว์ ๔. สรรเสริญการฆ่าสัตว์ ฯลฯ

^{๔๑} อ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๒๒๔/๓๗๕.

คุณ ๕ และมีความเอิบอิ่มพอใจอาจเป็นสุขัลลิกานุโยค^{๔๒} ได้ ขอนี้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสว่า สุขัลลิกานุโยคแบบนี้เป็น “ธรรมตำรา เป็นของชาวบ้าน เป็นของปุถุชน...ไม่เป็นไปเพื่อ นิพพาน”^{๔๓} หากจะเป็นสุขัลลิกานุโยคตามแบบของพระพุทธองค์จะเป็นการบำเพ็ญ ๔^๔ และที่สำคัญหากคนพาลทำอกุศลกรรมดังกล่าวจะพบทุกข์โศก ๓ ประการในปัจจุบัน^{๔๕}

สำหรับบัณฑิตควรมีคุณสมบัติอย่างไร ในประเด็นนี้ ผู้วิจัยเสนอว่าสามารถแบ่งการพัฒนาเป็นบัณฑิตออกเป็นชั้นต่าง ๆ ๓ ชั้นโดยสรุปดังนี้

๑) **บัณฑิตขั้นต้น ดำเนินชีวิตด้วยกุศลกรรมและปัญญา** ในขั้นแรกนี้ผู้เป็นบัณฑิตดำเนินชีวิตด้วยความละอายบาปและความเกรงกลัวบาป^{๔๖} คิดพูดแต่เรื่องดีและทำแต่กรรมดี จึงรู้จักกันว่า “ผู้นี้เป็นบัณฑิตเป็นคนดี”^{๔๗} มีธรรมที่ทำให้ทราบว่าเป็นบัณฑิต ๔๐ ประการ^{๔๘} ได้แก่ ทำกุศลกรรมบถ ๑๐, ชักชวนผู้อื่นให้ทำกุศลกรรมบถอีก ๑๐, เป็นผู้พอใจในความเป็นกุศลกรรมบถอีก ๑๐ และสรรเสริญความเป็นกุศลกรรมบถอีก ๑๐ ประการ รวมเป็น ๔๐ ประการ ผู้ที่ประกอบด้วยธรรมนี้ “ย่อมดำรงอยู่ในสวรรค์”^{๔๙}

๒) **บัณฑิตขั้นสูง เกื้อกูลตน ผู้อื่นและโลก** นอกจากการประกอบกรรมของตนแล้ว บัณฑิตขั้นสูงเกี่ยวข้องกับสังคมด้วย พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงใช้คำว่า “บัณฑิต” กับการดำเนินชีวิตในสังคม อาทิ เรื่องสังคหธรรม^{๕๐} กล่าวคือ บัณฑิตไม่เพียงประกอบกุศลกรรมบถเฉพาะตน แต่ต้องมีหลักธรรมระหว่างบุคคลซึ่งได้แก่ สังคหธรรมซึ่งเป็นเสมือนหลักเพลาคู่รถ

^{๔๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๘๓/๑๔๑-๑๔๒.

^{๔๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๘๓/๑๔๒.

^{๔๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๘๔/๑๔๒.

^{๔๕} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๔๖-๒๔๘/๒๔๑-๒๔๓. กล่าวโดยย่อทุกข์โศกที่พบ ๓ ประการคือ ๑) เมื่อคนพาลอยู่ในที่ชุมชนและพูดกันเรื่องผิดศีล ๕ เป็นเหตุแห่งความประมาท คนพาลจะรู้สึกว่าเขาผิดศีล ๕ จะรู้สึกทุกข์ ๒) พระราชาหรือราชการจับคนทำผิดมาลงโทษ คนพาลจะรู้สึกว่าเขาทำผิดเหมือนกันอาจจะถูกลงโทษ จะรู้สึกทุกข์ ๓) เมื่อคนพาลทำอกุศลกรรมมาย่อมครอบงำคนพาลไว้ คนพาลอาจคิดว่าไม่ได้ทำกุศลกรรมเลยทำแต่อกุศลกรรม ตายไปคงไม่ได้ไปสู่ภพภูมิของผู้ทำกรรมดี ก็จะรู้สึกทุกข์ใจ

^{๔๖} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๓๐๘/๓๒๙.

^{๔๗} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๔๓/๒๔๙.

^{๔๘} อ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๒๓๓-๒๓๖/๓๘๓-๓๘๔. ทั้ง ๔๐ ประการปรากฏใน อ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๒๒๔/๓๗๗-๓๗๘. ตัวอย่าง ๔ ประการแรกคือ ๑. ตนเองเป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ ๒. ชักชวนผู้อื่นให้งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ๓. เป็นผู้พอใจการงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ๔. สรรเสริญการงดเว้นจากการฆ่าสัตว์

^{๔๙} อ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๒๒๔/๓๗๗.

^{๕๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๓/๒๑๘. สังคหธรรมคือ ทาน (การให้), เปยยวัชชะ (วาจาเป็นที่รัก), อตถจริยา (การประพฤติประโยชน์) ในโลกนี้และสมานัตตยา (การวางตนสม่ำเสมอ).

ให้วิ่งไปได้ ในสังคาลกสูตรระบุว่า “...แต่บัณฑิตเล็งเห็นความสำคัญของสังคหกรรมเหล่านี้ ฉะนั้นบัณฑิตเหล่านี้จึงถึงความเป็นใหญ่และเป็นผู้นำสรรเสริญ” อีกตัวอย่างพระพุทธองค์ตรัสในอุหมัคคสูตรถึงบุคคลที่เรียกว่า “เป็นบัณฑิต มีปัญญามาก” ว่า “ย่อมไม่คิดเพื่อเบียดเบียนตนเอง ไม่คิดเพื่อเบียดเบียนผู้อื่น ไม่คิดเพื่อเบียดเบียนสองฝ่าย เมื่อคิดย่อมคิดเกื้อกูลตนเอง เกื้อกูลผู้อื่น เกื้อกูลสองฝ่ายและเกื้อกูลชาวโลกทั้งหมด”^{๕๑} นอกจากนี้ หลักกรรมเรื่องพรหมวิหาร ๔ (ธรรมเครื่องอยู่ของท่านผู้มีคุณยิ่งใหญ่) ซึ่งได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตาและอุเบกขา ถือเป็นธรรมสำหรับบัณฑิตชั้นสูงนี้ เทียบเคียงได้กับแนวทางพระพุทธศาสนาเพื่อสังคมในปัจจุบัน

๓) **บัณฑิตชั้นสูงสุด มีความฉลาดลึกซึ้งในธรรมหรือการเห็นสิ่งต่าง ๆ** ตามความเป็นจริง ผู้วิจัยเห็นว่า คุณลักษณะนี้ถือเป็นบัณฑิตชั้นสูงสุด พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสในพุทธาตุกสูตรถึงผู้ “เป็นบัณฑิต มีปัญญาเครื่องไตร่ตรอง” ว่า เป็นผู้ฉลาดในธาตุ ฉลาดในอายตนะ ฉลาดในปัจจัยสมุปบาทและฉลาดในฐานะและอฐานะ^{๕๒} (คือเหตุที่เป็นไปได้และเป็นไปไม่ได้) รวมทั้งพระพุทธองค์ทรงใช้วลีว่า “รู้ได้เฉพาะบัณฑิต” เมื่อตรัสถึงการรู้ธรรมที่ลึกซึ้งเช่น ทิฏฐิ ๖๒ ในพรหมชาลสูตร^{๕๓} เป็นต้น แสดงถึงเรื่องของอริยปัญญาสิกขา

กล่าวโดยสรุป ผู้วิจัยเสนอว่า บัณฑิตควรมีคุณสมบัติตั้งแต่ขั้นต้นคือปฏิบัติตามหลักกุศลธรรม ดำเนินชีวิตด้วยปัญญา **ขั้นสูง**คือมีการเกื้อกูลตน ผู้อื่นและโลก ส่วน**ขั้นสูงสุด**คือมีคุณสมบัติฉลาดลึกซึ้งในธรรม มุ่งเห็นสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริงซึ่งเป็นขั้นวิปัสสนาปัญญา บัณฑิตจึงอาจจัดให้อยู่ได้ตั้งแต่ขั้นปุถุชนจนถึงขั้นพระอริยบุคคล

เพื่อให้เกิดความเข้าใจเรื่องนี้อย่างขึ้นจะขอเปรียบเทียบระหว่างคนพาลและบัณฑิตเมื่อเผชิญเหตุการณ์เหมือนกัน โดยพบว่าคนพาลกับบัณฑิตจะสนองตอบแตกต่างกัน อาทิ การรับรู้ความรู้สึก เป็นต้น กล่าวคือคนพาลเมื่อความทุกข์มากจะทบทวนจะหวั่นไหวแต่บัณฑิตไม่หวั่นไหว^{๕๔} คนพาลมีภัยคือความสะดุ้งกลัวแห่งจิตแต่บัณฑิตไม่มีภัย คนพาลมีอุปัทวเหตุคือภาวะที่จิตฟุ้งซ่านแต่บัณฑิตไม่มีอุปัทวเหตุ คนพาลมีอุปสรรคคืออาการที่มีความขัดข้องแต่บัณฑิตไม่มีอุปสรรค^{๕๕} นอกจากนี้คนพาลและบัณฑิตยังมีความแตกต่างกันในเรื่องอื่น ๆ อาทิ

^{๕๑} อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๘๖/๒๖๘.

^{๕๒} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๒๔-๑๓๒/๑๖๑-๑๗๐.

^{๕๓} ที.ส. (ไทย) ๙/๒๘-๑๐๔/๑๑-๓๙. พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย มีธรรมเหล่านี้หนึ่งที่ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบประณีต ใช้เหตุผลคาดคะเนเอาไม่ได้ ละเอียด รู้ได้เฉพาะบัณฑิต ซึ่งตถาคตรู้แจ้งได้เองแล้วสั่งสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งตามอันเป็นเหตุให้คนกล่าวยกย่องตถาคตถูกต้อง” ธรรมที่พระพุทธองค์ตรัสถึงคือทิฏฐิ ๖๒ ทั้งมูลเหตุ คติและภาพข้างหน้าของผู้ที่ยึดถือและการไม่ยึดมั่นถือมั่นในทิฏฐิเหล่านี้จะนำไปสู่การพ้นทุกข์.

^{๕๔} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๐๗/๓๗๐.

^{๕๕} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๒๔/๑๖๐.

การพูดสรรเสริญและติเตียน^{๕๖} การสร้างความเลื่อมใส^{๕๗} การตัดสินใจตั้งในฐานสูตร^{๕๘} การเห็นความผิดตั้งในอัจฉยสูตร^{๕๙} การตั้งและตอบปัญหาดังในอโยนิโสสูตร^{๖๐} เป็นต้น.

จากแนวความคิดการแบ่งมนุษย์ของพระพุทธศาสนาออกเป็น**ปุถุชน**และ**พระอริยบุคคล** กิตติ โครตรูปบุคคลและพระอริยบุคคลกิตติ การขยายปุถุชนเป็น**อัมมปุถุชน**และ**กัลยาณปุถุชน** กิตติ การแบ่งเป็น**คนพาล**และ**บัณฑิต**กิตติ ตลอดจนข้อเสนอมของผู้วิจัยในการแยกชั้นย่อยในกัลยาณปุถุชนและบัณฑิตกิตติ ความรู้เหล่านี้ทำให้เกิดคำถามว่าเป็นไปได้หรือไม่ที่จะสร้างความสัมพันธ์ของกลุ่มบุคคลที่มีการจัดแบ่งดังกล่าวและนำไปสู่การสร้างโครงสร้างลำดับชั้นของการพัฒนาจิตขึ้น

จะเห็นได้ว่าการแบ่งบุคคลเป็นกลุ่ม ๆ นี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าและเหล่าสาวกอาศัยหลักการประกอบกรรมตามระดับศีลธรรมต่าง ๆ และหลักไตรสิกขา อาทิ คนพาลไม่รักษาศีล ประกอบอกุศลกรรม ขณะที่กัลยาณปุถุชน บัณฑิต โครตรูปบุคคลและพระอริยบุคคลรักษาศีล ประกอบกุศลกรรม ส่วนอัมมปุถุชนไม่ได้เรียนรู้ธรรม ขณะที่กัลยาณปุถุชน โครตรูปบุคคลและพระอริยบุคคลเรียนรู้ ส่วนบัณฑิตศึกษาด้านปัญญาเช่นเดียวกับโครตรูปบุคคลและพระอริยบุคคล

จากการวิเคราะห์ข้างต้น ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ชั้นโครตรูปบุคคลและพระอริยบุคคลเป็นชั้นที่ก้าวข้ามขึ้นมา (transcend) และหลอมรวม (include) ชั้นอื่น ๆ คือชั้นบัณฑิต (ในขั้นต้นและขั้นสูงคือการประกอบกุศลกรรมและเกื้อกูลโลก) และชั้นกัลยาณปุถุชนทั้งขั้นต้นและขั้นสูงเช่นกัน

^{๕๖} อญ.ทก. (ไทย) ๒๐/๑๓๕/๑๑๗. คนพาลจะไม่พิจารณาไม่ไตรตรองจะพูดสรรเสริญคนที่ควรติเตียนและพูดติเตียนคนที่ควรสรรเสริญ ส่วนบัณฑิตนั้นจะพิจารณาไตรตรองแล้ว จึงพูดติเตียนคนที่ควรติเตียนและพูดสรรเสริญคนที่ควรสรรเสริญ.

^{๕๗} อญ.ทก. (ไทย) ๒๐/๑๓๖/๑๑๘. คนพาลไม่พิจารณาไม่ไตรตรองแต่จะปลูกความเลื่อมใสในฐานหรือเหตุที่ไม่ควรเลื่อมใส และปลูกความไม่เลื่อมใสในฐานที่ควรเลื่อมใส ตรงข้ามกับบัณฑิตจะพิจารณาไตรตรองแล้วจึงปลูกความไม่เลื่อมใสในฐานที่ไม่ควรเลื่อมใส และปลูกความเลื่อมใสในฐานที่ควรเลื่อมใส.

^{๕๘} อญ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๑๕/๑๗๗-๑๗๘. คนพาลจะตัดสินใจทำสิ่งที่น่าพอใจแม้ว่าทำแล้วจะเกิดความเสียหาย และจะไม่ทำสิ่งที่ไม่น่าพอใจแม้ว่าทำแล้วจะเป็นประโยชน์ซึ่งเมื่อไม่ทำจะทำให้เกิดความเลื่อมตามมา ส่วนบัณฑิตจะตัดสินใจใน ๔ กรณีดังนี้ ทำสิ่งที่น่าพอใจและเกิดประโยชน์ ทำสิ่งที่ไม่น่าพอใจแต่เกิดประโยชน์ ไม่ทำสิ่งที่น่าพอใจแต่เกิดความเสียหาย และไม่ทำสิ่งที่ไม่น่าพอใจและเกิดความเสียหาย.

^{๕๙} อญ.ทก. (ไทย) ๒๐/๔/๑๔๓. มีความแตกต่าง ๓ ประการคือ ๑) คนพาลไม่เห็นโทษหรือความผิดโดยความเป็นโทษแต่บัณฑิตเห็นโทษ ๒) คนพาลเห็นโทษโดยความเป็นโทษแล้วไม่แก้ไขตามสมควร แก่ความผิดแต่บัณฑิตแก้ไข ๓) คนพาลเมื่อผู้อื่นชี้โทษอยู่ไม่ยอมรับตามสมควรแก่ความผิดแต่บัณฑิตยอมรับ

^{๖๐} อญ.ทก. (ไทย) ๒๐/๕/๑๔๓-๑๔๔. มีความแตกต่าง ๓ ประการคือ ๑) คนพาลตั้งปัญหาโดยไม่แยบคายแต่บัณฑิตตั้งแยบคาย ๒) คนพาลตอบปัญหาโดยไม่แยบคายแต่บัณฑิตตอบแยบคาย ๓) คนพาลไม่ชื่นชมยินดีปัญหาที่ผู้อื่นตอบโดยแยบคายด้วยบทพยัญชนะที่เหมาะสม สละสลวย เข้ารูป แต่บัณฑิตชื่นชม.

ประเด็นที่น่าสนใจต่อมาอีก ๒ ประเด็นคือระหว่างชั้นบัณฑิตกับชั้นกัลยาณปุุณชนมีความสัมพันธ์กันในลักษณะใด และชั้นคนพาลกับชั้นอณฐปุุณชนมีความสัมพันธ์กันในลักษณะใด

ในประเด็นแรก ผู้วิจัยเห็นว่า **บัณฑิตชั้นสูงสุด**นั้นอยู่สูงกว่า**กัลยาณปุุณชนชั้นสูง** ซึ่งจะอยู่สูงกว่า**บัณฑิตชั้นต้นและชั้นสูง** ดังพบในโสฬสปัญญาภิธานเทศว่า “ปัญญาของกัลยาณปุุณชนทางไกลแสนไกล ไม่ใกล้ ไม่ชิดกับปัญญาของบุคคลที่ ๘”^{๖๑} คือพระโศดาปัตติมรรค ขณะที่ในปารังคมสูตร^{๖๒} สรุปว่าบัณฑิตสามารถพัฒนาจากชั้นต้น (ละกรรมดำ เจริญกรรมขาว) ประกอบกับธรรมอื่นๆ รวมทั้งการทำจิตให้ผ่องแผ้วหรืออธิจิตตสิกขา ไปสู่ชั้นสูงสุด (ปฏิบัติตามองค์ธรรมเพื่อการตรัสรู้ ไม่ถือมั่น ยินดีในนิพพาน) และจะสามารถนำบัณฑิตสิ้นอาสวะได้

ในประเด็นที่สองนั้น ผู้วิจัยมีความเห็นว่า **คนพาล**อยู่ในชั้นที่ต่ำกว่า**อณฐปุุณชน** ทั้งนี้คนพาลเป็นคำที่มีการให้ความสำคัญในพระไตรปิฎกดังปรากฏในพาลบัณฑิตสูตร^{๖๓} ขณะที่อณฐปุุณชนไม่ปรากฏชัดเจนนอกจากในชั้นอรรถกถาและที่ปรากฏความหมายในอณฐสูตร ในภาษาบาลีคำว่า **อณฐ**^{๖๔} (อณฐ ทสฺสนูปสฺหาเร+อ) หมายถึงคนตาบอด ๒ ข้าง คำที่ใกล้เคียงคือ **อณฐการ**^{๖๕} (อณฐสทฺทูปปท+กร กรณ+ณ) หมายถึงความมืด ส่วนในอณฐสูตร^{๖๖} ระบุถึงคนตาบอด คนตาเดียวและคนสองตา ผู้วิจัยเห็นว่า อณฐปุุณชนใกล้เคียงกับความหมายของคนตาบอด ซึ่งไม่มีนัยน์ตาใช้หาและเพิ่มพูนโภคทรัพย์ รวมทั้งไม่มีนัยน์ตาเป็นเครื่องรู้ธรรมที่เป็นกุศลและอกุศล เมื่อดูจากความหมายของคนพาลและอณฐปุุณชนแล้ว คนพาลมีคำจำกัดความชัดเจนในฐานะมีเจตนา พอใจทำอกุศลกรรม รวมทั้งชักชวนและสรรเสริญการทำนั้น การชักชวนคนอื่นทำชั่วนี้ถือว่าเป็นคนชั่วยิ่งกว่าคนชั่ว^{๖๗} ขณะที่อณฐปุุณชนซึ่งบอกเพียงว่าเป็นคนที่ไม่ได้รับฟังหรือเรียนรู้ธรรมและไม่มีนัยน์ตารู้ธรรมจึงไม่สามารถระบุได้ชัดว่ามีการประกอบกายและวาจาเป็นทุจริตหรือสุจริตด้วยเจตนาและความพอใจ ดังนั้นในที่นี้ ผู้วิจัยจะขอใช้อณฐปุุณชนในความหมายของการเป็น**จุดเปลี่ยน**จากคนพาลซึ่งเป็นผู้ประกอบทั้งกายทุจริต วจีทุจริตและมโนทุจริต ไปสู่ชั้นกัลยาณปุุณชนชั้นต้นซึ่งเรียนรู้ปริยัติและปฏิบัติในศีลสิกขา คือมีการเปลี่ยนโฉมโนกรรมเป็นเบื้องต้น อาทิ การเกิดศรัทธา ตามด้วยการให้ทาน การทำตามประเพณีที่บัณฑิตพึงทำ เป็นต้น

^{๖๑} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔/๕๔๙.

^{๖๒} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๔/๓๔.

^{๖๓} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๔๖-๒๖๐/๒๙๐-๓๐๙. ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๙/๓๒-๓๓.

^{๖๔} คัมภีร์อภิธานวรรณนา, แปลและเรียบเรียงโดย พระมหาสมปอง มุกฺกิตโต, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ: บริษัทประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๔๒๑.

^{๖๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๗.

^{๖๖} อ.ท.ก. (ไทย) ๒๐/๒๙/๑๗๘-๑๗๙.

^{๖๗} อภิ.ป. (ไทย) ๓๖/๑๓๗/๑๘๔.

จากการประมวลองค์ความรู้ข้างต้น ผู้วิจัยขอสรุปและเสนอการจัดระบบการพัฒนาจิตในชั้นของบุคคลหรือมนุษย์ภูมิเพื่อใช้ในการวิจัยนี้ โดยเทียบเคียงกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะการแบ่งบัวเป็น ๓ เหล่าในพระไตรปิฎก^{๖๔} และ ๔ เหล่าในอรรถกถา ทั้งนี้การอุปมาเวไนยสัตว์เป็นบัว ๓ เหล่านี้ เกิดขึ้นเมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสรู้แล้วและยังไม่ได้ตรัสสั่งสอนผู้ใดจนได้เป็นพระอริยบุคคล ดังนั้นเมื่อเกิดมีพระอริยบุคคลในเวลาต่อมา ผู้วิจัยจึงจัดพระอริยบุคคลที่เกิดขึ้นเทียบเคียงเป็นบัวที่พ้นน้ำและบานแล้ว เพื่อแยกให้แตกต่างจากบัวพ้นน้ำที่ยังไม่ได้ดวงตาเห็นธรรมหรือยังไม่เป็นพระอริยบุคคล ดังตัวอย่าง ปัญจวัคคีย์ ก่อนรับฟังธรรมจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอาจถือว่าเป็นบัวพ้นน้ำ แต่เมื่อรับฟังธรรมบรรลุเป็นพระอรหันต์ย่อมอยู่สูงกว่าการเป็นบัวพ้นน้ำ ผู้วิจัยจึงขออุปมาเป็นบัวพ้นน้ำที่บานแล้ว สำหรับการจัดชั้นการพัฒนาจิตของบุคคลในการวิจัยนี้ ปรากฏในตารางที่ ๒.๑ ดังต่อไปนี้

ตารางที่ ๒.๑ แสดงชั้นการพัฒนาจิตของมนุษย์ตามแนวพุทธ

ชั้นที่	ชื่อ	บุคคล	จิต	คุณสมบัติ	การเรียนรู้
๕	บัวพ้นน้ำและบานแล้ว	อริยบุคคล	บัณฑิตขั้นสูงสุด	มคคญาณ ผลญาณ, ละการยึดถือกายและจิต	ผู้ทวนกระแส, ผู้ตั้งมั่น, ผู้ทำกิจเสร็จแล้ว
๔	บัวพ้นน้ำ	ปุถุชน	โคตรภูบุคคล	วิปัสสนาญาณ	ผู้เข้าใจได้จับพลัน
			กัลยาณปุถุชนขั้นสูง	ปฏิบัติอธิจิตตสิกขา รูปฌาน	
			บัณฑิตขั้นสูง	เกื้อกูลตน ผู้อื่น และโลก, พรหมวิหาร	
๓	บัวเสมอน้ำ		บัณฑิตขั้นต้น	ทำกุศลกรรมบถ, ละอายและเกรงกลัวบาป	ผู้เข้าใจต่อเมื่อขยายความ
			กัลยาณปุถุชนขั้นต้น	เรียนรู้ธรรม ปฏิบัติอริยสิกขา ละอกุศลกรรม	
๒	บัวไม่พ้นน้ำ		อโนปุถุชน	ไม่ได้เรียนรู้ธรรม, ไม่มีนัยน์ตารู้ธรรม, ศรัทธา, ทาน, ทำตามประเพณี	ผู้ที่พอจะแนะนำได้
๑	บัวเป็นโรค ไม่พ้นน้ำ		คนพาล	ทำ พอใจ ชักชวนและสรรเสริญอกุศลกรรมบถ	ผู้ที่สอนให้รู้ได้เพียงตัวบท

ชั้นที่ ๑ บัวเป็นโรคไม่พ้นน้ำ ได้แก่ปุถุชนที่มีจิตคนพาล ชอบทำ พอใจ ชักชวนและสรรเสริญอกุศลกรรมบถ สอนได้เพียงตัวบท

^{๖๔} วิ.ม. (ไทย) ๔/๗/๑๔.

ขั้นที่ ๒ บัวไม่พ่นน้ำ ได้แก่ปุถุชนที่มีจิตอันธพฺพุชน ยังไม่ได้เรียนรูธรรม ทั้งปริยัติ ปฏิบัติและปฏิเวธ ไม่มีนัยน์ตาธรรม หากเริ่มมีศรัทธา รู้จักให้ทาน ทำตามประเพณีที่บัณฑิตพึงทำ เป็นต้น จะเป็นจุดเปลี่ยนจากการทำกุศลกรรมเริ่มเข้าสู่การทำกุศลกรรม และจะเป็นผู้ที่ให้คำแนะนำได้

ขั้นที่ ๓ บัวเสมอหน้า ได้แก่ปุถุชนที่มีจิตกัลยาณปุถุชนขั้นต้นและบัณฑิตขั้นต้น โดยปุถุชนขั้นต้นเป็นผู้เรียนรูธรรม ทั้งปริยัติและปฏิบัติโดยเริ่มจากอริสัสสิกขา รักษาศีล จากนั้นจึงพัฒนาเป็นบัณฑิตขั้นต้นคือทำกุศลกรรมบถ ละอายและเกรงกลัวบาป กลุ่มนี้เป็นผู้ที่เข้าใจธรรมได้เมื่อมีการขยายความ

ขั้นที่ ๔ บัวพ่นน้ำ ได้แก่ปุถุชนที่เป็นบัณฑิตขั้นสูง กัลยาณปุถุชนขั้นสูงและโคตรภูบุคคลซึ่งเป็นจุดเปลี่ยนระหว่างปุถุชนกับพระอริยบุคคล ขั้นนี้มีจุดแยกสำคัญ^{๖๙} กล่าวคือ บัณฑิตขั้นต้นบางพวกหันไปเกื้อกูลคนอื่นและโลกหรือทำประโยชน์เพื่อสังคมด้วยพรหมวิหารธรรมซึ่งนำไปสู่การเป็นบัณฑิตขั้นสูงจากนั้นจึงย้อนกลับมาทำกิจของตน อีกพวกมุ่งทำกิจของตนให้เสร็จสิ้นก่อนจึงพัฒนาข้ามไปสู่กัลยาณปุถุชนขั้นสูงด้วยการปฏิบัติอริยจิตตสิกขา (บัณฑิตขั้นสูงและกัลยาณปุถุชนขั้นสูงจึงอาจจัดอยู่ในระดับเท่ากันแต่ในที่นี้จัดกัลยาณปุถุชนขั้นสูงไว้สูงกว่าเนื่องจากบัณฑิตขั้นสูงมีนัยยะทางโลกียธรรมอยู่และเมื่อกลับมาทำกิจของตนต่อย่อมต้องมาศึกษาปฏิบัติอริยจิตตสิกขาเช่นเดียวกัน) ส่วนโคตรภูบุคคลนั้นเป็นผู้ที่พัฒนาด้านการเจริญวิปัสสนากรรมฐานจนเกิดวิปัสสนาญาณและพร้อมก้าวข้ามไปสู่พระอริยบุคคล จิตของบุคคลขั้นนี้เป็นจิตที่เข้าใจธรรมได้ฉับพลัน

ขั้นที่ ๕ บัวพ่นน้ำและบานแล้ว ได้แก่พระอริยบุคคลที่มีจิตบัณฑิตสูงสุด เป็นขั้นที่เจริญมรรคญาณ ผลญาณ และพระนิพพานเป็นผู้ทำกิจเสร็จแล้วและเข้าถึงการพ้นทุกข์ในที่สุด

การแบ่งชั้นการพัฒนาจิตข้างต้นนี้ ผู้วิจัยจัดทำขึ้นเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการวิจัยนี้ โดยเทียบเคียงกับหลักธรรม ข้อมูลในพระไตรปิฎก ผู้วิจัยไม่ได้มีความประสงค์จะให้เกิดลัทธิธรรมปฏิรูป แต่มุ่งหวังที่จะชี้ให้เห็นว่า สามารถมีโครงสร้างในการศึกษาการพัฒนาจิตมนุษย์จากมุมมองภายนอกตามแนวทางพระพุทธศาสนา ทั้งนี้มุมมองภายนอกอาศัยการพิจารณาจากอกุศลกรรมบถ กุศลกรรมบถ ทาน ศีล ภาวนาซึ่งรวมทั้งสมถกรรมฐาน วิปัสสนากรรมฐานและการเจริญปัญญา ในแต่ละขั้นที่ก้าวข้ามขึ้นมานั้นจะหลอมรวมคุณสมบัติที่ดีไว้ต่อเนื่องต่อไปเช่น การรักษาศีล การปฏิบัติกรรมฐาน เป็นต้น ขณะเดียวกันเมื่อก้าวข้ามมายังขั้นที่สูงขึ้นนั้น คุณสมบัติที่เป็นข้อด้อยจะถูกลดละไป อาทิ อกุศลกรรมบถ มิจฉาทิฏฐิ ตัณหา มานะ เป็นต้น

^{๖๙} ข้อที่น่าศึกษาต่อไปในโอกาสอื่นคือ จุดแยกทางจิตนี้อาจเป็นจุดที่ทำให้หลักการของนิยามหายานแตกต่างจากนิยามเถรวาท ขณะที่นิยามหายานมุ่งช่วยเหลือสัตว์โลกก่อนแล้วจึงกลับมาทำกิจของตนให้เสร็จคือนิพพานนั้น นิยามเถรวาทมุ่งให้ช่วยเหลือตนเองก่อนให้เสร็จแล้วจึงกลับไปช่วยเหลือผู้อื่น

๒.๑.๑.๓ วิธีปฏิบัติเพื่อการก้าวข้ามของบุคคล

จากขั้นการพัฒนาจิตข้างต้น นำไปสู่คำถามว่าจะมีวิธีก้าวข้ามอย่างไร แม้ว่าหลักธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าล้วนเป็นไปเพื่อการดับทุกข์ ทว่าในแต่ละระดับขั้นนั้นย่อมอาศัยหลักธรรมและวิธีปฏิบัติที่แตกต่างกันในการก้าวข้ามไปสู่ขั้นที่สูงขึ้น

ก) จากคนพาลสู่อหังขณปุณณ เป็นการก้าวข้ามจากคนที่ประกอบอกุศลกรรมมก ไปสู่ผู้ที่รู้ตัวว่าตนเองเป็นผู้ประมาท ตัวอย่างในพระไตรปิฎกปรากฏในอังคุลิมาลสูตร^{๗๐} เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จไปยังเขตของโจรองคฺคิมาล โจรจะฆ่าพระพุทธรองค์ พระพุทธรองค์ทรงบันดาลอิทธิบาทสังขาร องคฺคิมาลตามไม่ทันจึงร้องให้หยุด พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสว่า “เราหยุดแล้ว องคฺคิมาล ท่านต่างหากจงหยุด” เมื่อพระพุทธรองค์อธิบายความ องคฺคิมาลสะดุ้งใจได้คิดจึงละการทำบาปและขอบรรพชา พระองคฺคิมาลภายหลังได้บรรลุอรหัตตผลและเปล่งอุทานว่า “คนที่ประมาทมาก่อน ต่อมาภายหลังไม่ประมาท เขาย่อมทำโลกนี้ให้สว่างไสวได้”^{๗๑} รวมทั้งแนะนำวิธีให้คนอื่น ๆ อาทิ คบสัตบุรุษ มีขันติ สรรเสริญความไม่โกรธ พึงและปฏิบัติตามธรรม เป็นต้น

นอกจากนี้ในตโยธัมมสูตร^{๗๒} ได้กล่าวถึงธรรมที่เป็นต้นทางของการละธรรมอื่น ๆ จนนำไปสู่การละราคะ โทสะและโมหะ รวมทั้งการละชาติ ชราและมรณะได้ ธรรม ๓ ข้อแรกที่ควรละก่อนคือ (๑) ความเป็นผู้ไม่มีหิริ (๒) ความเป็นผู้ไม่มีโอตตปปะ (๓) ความประมาท^{๗๓}

การก้าวข้ามนี้ จึงอาศัยการทิ้งความเชื่อเดิมคือไม่ละอายและไม่เกรงกลัวต่อบาป และความประมาท เป็นการเปลี่ยนแปลงกระบวนทัศน์คือจากมิจฉาทิฐิเป็นสัมมาทิฐิ

ข) จากอหังขณปุณณสู่กัลยาณปุณณขั้นต้น

เป็นการเปลี่ยนจากผู้รู้ตัวว่าประมาท มาสู่การเรียนรู้ธรรม และปฏิบัติวิธีศีลสิกขา หรือเป็นผู้รักษาศีล ดังที่มีเนื้อหาในตโยธัมมสูตรเทียบเคียงได้ว่า เมื่อบุคคลไม่ประมาท “จึงอาจจะความเป็นผู้ไม่เอื้อเฟื้อ ความเป็นผู้ว่าง่ายและความเป็นผู้มีบาปมิตรได้ เมื่อมีกัลยาณมิตร จึงอาจจะความเป็นผู้ไม่มีศรัทธา ความเป็นผู้ไม่มีใจเอื้อเฟื้อและความเกียจคร้านได้ เมื่อปรารภความเพียรจึงอาจจะความฟุ้งซ่าน ความไม่สำรวมและความเป็นผู้ทุศีลได้”^{๗๔} จากอหังขณปุณณที่เริ่มไม่ประมาท เมื่อก้าวข้ามสู่กัลยาณปุณณขั้นต้นจะต้องเป็นผู้เอื้อเฟื้อหรือรู้จักการให้ทาน รวมกับการเป็นผู้ว่าง่าย มีกัลยาณมิตร มีศรัทธาในความเห็นที่ชอบ ละความเป็นผู้ไม่เอื้อเฟื้อ มีความเพียร ละความฟุ้งซ่าน และเมื่อละความไม่สำรวมอินทรีย์และความเป็นผู้ทุศีลได้แล้ว

^{๗๐} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๔๗-๓๕๒/๔๒๑-๔๓๓.

^{๗๑} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๕๒/๔๓๐.

^{๗๒} อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๗๖/๑๖๙-๑๗๕.

^{๗๓} อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๗๖/๑๗๕.

^{๗๔} อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๗๖/๑๗๕.

อกุศลกรรมจะไม่ครอบงำจิตใจและไม่ปรากฏออกทางกายและวาจา ในส่วนนี้ตรงกับพระโอรสปาติโมกข์ที่ว่า “การไม่ทำบาปทั้งปวง”^{๗๕} หรือกล่าวได้ว่าเป็นการเปลี่ยนจากมิจฉาสังกัปปะ มิจฉาวาจา มิจฉากัมมันตะและมิจฉาอาชีวะไปสู่สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะและสัมมาอาชีวะ

ค) จากกัลยาณปุณฺณขั้นต้นสู่บัณฑิตขั้นต้น

เป็นการก้าวข้ามจากผู้มีศีลไปสู่การเป็นผู้ประกอบกุศลกรรมและเจริญสติ ใน **ตโยธัมมสูตร** เทียบเคียงว่า “ในเมื่อมีศีล จึงอาจจะความเป็นผู้ไม่ต้องการจะเห็นพระอริยะ ความเป็นผู้ไม่ต้องการจะฟังธรรมของพระอริยะและความเป็นผู้มีจิตคิดแข่งดีได้”^{๗๖} เมื่อมีจิตไม่คิดแข่งดี จึงอาจจะความหลงลืมสติ ความไม่มีสัมปชัญญะ ความฟุ้งซ่านแห่งจิตได้”^{๗๗} หรือปรากฏในพระโอรสปาติโมกข์ที่ว่า “การทำกุศลให้ถึงพร้อม”^{๗๘} ในขั้นนี้เป็นการเปลี่ยนแปลงไปสู่สัมมาวายามะและสัมมาสติ

ง) จากบัณฑิตขั้นต้นสู่บัณฑิตขั้นสูง

เป็นการก้าวข้ามการเป็นผู้ประกอบกุศลกรรมและเจริญสติมาเป็นผู้มีคุณสมบัติเพิ่มเติมขึ้นอีกคือ การเป็นผู้ที่เกื้อกูลผู้อื่นด้วยนอกเหนือจากการเกื้อกูลตนเอง ทั้งนี้เพื่อการก้าวข้ามไปสู่บัณฑิตขั้นสูง สำหรับผู้ที่ทั้งเกื้อกูลตนเองและเกื้อกูลผู้อื่นนั้นใน **จวาลาตสูตร** ระบุว่า “เป็นเลิศ ประเสริฐที่สุด เป็นประธาน สูงสุด ยิ่งใหญ่ที่สุด”^{๗๙} รองลงมาคือผู้ที่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเองไม่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่น รองลงมาอีกคือผู้ที่ไม่เกื้อกูลตนเองแต่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่น สุดท้ายคือผู้ไม่ปฏิบัติทั้งเพื่อเกื้อกูลตนเองและผู้อื่น ทั้งนี้วิธีปฏิบัติเพื่อการเกื้อกูลตนเองและผู้อื่นนั้นใน **ขิปปนิสสันติสูตร** ระบุว่าผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเองคือ “บุคคลบางคนในโลกนี้สามารถรู้ได้เร็วในกุศลธรรมทั้งหลาย ทรงจำธรรมที่ฟังแล้วไว้ พิจารณาเนื้อความแห่งธรรมที่ทรงจำไว้ รู้สรรพธรรมแล้วปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม”^{๘๐} ส่วนผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่นคือ “มีวาจามเจรจาท้อยคำไพเราะ อันประกอบด้วยวาจาชาวเมืองที่สละสลวย ไม่หยาบคาย ให้ความหมายได้ ทั้งชี้แจงให้เพื่อนพรหมจารีเห็นชัด ชวนใจให้ยอมรับเอาไปปฏิบัติ เราใจให้อาจหาญแล้ว

^{๗๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๐/๕๐.

^{๗๖} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๓๔/๕๘๕. ข้อความในพระไตรปิฎกระบุว่า “ความคิดแข่งดี ความคิดแข่งดีเนื่อง ๆ กิจยาที่คิดแข่งดี กิจยาที่คิดแข่งดีเนื่อง ๆ ภาวะที่คิดแข่งดีเนื่อง ๆ ความดูถูก ความดูหมิ่น ความดูแคลน ความเป็นผู้คอยแสวงหาโทษ นี้เรียกว่าอุปารัมภจิตตตา”.

^{๗๗} อญ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๗๖/๑๗๕.

^{๗๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๐/๕๐.

^{๗๙} อญ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๙๕/๑๔๔.

^{๘๐} อญ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๙๗/๑๔๘.

กล้า ปล่อยขโลมใจให้สดชื่นร่าเริง”^{๘๑} สำหรับในสิกขาปทสูตรอธิบายว่า ผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเองคือ ผู้รักษาศีล ๕ และผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่นคือ ผู้ชักชวนให้ผู้อื่นรักษาศีล ๕^{๘๒}

จ) จากบัณฑิตขั้นสูงสู่กัลยาณบุุคคลขั้นสูง

เป็นการก้าวข้ามการเป็นผู้ประกอบกุศลกรรมและเจริญสติรวมทั้งผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่นไปสู่การปฏิบัติอธิจิตตสิกขา เจริญสมถกรรมฐาน ในตโยธัมมสูตรอธิบายว่า “เมื่อมีจิตไม่ฟุ้งซ่าน จึงอาจจะการมนสิการโดยไม่แยกกาย การเดินทางผิดและความหุดหู่แห่งจิตได้”^{๘๓} หรือถ้าถือตามพระโอวาทปาติโมกข์จะเป็นการเริ่มต้น “การทำจิตของตนให้ผ่องแผ้ว”^{๘๔} ในขั้นนี้เป็นการเปลี่ยนแปลงไปสู่สัมมาสมาธิ

ฉ) จากกัลยาณบุุคคลขั้นสูงสู่โคตรภูบุคคล

เป็นการเปลี่ยนเข้าสู่อธิปัญญาสิกขาซึ่งเป็นการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานจนถึงโคตรภูญาณ วิธีปฏิบัติในการก้าวสู่ขั้นนี้และจนถึงบัณฑิตขั้นสูงสุดนั้น ในมหาปริณิพพานสูตร พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสว่า พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมเพื่อความรู้ยิ่งคือ สติปัญญา ๔, สัมมปธาน ๔, อิทธิบาท ๔, อินทรีย์ ๕, พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ และอริยมรรคมีองค์ ๘^{๘๕} หรือคัมภีร์ในภายหลังเรียกว่าโพธิปักขิยธรรม ๓๗

ช) จากโคตรภูบุคคลสู่บัณฑิตขั้นสูงสุด

เป็นการเปลี่ยนจากบุุคคลเป็นพระอริยบุคคลซึ่งได้แก่พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามีและพระอรหันต์ ในตโยธัมมสูตรอธิบายว่า “เมื่อมีจิตไม่หุดหู่ จึงอาจจะสักกายทิฎฐิ วิจิกิจฉาและสีลัพพตปรามาสได้”^{๘๖} การละสังโยชนเบื้องต่ำทั้ง ๓ นี้ได้ถือเป็นขั้นพระอริยบุคคลที่เป็นพระโสดาบันและ “เมื่อไม่มีวิจิกิจฉา จึงอาจจะระคะ โทสะและโมหะได้ ครั้นระคะ โทสะและโมหะได้แล้ว จึงอาจจะชาติ ชราและมรณะได้”^{๘๗} ซึ่งถือว่าเป็นพระอรหันต์

ผู้วิจัยใคร่ขอสรุปว่า การก้าวข้ามของบุคคลในแนวทางพระพุทธศาสนานั้น กล่าวได้ว่าเป็นการก้าวข้ามจากการประกอบกุศลกรรมเป็นการประกอบกุศลกรรม จากการเกื้อกูลตนเองสู่การเกื้อกูลผู้อื่น จากการหลงไปสู่การรู้ จากการยึดถือตัวตนไปสู่การละวางตัวตน และจากวิภวภูตสู่พระนิพพาน.

^{๘๑} วจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๙๗/๑๔๘.

^{๘๒} วจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๙๙/๑๕๐.

^{๘๓} วจ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๗๖/๑๗๕.

^{๘๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๐/๕๐.

^{๘๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๘๔/๑๓๑.

^{๘๖} วจ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๗๖/๑๗๕.

^{๘๗} วจ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๗๖/๑๗๕.

๒.๑.๒ ทางด้านจิตวิทยา

ในหัวข้อนี้จะกล่าวถึงแนวทางการก้าวข้ามของบุคคลซึ่งในสาขาจิตวิทยาจะใช้คำว่า การก้าวข้ามตัวบุคคล (self-transcendence) หรือจิตวิทยาเหนือตน (transpersonal Psychology) ในด้านพัฒนาการและแนวคิดทฤษฎีที่สำคัญภายใต้กระบวนทัศน์และบริบททางสังคมที่เกิดทฤษฎีดังกล่าวโดยเฉพาะกระบวนทัศน์ยุคใหม่และกระบวนทัศน์หลังยุคใหม่

๒.๑.๒.๑ นิยามแนวคิด

ฟรานซ์ อี. วอน และโรเจอร์ วอลช์ (Frances E. Vaughan and Roger Walsh) ให้นิยามว่า "ประสบการณ์การก้าวข้ามตัวบุคคลคือ ประสบการณ์ซึ่งการรับรู้อัตลักษณ์ หรืออัตตา ได้ขยายออกข้ามปัจเจกบุคคลหรือตัวบุคคล ไปสู่ด้านที่กว้างขึ้นและลึกขึ้นของมนุษยชาติ ชีวิต จิตวิญญาณและจักรวาล"^{๘๘}

เคน วิลเบอร์ (Ken Wilber) นิยามการก้าวข้ามตัวตน (self-transcendence) ไว้สองความหมาย ความหมายแรกเป็นหนึ่งในสี่ความสามารถพื้นฐาน^{๘๙} ของโฮลอน (holons)^{๙๐} โดยที่การก้าวข้ามตัวตนคือ การผุดบังเกิด (emerge) องค์กรรวมหน่วยใหม่ขึ้น^{๙๑} ความหมายที่สอง วิลเบอร์ใช้คำว่าก้าวข้าม (transcend) ในความหมายกว้างเพื่ออธิบายถึงการที่จิตสำนึกพัฒนาจากระดับหนึ่งขึ้นไปสู่อีกระดับและหลอมรวม (include) โครงสร้างของจิตสำนึกในระดับที่ต่ำกว่าเข้าไว้ด้วยกัน ส่วนในความหมายเฉพาะ วิลเบอร์ใช้คำว่าพัฒนาการการก้าวข้ามตัวตนหรือตัวบุคคลนี้ (transcendental, transpersonal or contemplative development) กับจิตสำนึกที่เริ่มขึ้นสู่ระดับ Psychic ขึ้นไปโดยมีความหมายว่า "ความสามารถในการรับรู้หรือมุมมองของ

^{๘๘} "Transpersonal experiences can be defined as experiences in which the sense of identity or self extends beyond (trans) the individual or personal to encompass wider and deeper aspects of humankind, life, psyche, and cosmos." in Frances E. Vaughan and Roger Walsh, "Transpersonal Psychology", **Encyclopedia of Psychology: 8 Volume Set**, Vol. 8, (2000): 111.

^{๘๙} Ken Wilber, **Sex, Ecology, & Spirituality: The Spirit of Evolution**, (MA: Shambhala Publications, Inc., 1995), pp. 63-72. ความสามารถพื้นฐานทั้งสี่นี้ได้แก่การคงสภาพตนเอง (self-preservation), การปรับตัวได้เอง (self-adaptation), การก้าวข้ามตัวตน (self-transcendence) และการยุบสลายตัวเอง (self-dissolution)

^{๙๐} **Ibid.**, pp. 31-38. โฮลอน (holon) คือองค์กรรวมที่เป็นส่วนย่อยขององค์กรรวมอื่น ๆ (a holon is a whole that is part of other wholes).

^{๙๑} **Ibid.**, pp. 65-68.

ปัจเจกบุคคลได้กลายเป็นพหุนิยมและสากลอย่างชัดเจนจนกระทั่งปัจเจกบุคคลเริ่ม "ข้ามพ้น" มุมมองและความเกี่ยวเนื่องกับตัวบุคคลอย่างแคบ ๆ ไปได้"^{๙๒}

ส่วนอับราฮัม มาสโลว์ (Abraham Maslow) บิดาของจิตวิทยาการก้าวข้ามตัวบุคคล^{๙๓} ให้ความหมายการก้าวข้ามตัวตน (transcendence) ถึง ๓๕ แบบ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

การก้าวข้ามอัตตาความเห็นแก่ตัวของตน...การก้าวข้ามคือการยอมรับโลกธรรมชาติตามที่เป็น...การก้าวข้ามการแบ่งขั้วเป็นเขาหรือเรา (We-They polarity)...การก้าวข้ามความคิดคู่ตรงข้าม (dichotomy) เพื่อไปสู่องค์รวมที่สูงขึ้น...การก้าวข้ามจากบริเวณความต้องการสิ่งที่ขาดแคลน (D-realm) ไปสู่ความต้องการที่จะเป็น (B-realm)... โดยสรุปการก้าวข้ามตัวบุคคลเกี่ยวข้องกับจิตสำนึกของมนุษย์ ความประพฤติและความสัมพันธ์ในระดับที่สูงสุดและเป็นองค์รวมที่สุดในฐานะเป็นเป้าหมายมากกว่าวิธีการทั้งต่อตัวเอง ต่อคนอื่น ต่อมนุษยชาติโดยทั่วไป ต่อมนุษยชาติ ต่อธรรมชาติและต่อจักรวาล^{๙๔}

จากนิยามข้างต้นสามารถประมวลเป็นแก่นแกนของการก้าวข้ามตัวบุคคลได้ว่า ๑) เป็นเรื่องพัฒนาการของจิตสำนึก ๒) จิตสำนึกรับรู้ประสบการณ์ที่อยู่เหนือข้อจำกัดของตัวตนปัจจุบันในมิติต่าง ๆ ๓) การรับรู้ที่นำไปสู่ศักยภาพสูงสุดหรือตัวตนใหม่ที่ระดับจิตสำนึกสูงขึ้น ๔) ศักยภาพสูงสุดนั้นมีคุณสมบัติใหม่และหลอมรวมคุณสมบัติเดิมให้ส่งผลต่อทั้งจิตวิญญาณ ชีวิต ความสัมพันธ์กับผู้อื่น มนุษยชาติ ธรรมชาติและจักรวาล

๒.๑.๒.๒ พัฒนาการแนวคิด

แนวคิดการก้าวข้ามตัวบุคคล (transpersonal) ในสาขาจิตวิทยาของโลกตะวันตกนั้น มีการศึกษามาประมาณ ๕๐ ปีแต่ยังคงมีคำถามว่าการศึกษานี้จัดอยู่ในกลุ่มจิตวิทยาการให้คำปรึกษา (counseling) หรือจิตบำบัด (psychotherapy)^{๙๕} สะท้อนถึงการพยายามแสวงหาความชัดเจนและพัฒนาการของการค้นหาแนวคิดทฤษฎีที่ตกผลึก

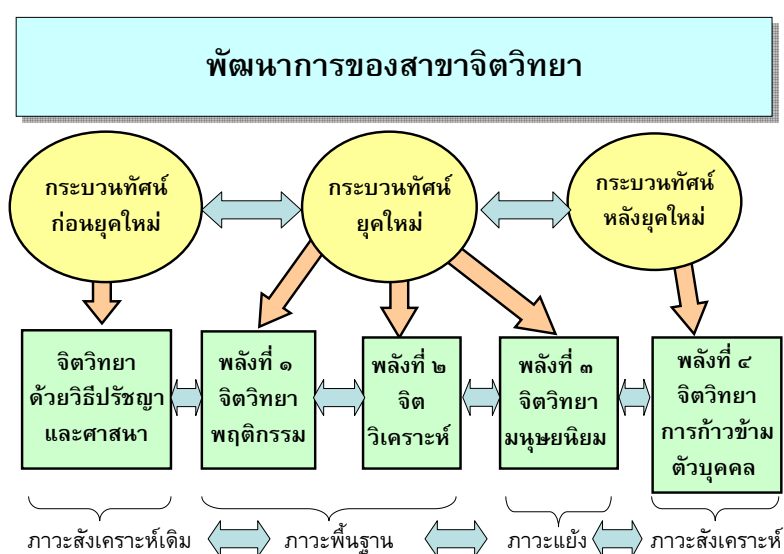
^{๙๒} "the individual's cognitive and perceptual capacities apparently become so pluralistic and universal that they begin to "reach beyond" any narrowly personal or individual perspectives and concerns." in Ken Wilber, "The Spectrum of Development", **Transformations of Consciousness**, Ken Wilber, Jack Engler and Daniel P. Brown, (MA: Shambhala Publications, Inc., 1986): 72.

^{๙๓} Andrew Shorrock, **The Transpersonal in Psychology, Psychotherapy and Counselling**, (NY: Palgrave Macmillan, 2008), p. 7.

^{๙๔} Abraham H. Maslow, "Various Meanings of Transcendence", **The Farther Reaches of Human Nature**, Abraham H. Maslow, (NY: Viking Press, 1971): 259-269.

^{๙๕} Andrew Shorrock, **The Transpersonal in Psychology, Psychotherapy and Counselling**, p. 1.

จิตวิทยาการก้าวข้ามตัวบุคคลเป็นผลจากพัฒนาการ (dialectic approach) ในสาขาจิตวิทยาที่มีภาวะพื้นฐาน (thesis) คือ พลังที่ ๑ จิตวิทยาพฤติกรรมและพลังที่ ๒ จิตวิเคราะห์ มีภาวะแย้ง (anti-thesis) คือพลังที่ ๓ จิตวิทยามนุษยนิยมและภาวะสังเคราะห์ (synthesis) คือพลังที่ ๔ จิตวิทยาการก้าวข้ามตัวบุคคล ทั้งนี้ ภาวะพื้นฐานหรือพลังที่ ๑ และ ๒ นั้นเป็นคำบรรยายหลักที่ได้แย้งกับภาวะสังเคราะห์ในกระบวนทัศน์เก่า อาทิการศึกษาจิตวิทยาด้วยวิธีการทางปรัชญาและศาสนา ส่วนภาวะแย้งในพลังที่ ๓ หรือจิตวิทยามนุษยนิยมเป็นการโต้แย้งกับจิตวิทยาพฤติกรรมและจิตวิเคราะห์ สำหรับพลังที่ ๔ เป็นภาวะสังเคราะห์ที่ตั้งอยู่บนกระบวนทัศน์หลังยุคใหม่ที่แตกต่างจากกระบวนทัศน์เดิม (ดูภาพที่ ๒.๑ ประกอบ)

ภาพที่ ๒.๑ แสดงพัฒนาการของสาขาจิตวิทยา

ในส่วนต่อจากนี้จะแสดงถึงกระบวนทัศน์และบริบททางสังคมว่ามีผลต่อพัฒนาการของสาขาจิตวิทยาจนนำไปสู่การเกิดพลังที่ ๔ หรือจิตวิทยาการก้าวข้ามตัวบุคคลได้อย่างไร

สาขาจิตวิทยาได้พัฒนาเป็นศาสตร์สมัยใหม่เมื่อนำวิธีการทางวิทยาศาสตร์จากกระบวนทัศน์ยุคใหม่มาใช้ การกระทำเช่นนี้เป็นบทโต้แย้งทางญาณวิทยาในเรื่องการศึกษาจิตวิทยาจากกระบวนทัศน์ก่อนยุคใหม่ที่ใช้วิธีการคิดตามหลักปรัชญาตะวันตกหรือเหตุผลนิยม

ยุคพลังที่ ๑ (first force) จิตวิทยาพฤติกรรม เริ่มจากปีพุทธศักราช ๒๓๙๓ (ค.ศ. ๑๘๕๐) เมื่อกุฟตาฟ เฟชเนอร์ (Gustav Fechner) เป็นคนแรกที่สามารถเสนอกฎความสัมพันธ์ระหว่างจิตกับร่างกายซึ่งก่อนหน้านี้อิมมานูเอล คานท์ (Immanuel Kant) บอกว่าจิตวิทยาไม่สามารถเป็นวิทยาศาสตร์ได้^{๙๖} หลังจากนั้นปีพุทธศักราช ๒๔๒๒ (ค.ศ. ๑๘๗๙) วิลเฮล์ม แมกซ์ วุนต์ ผู้ก่อตั้งจิตวิทยาสำนักโครงสร้างนิยม (structuralism) เริ่มต้นศึกษาเรื่องความจำ นับ

^{๙๖}

Ken Wilber, *Integral Psychology: Consciousness, Spirit, Psychology, Therapy*, (MA: Shambhala Publications, Inc., 2000), p.viii.

จากนั้นจิตวิทยาจึงพัฒนาไปสู่การศึกษาพฤติกรรมของจิตสำนึก (conscious experience) และเข้าสู่ยุคจิตวิทยาพฤติกรรม (behaviorism) และจิตวิทยาเกสตัลต์ (Gestalt Psychology)^{๙๗} ที่มองพฤติกรรมแบบองค์รวมโดยรับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนานิกายเซน กลุ่มเหล่านี้อยู่ในกระบวนทัศน์ยุคใหม่ที่ใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์เป็นเครื่องมือค้นหาความรู้

ยุคพลังที่ ๒ (second force) จิตวิเคราะห์ ต้นศตวรรษที่ ๒๐ ซิกมันด์ ฟรอยด์ (Sigmund Freud) ได้นำเสนอแนวทางใหม่โดยเปลี่ยนจากการศึกษาจิตสำนึกเป็นการศึกษาจิตใต้สำนึก (unconscious) และใช้วิธีการระบายความรู้สึกภายในอย่างอิสระ (Free Association) ร่วมกับเทคนิคอื่น ๆ แนวทางนี้เชื่อว่าพฤติกรรมและจิตสำนึกล้วนมาจากการต่อสู้ของจิตใต้สำนึกระหว่างสัญชาตญาณกับข้อจำกัดที่สังคมกำหนด แนวทางนี้ได้แก่ จิตวิเคราะห์ (psychoanalysis)^{๙๘} และจิตพลวัต (psychodynamism)^{๙๙} ซึ่งคล้ายกับกลุ่มพลังที่ ๑ ที่ให้ความสำคัญกับความเป็นวิทยาศาสตร์ในการสังเกตและรวบรวมข้อมูล

ยุคพลังที่ ๓ (third force) ขบวนการมนุษยนิยม เริ่มต้นทศวรรษ ๑๙๕๐-๑๙๖๐ เป็นทางเลือกใหม่จากแนวพฤติกรรมนิยมและแนวจิตวิเคราะห์ ทั้งนี้แนวทางเดิมทั้งสองนั้นไม่สามารถตอบปัญหาการกำหนดชะตากรรมของมนุษย์ได้ ทั้งสองแนวทางให้องค์ความรู้ของปัจจัยที่กำหนดพฤติกรรมไม่ว่าจะเป็นจิตสำนึกหรือจิตใต้สำนึก แต่ไม่สามารถให้คำตอบถึงพลังผลักดันเป้าหมายของมนุษย์ เพื่อแก้ไขปัญหานี้ อับราฮัม มาสโลว์ผู้ได้รับการยกย่องว่าเป็น "บิดาจิตวิทยามนุษยนิยมอเมริกัน"^{๑๐๐} ได้เสนอว่ามนุษย์ไม่ควรถูกกำหนดเพียงด้วยเหตุการณ์ในวัยเด็ก และให้ความสำคัญกับอำนาจของมนุษย์ที่จะเติบโตและเปลี่ยนแปลงตนเองในปัจจุบัน มนุษย์จะมีความต้องการสิ่งที่ขาดแคลน (D-needs or Deficiency needs) และความต้องการที่จะเป็น (B-needs or Being needs) เมื่อมีสิ่งที่ขาดแคลนแล้วมนุษย์จะแสวงหาความต้องการที่จะเป็นและในส่วนนี้จะเข้าไปสู่ความต้องการการประจักษ์ในศักยภาพของตนเอง^{๑๐๑} สำหรับเป้าหมายของจิตบำบัดในแนวทางนี้คือ "กำจัดอุปสรรคที่จะให้มนุษย์ได้พัฒนาสู่การประจักษ์ใน

^{๙๗} Bonnie R. Strickland, "Psychology/Psychologist", **The Gale Encyclopedia of Psychology**, 2nd ed. (2001): 519.

^{๙๘} **Op., cit.**

^{๙๙} Nicholas Grant Boeving, "Transpersonal Psychology", **Encyclopedia of Psychology and Religion**, (2010): 924.

^{๑๐๐} James R. T. Buaental, "Maslow, Abraham Harold", **Encyclopedia of Psychology: 8 Volume Set**, Vol. 6, (2000): 118.

^{๑๐๑} **Ibid.** pp. 118-119.

ศักยภาพของตนเอง (self-actualizing)”^{๑๐๒} แม้ว่าเนื้อหาของพลังที่ ๓ จะก้าวหน้าสู่การค้นหาคำเป็นมนุษย์ (being) แทนที่การค้นหาวามมนุษย์ทำได้อย่างไร (doing)”^{๑๐๓} ซึ่งถือว่าเป็นความพยายามค้นหาในเชิงรื้อสร้าง (deconstruct) และองค์รวมตามกระบวนทัศน์หลังยุคใหม่แต่พัฒนาการของพลังที่ ๓ ยังคงอาศัยกระบวนทัศน์ยุคใหม่ที่ใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์เป็นหลัก รวมทั้งไม่ครอบคลุมประสบการณ์ของมนุษย์ที่วิธีการทางวิทยาศาสตร์ยังเข้าไปวัดไม่ถึง

ยุคพลังที่ ๔ (fourth force) จิตวิทยาการก้าวข้ามตัวบุคคลหรือจิตวิทยาเหนือตน (transpersonal psychology) เกิดขึ้นปลายทศวรรษ ๑๙๖๐ ขณะที่ขบวนการมนุษยนิยมกำลังเดินหน้าแต่นักจิตวิทยาชั้นนำบางส่วนซึ่งเคยร่วมในขบวนการดังกล่าวเห็นว่าวัฒนธรรมและสาขาจิตวิทยาของตะวันตกได้ละเลยประสบการณ์สำคัญของมนุษย์ในบางมิติไป แนวทางพฤติกรรมนิยมและจิตวิเคราะห์มุ่งสนใจเรื่องพฤติกรรมและความเจ็บป่วย ทำให้ละเลยการศึกษาอัตวิสัย สุขภาพ ความอยู่ดีกินดี คุณค่าและความหมาย รวมทั้งยังมองประสบการณ์บางอย่างเป็นความเจ็บป่วยด้วย เช่นการทำสมาธิของพระพุทธศาสนา^{๑๐๔} หรือประสบการณ์ทางจิตวิญญาณ^{๑๐๕} ส่วนพลังที่ ๓ ไม่ได้นำเสนอธรรมชาติของมนุษย์ได้กว้างไกลเพียงพอ^{๑๐๖} อับราฮัม มาสโลว์ผู้ก่อตั้งคนสำคัญได้พบว่าคนที่เข้าถึงการประจักษ์ในศักยภาพของตนเองมีแนวโน้มที่จะพบประสบการณ์ล้ำลึกกับธรรมชาติ (peak experience)^{๑๐๗} ประสบการณ์เหล่านี้

^{๑๐๒} Bonnie R. Strickland, “Maslow, Abraham”, **The Gale Encyclopedia of Psychology**, 2nd ed. (2001): 405-406.

^{๑๐๓} Andrew Shorrock, **The Transpersonal in Psychology, Psychotherapy and Counselling**, p. 75.

^{๑๐๔} ฟรานซ์ อเล็กซานเดอร์ (Franz Alexander) นักจิตวิเคราะห์ผู้บุกเบิกวิธี Psychosomnia ได้เขียนบทความในปีพ.ศ. ๒๔๗๔ (ค.ศ. ๑๙๓๑) บอกว่าการทำสมาธิเป็นโรคการเคลื่อนไหวไม่ได้จากภาวะทางจิตแบบเทียม (artificial catatonia) ตีพิมพ์ใน Franz Alexander, “Buddhist Training as Artificial Catatonia”, **Psychoanalyst Review**, (1931) 18:129. cited in Stanislav Grof, **A Brief History of Transpersonal Psychology**, [online] Source: <http://www.stanislavgrof.com/pdf/A%20Brief%20History%20of%20Transpersonal%20Psychology-Grof.pdf>, [29 January, 2012].

^{๑๐๕} Frances E. Vaughan and Roger Walsh, “Transpersonal Psychology”, **Encyclopedia of Psychology: 8 Volume Set**, Vol. 8, (2000): 111.

^{๑๐๖} Op.,cit.

^{๑๐๗} มาสโลว์ให้นิยามประสบการณ์ล้ำลึกกับธรรมชาติ (peak experience) ว่า “เป็นคำทั่วไปที่อธิบายถึงช่วงเวลาที่ดีที่สุดของมนุษย์ ถึงช่วงเวลาที่มีความสุขที่สุดในชีวิต ถึงประสบการณ์ที่บิตินดีอย่างเหลือล้น เพลินจนลืมตัว ความสุขสำราญ ช่วงที่สนุกสนานที่สุด” ตีพิมพ์ใน Abraham Maslow, “Fusions of Facts and Values”, **The Farther Reaches of Human Nature**, Abraham H. Maslow, (NY: Viking Press, 1971), p.101.

เป็นที่ยอมรับในวัฒนธรรมต่าง ๆ แต่ในแวดวงสาขาจิตวิทยายังไม่เป็นที่รู้จัก ดังนั้นจิตวิทยาการก้าวข้ามตัวบุคคลจึงเข้ามาศึกษาในส่วนนี้^{๑๐๘} การกำเนิดจิตวิทยาการก้าวข้ามตัวบุคคลจึงเกิดขึ้นบนกระบวนทัศน์หลังยุคใหม่ (post modern) ที่มองมนุษย์ในฐานะองค์รวมและการแสวงหาความรู้ทำได้จากหลากหลายวิธีโดยเฉพาะจากวิธีอัตวิสัย (subjectivity)

แนวคิดการก้าวข้ามตัวบุคคลเป็นภาวะสังเคราะห์เหมือนลูกผสมที่มีเชื้อสายจากทั้งพัฒนาการของจิตวิทยาในยุคก่อน ๆ ปรัชญาหลังยุคใหม่และกระบวนทัศน์ทางความคิดของหลากหลายวัฒนธรรม ดังนั้นในด้านหนึ่งจิตวิทยาการก้าวข้ามตัวบุคคลจึงมีระบบปรัชญาที่ไม่สามารถเข้าเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนทางวิทยาศาสตร์แบบดั้งเดิมได้ (สาขาจิตวิทยาทั่วไปถือว่าตนอยู่กับกลุ่มนี้) แต่ในอีกด้านหนึ่งจิตวิทยาการก้าวข้ามตัวบุคคลถือเป็นเครื่องมือขั้นต้นทางปรัชญาในการศึกษาประสบการณ์การก้าวข้ามตัวตน ดังนั้นอาจจัดประเภทจิตวิทยาการก้าวข้ามตัวบุคคลว่าเป็น “อภิจิตวิทยา” (‘Metapsychology’) หรือหมายถึงองค์ความรู้ในด้าน “การศึกษาทางปรัชญาในแง่มุมต่าง ๆ ของจิตวิทยาที่ไม่สามารถตรวจสอบได้ด้วยการทดลอง”^{๑๐๙}

กล่าวโดยสรุป แนวคิดการก้าวข้ามตัวบุคคลมีข้อสมมุติพื้นฐาน (presuppositions) ที่กำหนดกรอบความคิดอยู่ ๓ เรื่องคือ **ประสบการณ์นิยม** (experientialism) คือเป็นประสบการณ์ภายในของแต่ละบุคคล, **ประจักษ์นิยมจากภายใน** (inner empiricism) คือสามารถศึกษาตรวจสอบได้บนพื้นฐานของการสังเกตจากภายใน และ**ปรัชญาดั้งเดิม** (perennialism) คือความรู้ทางจิตวิญญาณ การเป็นอิสระทางจิตวิญญาณเป็นเรื่องสากล^{๑๑๐} แต่ความเชื่อเหล่านี้มีข้อจำกัดและปัญหาเช่นกัน เนื่องจากรากฐานที่มาจากกระบวนทัศน์ยุคใหม่ จึงนำไปสู่การหาข้อสมมุติพื้นฐานใหม่ ๆ เช่นงานของจอร์จ โนกูเรา เฟร์เรอร์ (Jorge Noguera Ferrer)^{๑๑๑} เป็นต้น

^{๑๐๘} Frances E. Vaughan and Roger Walsh, “Transpersonal Psychology”, **Encyclopedia of Psychology: 8 Volume Set**, Vol. 8, (2000): 111.

^{๑๐๙} Andrew Shorrock, **The Transpersonal in Psychology, Psychotherapy and Counselling**, p. 96.

^{๑๑๐} Jorge Noguera Ferrer, **Revisioning Transpersonal Theory : A Participatory Vision of Human Spirituality**, (NY: SUNY Press, 2002), pp. 1-2.

^{๑๑๑} *Ibid.* pp. 2-4 and chapter 2-8.

นักทฤษฎีด้านการก้าวข้ามตัวบุคคลที่สำคัญได้แก่ อับราฮัม มาสโลว์, สแตนีสลาฟ กรอฟ (Stanislav Grof), เคน วิลเบอร์, โรแบร์โต อัสซากิโอลี (Roberto Assagioli), ราล์ฟ เมทซ์เนอร์ (Ralph Metzner), ไมเคิล วอชเบิร์น (Michael Washburn), โรเจอร์ วอลซ์ (Roger Walsh), ฟรานซ์ วอน (Frances Vaughan) และจอร์จ เฟร์เรอร์ (Jorge Ferrer)^{๑๑๒} เป็นต้น

ผลงานของนักทฤษฎีจิตวิทยาการก้าวข้ามตัวบุคคลข้างต้นทำให้เกิดแนวคิดทฤษฎีที่มีความแตกต่างกัน อย่างไรก็ตามแนวคิดเหล่านี้มีแก่นกลางของความเชื่อที่สอดคล้องกันคือ “การก้าวข้ามตัวบุคคลเป็นส่วนประกอบที่เป็นจริงในจักรวาลซึ่งมีความเป็นไปได้ที่ทุกคนจะตระหนักหรือมีประสบการณ์”^{๑๑๓}

๒.๑.๒.๓ องค์ความรู้และคุณค่า

ในการนำเสนอแนวคิดการก้าวข้ามตัวบุคคลนั้นอาจนำเสนอได้หลายวิธี วิธีหนึ่งที่น่าจะนิยมนำไปคือการนำเสนอองค์ความรู้ของนักทฤษฎีแต่ละคนเรียงต่อกันไป วิธีนี้จะเห็นความคิดของแต่ละคนชัดเจนแต่จะเป็นการมองแบบแยกส่วน วิธีที่สองคือการนำเสนอองค์ความรู้ของนักทฤษฎีเหล่านั้นบนประเด็นเดียวกัน วิธีนี้จะเห็นภาพเชื่อมโยงกันแต่อาจไม่ได้เห็นความคิดทั้งหมดของนักทฤษฎีแต่ละคน สำหรับในงานนี้เลือกใช้วิธีที่สองในการนำเสนอ

การศึกษาแนวคิดการก้าวข้ามตัวบุคคลในงานนี้สนใจเพียงบางประเด็นเท่านั้น กล่าวคือ การก้าวข้ามตัวบุคคลนั้นเป็นการก้าวข้ามจากจิตสำนึกชั้นหนึ่งชั้นใดสู่ชั้นที่สูงขึ้น ชั้นใดได้บ้าง ในการตอบคำถามนี้ สิ่งที่จะต้องทราบคือนักทฤษฎีจิตวิทยามีการแบ่งพัฒนาการของจิตสำนึกของมนุษย์เป็นระดับขั้นประการใดบ้างและในแต่ละขั้นนั้นมีคุณสมบัติประการใด

การศึกษาพัฒนาการของจิตสำนึกนั้น นักทฤษฎีจิตวิทยาซึ่งส่วนใหญ่อยู่ในแนวทางจิตวิทยาการก้าวข้ามตัวบุคคลและมีบางส่วนจากพลังอื่น ๆ ได้ศึกษาจิตสำนึกในมุมมองต่าง ๆ เคน วิลเบอร์ (Ken Wilber) จึงนำมุมมองเหล่านั้นมาบูรณาการพร้อมทั้งเสนอการแบ่งการศึกษาพัฒนาการของมนุษย์ออกเป็นจตุรภาคหรือมณฑลทัศน์ (quadrant), ภาวะ (state), ชั้น

^{๑๑๒} Nicholas Grant Boeving, “Transpersonal Psychology”, **Encyclopedia of Psychology and Religion**, (2010): 925.

^{๑๑๓} “the transpersonal is a valid constituent of the universe, one that has the possibility of being realized or experienced by all.” In Andrew Shorrock, **The Transpersonal in Psychology, Psychotherapy and Counselling**, p. 143.

(stage หรือ level หรือ structure หรือ wave), ด้าน (line หรือ stream) และประเภท (type)^{๑๑๔} ในที่นี้จะศึกษาภาคจิตสำนึกภายในมนุษย์ (interior-individual) คือมูมบนซ้ายในจตุรภาคของ วิลเบอร์^{๑๑๕} ในภาวะที่ตื่น (awaking) ในประเภทชาย (male) เพื่อเชื่อมโยงไปยังกรณีศึกษาใน บทที่ ๓ จากภาค ภาวะและประเภทดังกล่าวจะนำไปสู่การศึกษาขั้นและด้านต่าง ๆ ต่อไป

^{๑๑๔} Ken Wilber, *Integral Spirituality: a Startling New Role for Religion in the Modern and Postmodern World*, pp. 1-32. วิลเบอร์เสนอว่าภาวะของจิตสำนึก (states) แบ่งเป็น ภาวะตื่น (waking) ฝัน (dreaming) และหลับลึก (deep formless sleep) นอกจากนี้ยังมีภาวะสมาธิ (meditative states) ภาวะทางเลือก (altered stated) เช่น เสพยาเสพติดและภาวะประสบการณ์ล้ำลึกกับธรรมชาติ (peak experiences) ซึ่งกระตุ้นได้จากประสบการณ์เข้มข้น เช่นการร่วมเพศ การเดินในธรรมชาติ การฟังดนตรี ในการแบ่งภาวะของจิตเป็น ๓ ภาวะนั้นจึงแบ่งกายออกเป็น ๓ กายด้วยเพื่อรองรับกัน ได้แก่กายหยาบ (gross body), กายละเอียด (subtle body) และธรรมกาย (causal body) โดยวิลเบอร์ให้ความหมายของกายคือแบบของประสบการณ์หรือพลังความรู้สึก ในขณะที่ตื่นเราจะรับรู้กายหยาบหรือร่างกายภายนอกได้ แต่เมื่ออยู่ในขณะฝันจะไม่รับรู้กายหยาบแต่จะรับรู้จินตนาการในความฝัน แสงสีความรู้สึกต่าง ๆ เป็นกายละเอียด หลังจากนั้นเมื่อหลับลึกจะมีแต่ความว่าง การเกิดภาวะของจิตสำนึกดังกล่าวเป็นเรื่องชั่วคราว แต่เมื่อเป็นระดับขั้นของการพัฒนาจิตสำนึก (stages or levels) แล้วจะเป็นเรื่องถาวร เป็นตัวแทนของการเติบโตและพัฒนาการ การแบ่งระดับขั้นอาจแบ่งได้หลายแบบ อาทิแบ่งเป็น ๓ ขั้นคือ ขั้นที่ ๑ ร่างกาย (body) หรือ “ฉัน” เป็นขั้นความจริงตามหลักฟิสิกส์ ขั้นที่ ๒ จิตใจ (mind) หรือ “เรา” เป็นขั้นที่ไปสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ บนคุณค่าผลประโยชน์หรืออุดมการณ์ร่วมกัน ไปเข้าใจความรู้สึกของคนอื่น และขั้นที่ ๓ จิตวิญญาณ (spirit) หรือ “พวกเราทั้งหมด” เป็นขั้นที่ฉันได้ขยายความเข้าใจว่าในความงามของความหลากหลายของมนุษย์และวัฒนธรรมยังมีความเหมือนร่วมกันอยู่ สำหรับด้านของการพัฒนา (lines of development) เป็นการแยกเพื่อให้เห็นว่าแต่ละด้านมีความก้าวหน้ามากน้อยเพียงใด เช่นแบ่งความฉลาด (intelligences) ออกเป็นด้านสติปัญญา (cognitive), ความสัมพันธ์กับผู้อื่น (interpersonal), ศีลธรรม (moral), อารมณ์ (emotional) และสุนทรีย์ (aesthetic) แล้วดูว่าแต่ละด้านมีพัฒนาการอยู่ในขั้นไหน สำหรับเรื่องประเภท (type) วิลเบอร์เห็นว่องค์ประกอบทั้ง ๔ กลุ่มนั้นจะมีประเภทเป็นชายและหญิง การแบ่งประเภทนั้นทำได้กับทุกขั้นและทุกภาวะ วิลเบอร์อ้างอิงงานของแคโรล กิลลิแกน (Carol Gilligan) ที่กล่าวว่าชายและหญิงมีตรรกะในการพัฒนาไปสู่ระดับต่าง ๆ ที่แตกต่างกัน เช่นชายอยู่บนเรื่องความเป็นอิสระ (autonomy) ความยุติธรรม (just) และสิทธิ (rights) ส่วนหญิงอยู่บนเรื่องความสัมพันธ์ (relationship), ความเอาใจใส่ (care) และความรับผิดชอบ (responsibility) ชายจะมีแนวโน้มในทาง “ฉายเดี่ยว” (agency) ส่วนหญิงมีแนวโน้ม “สมาคม” (communion) ชายจะทำตามกฎ (rule) หญิงจะทำตามสายสัมพันธ์ (connection)

^{๑๑๕} Ibid., pp. 33-49. หรือ Ken Wilber, *Sex, Ecology, & Spirituality: The Spirit of Evolution*, pp. 174-217. จตุรภาคของวิลเบอร์เป็นการทำแผนที่องค์ความรู้ต่าง ๆ โดยมูมบนซ้ายเป็นมูมมองภายในปัจเจกบุคคล/แบบอัตตวิสัย (subjective) เป็นเรื่อง “ตัวฉัน” (I) มูมบนขวาเป็นมูมมองภายนอก/ปัจเจกบุคคล/แบบภาวะวิสัย (objective) เป็นเรื่อง “มัน” (it) ส่วนมูมล่างซ้ายเป็นมูมมองภายใน/ส่วนรวม/แบบอัตตวิสัยร่วม (intersubjective) เป็นเรื่อง “เรา” (we) และมูมล่างขวาเป็นมูมมองภายนอก/ส่วนรวม/แบบภาวะวิสัยร่วม (interobjective) เป็นเรื่อง “พวกมัน” (its) วิลเบอร์ให้ชื่อเครื่องมือนี้ว่า A-Q-A-L.

เริ่มจากขั้นของการพัฒนาจิตสำนึก ริชาร์ด มัวร์ (Richard Maurice Bucke) แบ่งประสบการณ์จิตสำนึกของสิ่งมีชีวิตทั้งหลายเป็น ๓ ขั้นตั้งแต่ระดับต่ำกว่ามนุษย์ขึ้นมา^{๑๑๖} ส่วนกุฟตาฟ เฟชเนอร์ (Gustav Fechner) มองพัฒนาการจากอิทธิพลเรื่องหลังความตายโดยแบ่งเป็น ๓ ขั้นตั้งแต่ก่อนเกิดจนหลังตาย^{๑๑๗} คาร์ล จี. จุง (Carl G. Jung) ได้เสริมต่อในส่วนขั้นที่สองไปยังขั้นที่สามของเฟชเนอร์โดยมองว่าจุดหักเหคือช่วงวิกฤตวัยกลางคน (mid-life crisis) แทนที่จะเป็นหลังความตาย^{๑๑๘} สำหรับสแตนนิสลาฟ กรอฟ (Stanislav Grof) สนใจระดับขั้นของการพัฒนาจิตสำนึกก่อนการคลอด (prenatal and perinatal) และหลังการตาย (post-biological death)^{๑๑๙} ซึ่งสอดคล้องกับความคิดของเฟชเนอร์แต่ต่างจากนักทฤษฎีคนอื่น ๆ

^{๑๑๖} บัคแบ่งเป็นจิตสำนึกขั้นธรรมดา (simple-consciousness) คือสัตว์รับรู้โลกภายนอกได้ แต่รับรู้โลกภายในไม่ได้ จิตสำนึกตนเอง (self-consciousness) คือจิตสำนึกของมนุษย์ที่คิดแหว่คิดได้และสำนึกเรื่องที่ตนคิดหรือรับรู้ได้ และจิตสำนึกสากล (cosmic-consciousness) คือจิตสำนึกที่ขอบเขตตัวเรากับวัตถุเลือนหายไป นอกจากนี้ยังมีจิตสำนึกขั้นต่ำของสิ่งมีชีวิตเช่นอะมีบา ดูรายละเอียดใน Andrew Shorrock, **The Transpersonal in Psychology, Psychotherapy and Counselling**, pp. 146-147.

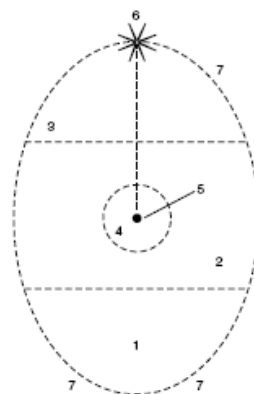
^{๑๑๗} เฟชเนอร์ กล่าวว่ามนุษย์มีชีวิตบนโลก ๓ ขั้น ขั้นแรกนอนหลับตลอด ขั้นที่สองนอนและตื่นสลับกันและขั้นที่สามตื่นตลอด ความหมายในขั้นแรกที่อยู่ในความมืดคืออยู่ในครรภ์เป็นขั้นพัฒนาร่างกาย (body) และก้าวข้ามด้วยการเกิดเพื่อสำรวจโลกภายนอก ขั้นที่สองเป็นขั้นที่อยู่ร่วมกับคนอื่น ๆ เป็นการพัฒนาจิตใจ (mind) และก้าวข้ามสู่ขั้นที่สามด้วยการตายเพื่อสำรวจโลกภายในซึ่งเป็นขั้นการพัฒนาจิตวิญญาณหรือสิ่งสูงส่ง (divine) เป็นขั้นที่ชีวิตถักทอกับจิตวิญญาณสากล ดูรายละเอียดใน Gustav Fechner, **Life after Death**, translated by H. Wernecke, (Chicago: Open Court Publishing, 1945) cited in Ken Wilber, **Integral Psychology: Consciousness, Spirit, Psychology, Therapy**, pp. viii-ix.

^{๑๑๘} Andrew Shorrock, **The Transpersonal in Psychology, Psychotherapy and Counselling**, pp. 153-155. จุงใช้วัยกลางคนแทนที่หลังความตายถือว่าเป็นการเข้าสู่ยุคหลังสมัยใหม่ที่ทำให้ความสำคัญกับโลกและเวลาปัจจุบันมากกว่าชีวิตในโลกหน้า โดยเห็นว่าเป็นจุดเปลี่ยนจากครั้งแรกของชีวิตที่เน้นการเป็นวิบุรุษและสนใจการสร้างอัตตาให้แตกต่าง (ego-differentiation) หรือการควบคุมอัตลักษณ์ มาเป็นครั้งหลังของชีวิตที่เป็นช่วงการรับรู้การก้าวข้ามตัวบุคคลหรือการตื่นของจิตวิญญาณ ถือเป็นจุดเปลี่ยนในการให้คุณค่าใหม่โดยหันมาสนใจความหมายและคุณค่าชีวิตที่อยู่เหนือตัวเอง (suprapersonal) แต่แนวคิดการก้าวข้ามตัวบุคคลของจุงต่างจากแนวคิดในพลัที่ ๔ เนื่องจากจุงมองว่าการก้าวข้ามตัวบุคคลเป็นเป้าหมายสูงสุดแต่ไม่สามารถบรรลุได้ เป็นเพียงอุดมคติและการก้าวข้ามตัวบุคคลของจุงเป็นเพียงการขยายตัวตน (individuation หรือ transindividuality) ไปเป็นส่วนหนึ่งของส่วนรวมไม่ได้ก้าวข้ามตัวตนอย่างแท้จริง.

^{๑๑๙} **Ibid.**, pp. 189-190. กรอฟถือว่าเป็นผู้ก่อตั้งแนวทางการก้าวข้ามตัวบุคคลร่วมกับมาสโลว์ กรอฟเห็นว่าการก้าวข้ามตัวบุคคลนั้นจะรวมธรรมชาติของส่วนรวม (collective nature) เช่นความทรงจำของบรรพบุรุษ เชื้อชาติ และในกรณีการกลับชาติมาเกิด (incarnation) จะรวมร่องรอยผลกระทบในชาติที่ผ่านมา กรอฟเห็นว่าทารกในครรภ์มีจิตสำนึกและจะจดจำประสบการณ์การคลอดที่สร้างบาดแผลทางจิตใจจนส่งผลต่อพัฒนาการทั้งชีวิตได้.

ส่วนนักทฤษฎีที่สร้างแบบจำลองแผนที่จิตเชื่อมโยงขั้นการพัฒนาของจิตสำนึกเข้ากับจิตใต้สำนึกคือโรแบร์โต อัสซากิโอลี (Roberto Assagioli)^{๑๒๐} โดยทำเป็นแบบจำลองรูปไข่ (The Egg Diagram)^{๑๒๑} เพื่อช่วยให้เห็นถึงการแบ่งเป็นจิตใต้สำนึก จิตสำนึกและจิตเหนือสำนึก รวมทั้งการก้าวข้ามจากตัวฉัน (๕) ไปสู่ตัวตนที่สูงขึ้น (๖) (ดูรายละเอียดภาพที่ ๒.๒)

The egg diagram

1. The lower unconscious
2. The middle unconscious
3. The higher unconscious or superconscious
4. The field of consciousness
5. The conscious self or 'I'
6. The higher self
7. The collective unconscious

ภาพที่ ๒.๒ แผนภูมิรูปไข่ (The egg diagram)

อัสซากิโอลีได้เสนอแนวคิดที่มีความสำคัญอีกเรื่องคือบุคลิกภาพย่อย (sub-personalities) ๗ ประเภท^{๑๒๒} และเรียกว่าเป็น “วิถีสู่การตระหนักรู้ในการก้าวข้ามตัวบุคคล” (‘Ways’ to transpersonal realization) ทั้งนี้แต่ละบุคลิกภาพย่อยมีคุณภาพ แรงจูงใจและงานหลักในแบบของตนเองเพื่อพัฒนาสู่การก้าวข้ามตัวบุคคล

^{๑๒๐} Ibid., p. 155. อัสซากิโอลีเป็นผู้วางรากฐานจิตวิทยาสังเคราะห์ (psychosynthesis) หรือ “จิตวิทยาที่มีวิญญาณ” (‘a psychology with a Soul’) โดยดูตัวบุคคลเป็นองค์รวมทั้งด้านร่างกาย (the physical), ด้านอารมณ์ (the emotional), ด้านปัญญา (the mental) และด้านจิตวิญญาณ (the spiritual)

^{๑๒๑} Ibid., pp. 158-160. อัสซากิโอลีแบ่งจิตเป็น ๗ กลุ่มโดยกลุ่มที่ ๑-๓ เป็นจิตใต้สำนึกดังนี้ ๑. จิตใต้สำนึกระดับล่าง เป็นเรื่องอดีต/id ของฟรอยด์ ๒. จิตใต้สำนึกระดับกลาง เป็นเรื่องปัจจุบัน/preconscious ของฟรอยด์ ๓. จิตใต้สำนึกระดับสูง เป็นเรื่องอนาคต/ศักยภาพ ๔. สนามของจิตสำนึกเป็นเรื่องการรับรู้/ความคิด/ความรู้สึก ๕. จิตสำนึกตัวตนหรือตัวฉันเป็นความตั้งใจ/ภาพสะท้อนตัวตนจริง ๖. ตัวตนขั้นสูงกว่าเป็นเป้าหมาย ๗. จิตใต้สำนึกของส่วนรวมเป็นจิตใต้สำนึกของมนุษยชาติ

^{๑๒๒} Ibid., pp. 164-167. บุคลิกภาพย่อยทั้ง ๗ ประเภทได้แก่ วิถีผู้กล้า (The way of the hero), วิถีผู้รู้แจ้ง (The way of illumination), วิถีนักปฏิบัติ (The way of action), วิถีศิลปินผู้สร้างสรรค์ (The way of the creative artistic), วิถีนักวิทยาศาสตร์ (The way of science), วิถีผู้ทุ่มเท (The way of devotion) และวิถีผู้มีแบบแผน (The way of ritual).

สำหรับเคน วิลเบอร์ได้นำองค์ความรู้เรื่องขั้นการพัฒนจิตสำนึกของนักคิดคนสำคัญ ๆ อาทิ ศรี ออโรบินโด (Sri Aurobindo), พระพุทธศาสนานิกายมหายาน, ฌอง ปิแยตต์ (Jean Piaget), ปรชญาโยคะ เป็นต้น มาจัดระบบอย่างบูรณาการและเสนอการแบ่งพัฒนาการของจิตสำนึกเป็น ๓ ขั้นใหญ่คือ ขั้นก่อนเป็นบุคคล (prepersonal) ขั้นเป็นบุคคล (personal) และขั้นก้าวข้ามตัวบุคคล (transpersonal) จาก ๓ ขั้นใหญ่แบ่งเป็นแถบสีของจิตสำนึก (spectrum of consciousness) เป็นอีก ๑๐-๑๒ ขั้น^{๑๒๓} (ดูรายละเอียดตารางที่ ๒.๒) วิลเบอร์เชื่อว่าจิตสำนึกของมนุษย์มีลักษณะเป็นโครงสร้างตามลำดับขั้น (hierarchical structure)^{๑๒๔} หรือเรียกว่าระดับชั้นแบบโฮลอน (holarchy)^{๑๒๕} โดยจิตสำนึกเหล่านี้จะก้าวข้าม (transcend) และหลอมรวม (include) คุณสมบัติในชั้นล่าง ๆ เข้าอยู่ในคุณสมบัติใหม่ที่สูงขึ้น และ “แต่ละระดับชั้นนั้นจะเป็นตัวแทนของระดับความสลับซับซ้อน (level of complexity)...แสดงถึง

^{๑๒๓} เคน วิลเบอร์ได้พัฒนาขั้นจิตสำนึกทั้ง ๑๒ ขั้น (จากเดิม ๑๐) มาโดยตลอดพอสรุปได้ดังนี้
ขั้นก่อนเป็นบุคคล (prepersonal) คือ ๑.แถบอินฟราเรด (infrared) ขั้นกลไกรับรู้ (archaic, sensorimotor)
 ๒.แถบสีม่วงแดงเข้ม (magenta) ขั้นลึกลับลึกลับ/สัญลักษณ์ (magical-animistic, symbolic or preoperational)
 ๓.แถบสีแดง (red) ขั้นตนเป็นใหญ่/มโนทัศน์ (egocentric, power, magic-mythic, conceptual or preoperational)
 ๔.แถบสีอำพัน (amber) ขั้นนิทาน/ประเพณี/กฎเกณฑ์ (mythic, ethnocentric, traditional, rule/role mind or concrete operation)
ขั้นเป็นบุคคล (personal) คือ ๕.แถบสีส้ม (orange) ขั้นเหตุผล/ยุคใหม่ (rational, worldcentric, pragmatic, modern or formal operational)
 ๖.แถบสีเขียว (green) ขั้นพหุนิยม/หลังยุคใหม่ (pluralistic, multicultural, postmodern)
 ๗.แถบสีเขียวเข้ม (teal) ขั้นเริ่มบูรณาการ/ระบบ/กระบวนการ (beginning integral, low vision-logic, systemic or paradigmatic)
 ๘.แถบสีเขียวขุ่น (turquoise) ขั้นจิตสากล (global mind, high vision-logic, higher mind)
ขั้นก้าวข้ามตัวบุคคล (transpersonal) คือ ๙.แถบสีคราม (indigo) ขั้นจิตเริ่มต้น (para-mind, trans-global, illumined mind or previously psychic)
 ๑๐.แถบสีม่วง (violet) ขั้นอภิจิต/รูปมาน (meta-mind or previously subtle)
 ๑๑.แถบเหนือม่วง (ultraviolet) ขั้นอุปมาน (overmind or previously causal)
 ๑๒.แถบสีขาว (clear light) ขั้นอภิวภาวะ (super mind or ultimate or non-dual) ดูรายละเอียดใน Ken Wilber, “The Spectrum of Development”, **Transformations of Consciousness**, Ken Wilber, Jack Engler and Daniel P. Brown, (MA: Shambhala Publications, Inc., 1986), pp. 67-75. Ken Wilber, **Integral Psychology: Consciousness, Spirit, Psychology, Therapy**, pp. 18-19. และ Ken Wilber, **Integral Spirituality: a Startling New Role for Religion in the Modern and Postmodern World**, pp. 66-70. เป็นต้น

^{๑๒๔} Leon Schlamm, “Wilber, Ken”, **Encyclopedia of Psychology and Religion**, (2010): 962.

^{๑๒๕} Ken Wilber, **Sex, Ecology, & Spirituality: The Spirit of Evolution**, p. 38.

คุณภาพที่พร้อมจะผุดบังเกิด (emerge) ในแบบควอนตัม การพัฒนาที่ก้าวกระโดดนี้ถือเป็นรูปการสำคัญของปรากฏการณ์ทางธรรมชาติจำนวนมาก”^{๑๒๖}

นอกจากชั้นต่าง ๆ ของด้านการรู้คิด (cognitive) ซึ่งถือเป็นโครงสร้างพื้นฐานของจิตสำนึกแล้ว ยังสามารถศึกษาพัฒนาการในด้าน (line) ต่าง ๆ อาทิ ริชาร์ด มัวร์ บัคแบ่งธรรมชาติของมนุษย์เป็น ๓ ด้านคือการเคลื่อนไหว (active), ความฉลาด (intellectual) และศีลธรรม (moral natures)^{๑๒๗} ในที่นี้จะนำเสนอด้านต่าง ๆ ที่สนใจคือ ด้านอัตลักษณ์ของตน (self-identity) ด้านความต้องการ (self-needs) และด้านศีลธรรม (moral sense)

ในด้านการพัฒนาตัวตนหรืออัตลักษณ์ (ego development หรือ self-identity) นั้นงานของเจน โลว์เจอร์ (Jane Loevinger) แบ่งการพัฒนามาออกเป็น ๑๐ ขั้น^{๑๒๘} ตั้งแต่เป็นตัวอ่อนจนถึงขั้นสูงสุดคือบูรณาการตัวตนได้ ส่วนซูซาน คูก-กรูเตอร์ (Susanne Cook-Greuter) พัฒนาต่อมาโดยเพิ่มขั้นรู้สึกตัว (Ego-aware) และการก้าวข้ามตัวบุคคล (Transpersonal)^{๑๒๙}

ในด้านความต้องการของมนุษย์ อับราฮัม มาสโลว์แบ่งระดับความต้องการเป็นระดับขั้น (hierarchy of needs) เริ่มจากเดิม ๕ ขั้น^{๑๓๐} และพัฒนามาเป็นขั้นที่ ๖ คือขั้นการก้าว

^{๑๒๖} Ken Wilber, **Integral Spirituality: a Startling New Role for Religion in the Modern and Postmodern World**, p. 5.

^{๑๒๗} Andrew Shorrock, **The Transpersonal in Psychology, Psychotherapy and Counselling**, p. 148. บัคเห็นว่าศีลธรรมมีธรรมชาติ ๒ ด้านคือด้านบวกและด้านลบ ด้านบวกคือศรัทธาและความรักซึ่งมีศาสนาและศีลประรองรับและด้านลบคือความกลัวและความเกลียด การพัฒนาของมนุษย์คือพัฒนาจากความกลัวและความเกลียดไปสู่ความศรัทธาและความรัก

^{๑๒๘} Ken Wilber, **Integral Psychology: Consciousness, Spirit, Psychology, Therapy**, p.42. การพัฒนาตัวตนของโลว์เจอร์ทั้ง ๑๐ ขั้นเริ่มจากขั้นต่ำสุดคือ ขั้นตัวตนไม่สมดุล (autistic), ขั้นผสมผสานกับสิ่งแวดล้อมโดยเฉพาะกับกรรมมารดา (symbiotic), ขั้นตอบสนองต่อแรงกระตุ้น (impulsive), ขั้นปกป้องตน (self-protective), ขั้นยอมตาม (conformist), ขั้นยอมตามธรรม (conscientious-conformist), ขั้นเป็นธรรม (conscientious), ขั้นปัจเจกบุคคล (individualistic), ขั้นอิสระ (autonomous) และขั้นบูรณาการ (integrated).

^{๑๒๙} **Ibid.**, pp. 245-246.

^{๑๓๐} Bonnie R. Strickland, “Maslow, Abraham”, **The Gale Encyclopedia of Psychology**, 2nd ed. (2001): 405. ลำดับขั้นความต้องการของมาสโลว์ทั้ง ๕ ขั้นเริ่มจากขั้นต่ำสุดได้แก่ความต้องการทางชีวภาพ (biological needs) ความต้องการความปลอดภัย (safety needs) ความต้องการความรักและการเป็นเจ้าของ (belongingness and love needs) ความต้องการมีชื่อเสียง (esteem needs) และความต้องการประจักษ์ในตนเอง (self-actualization).

ข้ามตัวตน (self-transcendence)^{๑๓๑} ซึ่งมีพลังผลักดันคือ “อภีแรงจูงใจ” (metamotivation)^{๑๓๒} เป็น “อภีความต้องการ” (metaneed) ให้ผู้ที่ประจักษ์ในตนเอง (self-actualization) ก้าวข้ามความแตกต่างระหว่างตัวตนและสิ่งอื่น^{๑๓๓}

สำหรับด้านการพัฒนาศีลธรรมลอเรนซ์ โคห์ลเบิร์ก (Lawrence Kohlberg) แบ่งการรับรู้ด้านศีลธรรม (moral sense) เป็น ๓ ระดับและ ๖ ขั้น^{๑๓๔} (ต่อมาพัฒนาขั้นที่ ๗ เพิ่มเติม) คือระดับก่อนรู้แบบแผน (preconventional) ระดับรู้แบบแผน (conventional) และระดับพ้นแบบแผน (postconventional)^{๑๓๕} ส่วนวิลเบอร์เรียกการพัฒนาด้านศีลธรรมทั้ง ๓ ระดับนี้เทียบกับโคห์ลเบิร์กว่า ระดับตนเป็นศูนย์กลาง (egocentric) ระดับเราเป็นศูนย์กลาง (ethnocentric) และระดับโลกเป็นศูนย์กลาง (worldcentric)^{๑๓๖} ตามลำดับ

^{๑๓๑} Abraham H. Maslow, “Theory Z”, in **The Farther Reaches of Human Nature**, Abraham H. Maslow, (NY: Viking Press, 1971): 259-269.

^{๑๓๒} Abraham H. Maslow, “A Theory of Metamotivation: The Biological Rooting of the Value-Life”, in **The Farther Reaches of Human Nature**, Abraham H. Maslow, (NY: Viking Press, 1971): 289-328.

^{๑๓๓} *Ibid.*, p. 301.

^{๑๓๔} Mary M. Brabeck, “Kohlberg, Lawrence”, **Encyclopedia of Psychology: 8 Volume Set**, Vol. 5, (2000): 453. โคห์ลเบิร์กแบ่งการรับรู้ ๖ ขั้นใน ๓ ระดับดังนี้ ระดับก่อนรู้แบบแผน (preconventional) มีชั้นกลัวการลงโทษ (fear of punishment) และชั้นหาความสุข (instrumental hedonism) ระดับรู้แบบแผน (conventional) มีชั้นต่างตอบแทน (mutual reciprocity) และชั้นกฎระเบียบ (law and order) และระดับพ้นแบบแผน (postconventional) มีชั้นสัญญาประชาคม (the social contract) และชั้นหลักสากล (universal principles) ต่อมาเพิ่มเติมขั้นที่ ๗ คือ ขั้นจิตวิญญาณสากล (Universal-spiritual)

^{๑๓๕} Bonnie R. Strickland, “Developmental stages, theories of”, **The Gale Encyclopedia of Psychology**, 2nd ed. (2001): 183-184. การตัดสินใจทางศีลธรรมในระดับก่อนรู้แบบแผน (preconventional) นั้นจะดูว่าได้รับผลลัพธ์อย่างไรจากการตัดสินใจนั้น ในระดับรู้แบบแผน (conventional) การตัดสินใจจะมาจากระเบียบแบบแผนของสังคม ครอบครัว ศาสนา ส่วนระดับพ้นแบบแผน (postconventional) นั้นการตัดสินใจทางศีลธรรมจะอยู่บนความเชื่อส่วนบุคคล

^{๑๓๖} Ken Wilber, **Integral Spirituality: a Startling New Role for Religion in the Modern and Postmodern World**, p. 6. วิลเบอร์อธิบายว่า ระดับตนเป็นศูนย์กลาง (egocentric) เป็นระดับที่ทารกยังไม่ได้รับการอบรมกลมเกลียวให้เข้ากับระเบียบแบบแผนและจริยธรรม ความสนใจของเด็กจึงอยู่ที่ตนเอง ระดับเราเป็นศูนย์กลาง (ethnocentric) เป็นระดับที่เด็กได้รับการเรียนรู้ถึงกฎเกณฑ์และบรรทัดฐานทางวัฒนธรรม ความสนใจของเด็กจะอยู่ที่กลุ่ม เผ่า ประเทศชาติและมีแนวโน้มที่จะแบ่งแยกคนอื่นที่ไม่อยู่ในกลุ่ม และระดับโลกเป็นศูนย์กลาง (worldcentric) เป็นระดับที่อัตลักษณ์ของปัจเจกบุคคลได้ขยายไปรวมถึงการเอาใจใส่และห่วงใยทุก ๆ คนไม่ว่าจะเป็นเชื้อชาติ สีผิว เพศใด ๆ พัฒนาการของศีลธรรมจะเคลื่อนจาก “ฉัน” (me) เป็น “เรา” (us) และมาเป็น “พวกเราทั้งหมด” (all of us).

เมื่อนำตัวอย่างระดับขั้นในด้านต่าง ๆ ทั้งด้านการรับรู้ การพัฒนาตัวตน ความต้องการและการพัฒนาศีลธรรมมาจัดระบบด้วยกันจะได้ภาพการพัฒนาจิตสำนึกทั้งในทางลึกคือขั้นต่าง ๆ และในทางกว้างคือด้านต่าง ๆ ตามตารางที่ ๒.๒

ตารางที่ ๒.๒ ประมวลตัวอย่างขั้นการพัฒนาจิตสำนึกในด้านต่าง ๆ

ด้าน (Line) ขั้น (Stage)	แถบสีระดับ จิตสำนึก (Spectrum of Consciousness)	ความรู้ (Commons/Richards/Piaget/ Aurobindo Cognitive)	อัตลักษณ์ (Loevinger Cook- Greuter Self- identity)	ความต้องการ (Maslow Self- needs)	ศีลธรรม (Kohlberg Moral Sense)	
ก้าวข้ามตัวบุคคล (Transpersonal)	๑๒. แถบสีขาว (clear light)	อภิวินาที (super mind or ultimate or non-dual)		การก้าวข้ามตัวตน (self-transcendence)	7. Universal-spiritual	
	๑๑. แถบเหนือม่วง (ultraviolet)	อภิมโน (overmind or previously causal)	-การก้าวข้าม (Transpersonal)			
	๑๐. แถบสีม่วง (violet)	อภิจิต/อภิมโน (meta-mind or previously subtle)				
	๙. แถบสีคราม (indigo)	จิตเริ่มต้น (para-mind, trans-global, illumined mind or previously psychic)	-รู้สึกรู้ตัว (Ego-aware)			
เป็นบุคคล (Personal)	๘. แถบสีเขียวชุกชุม (turquoise)	จิตสากล (global mind, high vision-logic, higher mind)	-บูรณาการ (Construct-aware) (Integrated)	ประจักษ์ในตนเอง (self-actualization)		
	๗. แถบสีเขียวเข้ม (teal)	เริ่มบูรณาการระบบ/กระบวนการทัศน์ (beginning integral, low vision-logic, systemic or paradigmatic)	-เป็นอิสระ (Autonomous)			
	๖. แถบสีเขียว (green)	พหุนิยม/หลังยุคใหม่ (pluralistic, multicultural, postmodern)	-ปัจเจกบุคคล (Individualistic)			
	๕. แถบสีส้ม (orange)	เหตุผล/ยุคใหม่ (rational, worldcentric, pragmatic, modern or formal operational)	-เป็นธรรม (Conscientious)	ชื่อเสียง (self-esteem)	III postconventional	6. Individual principles of conscience 5. Individual rights
ก่อนเป็นบุคคล (Prepersonal)	๔. แถบสีอำพัน (amber)	นิทานประเพณี/กฎเกณฑ์ (mythic, ethnocentric, traditional, rule/role mind or concrete operation)	-ยอมตาม (Conformist)	ความรักและการเป็น เจ้าของ (belongingness and love)	II conventional	4. law and order 3. Approval of others
	๓. แถบสีแดง (red)	ตนเป็นใหญ่/มโนทัศน์ (egocentric, power, magic-mythic, conceptual or preoperational)	-ปกป้องตัว (Self-protective)	ความปลอดภัย (safety)	I preconventional	2. Naïve hedonism 1. Punishment/obedience
	๒. แถบสีม่วงแดงเข้ม (magenta)	สิ่งศักดิ์สิทธิ์/สัญลักษณ์ (magical-animistic, symbolic or preoperational)	-แรงกระตุ้น (Impulsive)		(premoral)	0. Magic wish
	๑. แถบอินฟราเรด (infrared)	กลไกรับรู้ (archaic, sensorimotor)	-ผสมผสาน (Symbiotic) -ไม่สมดุล (Autistic)	ชีวภาพ (biological)		

Source: Ken Wilber, **Integral Spirituality: a Startling New Role for Religion in the Modern and Postmodern World**, (USA: Shambhala Publications, Inc., 2006), pp. 69-70, 250. Ken Wilber, "The Spectrum of Development", **Transformations of Consciousness**, Ken Wilber, Jack Engler and Daniel P. Brown, (MA: Shambhala Publications, Inc., 1986), p.77. และดูรายละเอียดใน Ken Wilber, **Integral Psychology: Consciousness, Spirit, Psychology, Therapy**, (MA: Shambhala Publications, Inc., 2000), pp. 197-217.

การศึกษาแนวความคิดการก้าวข้ามตัวบุคคลทางจิตวิทยาด้วยการแบ่งพัฒนาการของจิตสำนึกออกเป็นขั้นและด้านเช่นนี้ ผู้วิจัยเห็นว่าให้**คุณค่า**และประโยชน์หลายประการ คือ

ประการแรก ความเข้าใจการพัฒนาจิตสำนึกที่มีการแบ่งเป็นจตุรภาค (quadrant) ระดับขั้น (stage) ภาวะ (state) ประเภท (type) และด้าน (line) ตามกรอบความคิดของวิลเบอร์ ตลอดจนขั้นของจิตสำนึกในมิติเวลาในงานของเพชเนอร์, จุง และกรอฟ รวมทั้งความเข้าใจในการก้าวข้ามของจิตสำนึกจากขั้นที่ต่ำกว่าไปสู่ขั้นที่สูงกว่า สะท้อนเป็นคุณค่าในการ**เข้าใจตนเอง บุคคลอื่นและระหว่างกัน** ความแตกต่างในระดับขั้นของทั้งตนเองและบุคคลอื่นนำไปสู่มุมมอง ประสบการณ์ และพฤติกรรมที่แตกต่างกันทั้งของผู้ศึกษาและผู้เข้าไปศึกษา

ประการที่สอง ความเข้าใจว่าพัฒนาการด้านการรู้คิด (cognitive) เป็นเงื่อนไขที่จำเป็นต้องพัฒนาก่อนแต่ไม่ใช่เป็นเงื่อนไขที่พอเพียงต่อความก้าวหน้าในการพัฒนาด้านอื่น ๆ อาทิ ด้านศีลธรรม ด้านตัวตน เป็นต้น^{๑๓๗} ถ้าไม่มีการพัฒนาด้านการรู้คิด การพัฒนาด้านอื่น ๆ จะเกิดได้ยากแต่เมื่อมีการก้าวข้ามการรู้คิดมาสู่ขั้นที่สูงขึ้นแล้วไม่จำเป็นที่การพัฒนาด้านอื่น ๆ จะก้าวข้ามได้เท่าเทียมกัน ณ เวลาหนึ่ง ๆ คุณค่านี้ใช้ประโยชน์ได้ทั้งในการศึกษาว่ามีการก้าวข้ามในขั้นที่ใกล้เคียงกันหรือไม่ และการหาองค์ประกอบสำคัญเพื่อให้เกิดการก้าวข้ามขึ้นได้.

ประการที่สาม ความเข้าใจในเรื่องความสำคัญของทุกระดับขั้นของจิตสำนึกและความสัมพันธ์กันระหว่างจิตสำนึกของปัจเจกบุคคลและจิตสำนึกของสังคม กล่าวคือแม้โดยทั่วไปสังคมจะมีจิตสำนึกอยู่ในระดับสูงเพียงใดก็ตาม เช่นเป็นแถบสีเขียวขุ่น (ขั้นจิตสากล) แต่เด็กทุกคนที่เกิดมามีต้องพัฒนาจากแถบอินฟราเรดหรือชั้นกลไกรับรู้ทั้งสิ้นจากนั้นจึงก้าวข้ามไปสู่ขั้นที่สูงขึ้นไปตามลำดับ^{๑๓๘} ดังนั้นการพัฒนาจิตสำนึกแม้จะเป็นระดับล่างเพียงใด ถือว่ามีความสำคัญทั้งสิ้น โดยเฉพาะเมื่อคิดในกรอบของโฮลอนแล้วระดับขั้นที่อยู่ต่ำลงไปยิ่งถือว่าเป็นพื้นฐานของการคงอยู่ของระดับที่สูงขึ้นไป คุณค่าความเข้าใจนี้นำไปสู่การให้ความสำคัญกับระดับขั้นในการพัฒนาจิตสำนึกในทุกระดับไม่เฉพาะการมุ่งไปสู่ขั้นที่สูงขึ้นแต่เพียงอย่างเดียว แต่ในระดับขั้นที่เป็นพื้นฐานทั้งหมดจำเป็นที่จะต้องได้รับการดูแลให้มีความสมบูรณ์ดีด้วย

ประการที่สี่ ความเข้าใจเรื่องจิตสำนึกไม่ได้พัฒนามนุษยภาวะแต่อยู่บนจิตใต้สำนึก (จากงานของฮัสซาคีโอลี) และได้รับอิทธิพลจากจิตใต้สำนึกในระดับต่าง ๆ ทั้งอดีต ปัจจุบันและศักยภาพในอนาคต ขณะเดียวกันจิตสำนึกอยู่ภายใต้จิตใต้สำนึกส่วนรวมของมนุษยชาติที่รอการปลุกให้ตื่นขึ้นมาโดยมีการก้าวข้ามตัวตนแล้วเป็นจุดเชื่อมต่อระหว่างจิตใต้สำนึกส่วนรวม จิตใต้สำนึกระดับสูงของบุคคลและบุคลิภาพ (ดูภาพที่ ๒.๒ ประกอบ) คุณค่าที่

^{๑๓๗} Ken Wilber, *Integral Psychology: Consciousness, Spirit, Psychology, Therapy*, p.137.

^{๑๓๘} *Ibid.*, p. 232.

ได้จากความเข้าใจนี้ อาจนำไปใช้ประโยชน์ในเรื่องต่าง ๆ เช่นความสัมพันธ์ระหว่างจิตสำนึกที่ก้าวข้ามมาสู่ตัวตนที่สูงขึ้นกับจิตใต้สำนึกของส่วนรวม, พลังของจิตใต้สำนึกที่แสดงตัวเป็นบุคลิกภาพย่อยและส่งผลไปสู่การก้าวข้ามตัวฉันมาสู่ตัวตนที่สูงขึ้น รวมทั้งการใช้ความตั้งใจ (will) ซึ่งอัสซากิโอะลือถือว่าเป็นพลังงานของตัวฉัน^{๑๓๙} ไปกำกับทิศทางหน้าที่อื่น ๆ ของจิต

ประการที่ห้า ความเข้าใจในเรื่องสัดส่วนของคนในสังคมที่มีระดับขั้นของการพัฒนาจิตสำนึกที่แตกต่างกัน อาทิ ในวัฒนธรรมตะวันตกที่มีประชากรร้อยละ ๔๐ อยู่ในขั้นสี่อำพัน (ประเพณี), ร้อยละ ๕๐ ในขั้นสี่สัมผัส (เหตุผล), ร้อยละ ๒๐ ในขั้นสี่เขียว (พหุนิยม) และร้อยละ ๒ ในขั้นสี่เขียวขุ่น (จิตสากล) (ยอดรวมเกินร้อยละ ๑๐๐ จากการทับซ้อน)^{๑๔๐} นำไปสู่คุณค่าในการใช้ประโยชน์คือสัดส่วนคนในสังคมที่อยู่ในขั้นจิตสำนึกใดมากน้อยเท่าใดย่อมสะท้อนถึงการมีมุมมอง การรับรู้ประสบการณ์ ตลอดจนการแก้ไขปัญหาที่แตกต่างกันแม้จะเผชิญสถานการณ์เดียวกัน การแก้ไขด้วยวิธีใด ๆ จึงอาจไม่ได้รับการยอมรับเสมอ

สรุป การก้าวข้ามของบุคคลทางพระพุทธศาสนาแตกต่างอย่างพื้นฐานจากการก้าวข้ามตัวบุคคลทางจิตวิทยา **ประการแรก**จิตวิทยาตั้งบน**ทฤษฎี**คือการมีตัวตน (self) ขณะที่พระพุทธศาสนาปฏิเสธเรื่องอัตตาตัวตนตั้งแต่ต้น **ประการที่สอง**จิตวิทยาได้พัฒนาจากการสนองความต้องการทางกายหรือ D-need ของมาสโลว์ซึ่งเทียบได้กับ**ภพ**ค้นหา มาสู่ความต้องการในการเป็นหรือ B-needs หรือตัวตนที่ใหญ่ขึ้นซึ่งเทียบได้กับ**ภพ**ค้นหา แม้กลุ่มก้าวหน้าอย่างเคน วิลเบอร์ซึ่งเสนอในเรื่องขั้นของจิตสำนึกที่ก้าวข้ามกายมาสู่จิตในรูปแผนอรุณและอหิวา (non dual) ถือเป็นระดับ**ภพ**ค้นหาเช่นกัน กล่าวคือมีจิตที่เป็นของเที่ยงอยู่ ขณะที่พระพุทธศาสนาไม่สนใจการสนองค้นหา ไม่ยึดถือตัวตนไม่ว่าจะเป็นกายหรือจิต ดังนั้นบุคคลที่บรรลุธรรมสูงขึ้นจึงใช้เกณฑ์ อาทิ การละอกุศลกรรม กิเลส ทิฏฐิ ตัณหา มานะ การเจริญกุศลกรรม ศีล สมาธิ ปัญญา มรรคมีองค์ ๘ เป็นต้น เป็นหลักในการจัดลำดับขั้น

อย่างไรก็ตามในปัจจุบันนักจิตวิทยาจำนวนมากได้รับอิทธิพลจากคำสอนของพระพุทธศาสนาเพื่อพัฒนาสาขาวิชาของตนโดยได้รับความรู้จากนิกายเซนในระยะแรกและจากนิกายอื่น ๆ ในระยะต่อมาจนนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงและผลกระทบอย่างมาก^{๑๔๑} การพัฒนาในอนาคตจึงอาจเข้าใจการก้าวข้ามของบุคคลตามแนวทางพระพุทธศาสนามากยิ่งขึ้น.

^{๑๓๙} Andrew Shorrock, **The Transpersonal in Psychology, Psychotherapy and Counselling**, p. 162.

^{๑๔๐} Ken Wilber, **Integral Spirituality: a Startling New Role for Religion in the Modern and Postmodern World**, p. 245.

^{๑๔๑} Seth Robert Segall, "Introduction", **Encountering Buddhism: Western Psychology and Buddhist Teachings**, ed. by Seth Robert Segall, (NY: SUNY Press, 2003): 1-2.

๒.๒ แนวคิดการผุดบังเกิดและกระบวนการผุดบังเกิดทางสังคม

แนวคิดและทฤษฎีการผุดบังเกิดมีความสำคัญมากขึ้นจนในปัจจุบันเข้าใกล้การพัฒนาเป็นระบบดังตัวอย่างคำนำการประชุมระดับชาติของสมาคมระบบแห่งอิตาลี (Italian Systems Society - AIRS) เมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๔๗ และประกาศยืนยันอีกครั้งใน ๕ ปีต่อมา

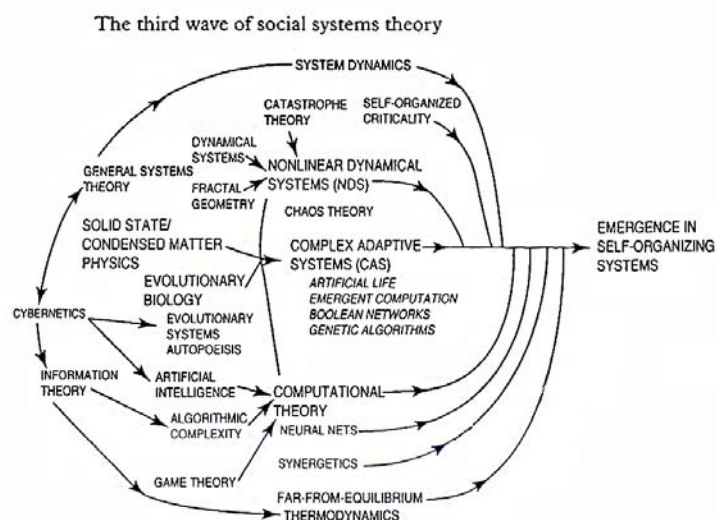
(แนวคิด) การผุดบังเกิดไม่ได้ตั้งใจให้เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นในสาขาวิชาการใดสาขาหนึ่งแต่เป็นแบบจำลองข้ามสาขาวิชา (trans-disciplinary modeling) เพื่อให้ความหมายกับทุก ๆ สาขาวิชา เราอยู่ในกระบวนการที่ทฤษฎีระบบทั่วไป (General System Theory) กำลังกลายเป็นทฤษฎีผุดบังเกิด (Theory of Emergence) มากยิ่งขึ้นทุกที ๆ ในการค้นหาแบบจำลองที่เหมาะสมและการสร้างฐานความรู้เราต้องเผชิญหน้าและเตรียมตัวกับการสถาปนาศาสตร์แห่งระบบครั้งที่ ๒ (Second Systemics) คือศาสตร์แห่งระบบการผุดบังเกิด (Systemics of Emergence)^{๑๔๒}

ถ้านับทฤษฎีระบบของทาลคอตต์ พาร์สันส์ (Talcott Parsons) เป็นคลื่นลูกที่ ๑^{๑๔๓} ทฤษฎีการผุดบังเกิดจะเป็นแนวคิดหลักในคลื่นลูกที่ ๓ ของทฤษฎีระบบ^{๑๔๔} ทั้งนี้ ทฤษฎีการผุดบังเกิดเป็นผลของการพัฒนาทางความคิดมาอย่างต่อเนื่องยาวนาน (ดูภาพที่ ๒.๓ ประกอบ)

^{๑๔๒} Gianfranco Minati, Mario Abram and Eliano Pessa, "Preface", **Processes of Emergence of Systems and Systemic Properties Towards a General Theory of Emergence**, Gianfranco Minati, Mario Abram and Eliano Pessa (eds), Proceedings of the International Conference, Castel Ivano, Italy 18 – 20 October 2007, (Singapore: World Scientific Publishing Co. Pte. Ltd., 2009): vii.

^{๑๔๓} Robert Keith Sawyer, **Social Emergence: Societies as Complex Systems**, (NY: Cambridge University Press, 2005) p. 10. คลื่นลูกที่ ๒ คือทฤษฎีระบบทั่วไป (General Systems theory)

^{๑๔๔} *Ibid.*, p. 27.

Source: Jeffrey Goldstein, "Emergence as a construct: History and issues." **Emergence**, 1(1999): 55. in R, Keith Sawyer, **Social Emergence: Societies as Complex Systems**, (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), p. 21.

ภาพที่ ๒.๓ แสดงพัฒนาการของทฤษฎีระบบสังคมตั้งแต่แรกจนถึงคลื่นลูกที่ ๓

แนวคิดการผุดบังเกิดไม่ใช่เป็นเพียงคำบรรยาย (narrative) เชิงระบบเท่านั้นแต่ยังมีนัยยะสำคัญในเชิงปรัชญาด้วย ฟิลิป เคลย์ตัน (Philip Clayton) เห็นว่านอกจากพวกที่เชื่อสารนิยมหรือเชื่อในฟิสิกส์ (physicalist) ว่าเป็นจริงและพวกที่เชื่อทวินิยม (dualist) คือทั้งสารและจิตแล้ว การผุดบังเกิดเป็นทางเลือกที่สาม^{๑๔๕} เป็นภาววิทยา (ontology) แบบที่ ๓ มีจุดยืนแบบธรรมชาตินิยมและมีการสนับสนุนจากการศึกษาประวัติศาสตร์ธรรมชาติ (natural history)^{๑๔๖}

หัวข้อต่อไปนี้ผู้วิจัยจะเสนอนิยาม พัฒนาการ องค์ความรู้ คุณค่าและกระบวนการผุดบังเกิดทางสังคมตามแนวทางพระพุทธศาสนาและตามแนวทางวิทยาการปัจจุบัน

๒.๒.๑ ทางพระพุทธศาสนา

จากคำประกาศแนวนิดและทฤษฎีของการผุดบังเกิดข้างต้น นำมาสู่คำถามสำคัญคือหนึ่งแนวคิดการผุดบังเกิดมีอยู่ในหลักพุทธธรรมหรือไม่ ลักษณะใด และสองถ้ามีแนวนิดนี้อยู่หลักพุทธธรรมจะอธิบายกระบวนการผุดบังเกิดทางสังคมได้อย่างไร

^{๑๔๕} Philip Clayton, **Mind and Emergence: From Quantum to Consciousness**, (UK: Oxford University Press, 2004), p. v.

^{๑๔๖} **Ibid.**, pp. 1-2.

การผุดบังเกิดหรือ emergence เป็นคำในยุคนับปัจจุบัน คำบาลีในพระไตรปิฎกที่ผู้วิจัย เสนอว่ามีความหมายเทียบเคียงกันได้คือคำว่า **อุปปาต**^{๑๔๗} (อุ+ปาต คติมฺหิ+ติ) มีอรรถาธิบายว่า การเกิดขึ้น หรือศัพท์อื่นที่ใกล้เคียงเช่น **อุปปตติ, นิพฺพตติ, ชาติ, ชนฺน** และ **อุพฺภว**^{๑๔๘} ซึ่งล้วนแปลว่าการเกิด ตัวอย่างในธัมมจักกัปปวัตตนสูตรมีข้อความภาษาบาลีว่า “จกฺขุ อุตฺปาทึ ฌาณํ อุตฺปาทึ ปณฺญา อุตฺปาทึ วิชฺชา อุตฺปาทึ อาโลโก อุตฺปาทึ”^{๑๔๙} แปลได้ว่า จักขุเกิดขึ้นแล้ว ฌาณเกิดขึ้นแล้ว ปัญญาเกิดขึ้นแล้ว วิชชาเกิดขึ้นแล้ว แสงสว่างเกิดขึ้นแล้ว^{๑๕๐}

จากคำบาลีดังกล่าวนี้ ในพุทธธรรมจะมีคำอธิบายของการเกิดขึ้นหรือแนวความคิดการผุดบังเกิดในลักษณะใดบ้าง ทั้งนี้โดยพิจารณาจากในด้านภาววิทยา คุณสมบัติของผลจากการเกิดขึ้น การคาดการณ์ผล ความสัมพันธ์ระหว่างส่วนประกอบกับผลของการเกิดขึ้น เป็นต้น

๒.๒.๑.๑ พุทธธรรมกับการผุดบังเกิด

อรินทัม จักรพาที (Arindam Chakrabarti) ศาสตราจารย์มหาวิทยาลัยเดลีเห็นว่าในเรื่องแนวความคิดเปลี่ยนแปลงรวมทั้งสาเหตุและผล (causality) นั้น พระพุทธศาสนาเป็นสำนักปรัชญาแบบทฤษฎีการไหล (flux theory) คือเหตุสิ้นสุดก่อนแล้วผลจึงเกิด ส่วนสำนักไวเซซิกะเป็นทฤษฎีผุดบังเกิด (emergence theory) คือผลเป็นสิ่งที่ใหม่ที่เกิดขึ้นในฐานะมีความแนบเนื่อง (inhering-สมวายะ) กับตัวเหตุและเหตุยังมีอยู่ต่อไปในสิ่งใหม่ที่ผุดบังเกิดขึ้น^{๑๕๑}

สมภาร พรหมท้าวเห็นว่าความเห็นของจักรพาทีสะท้อนความคิดของพระพุทธศาสนาในยุคหลังเมื่อมีพระอภิธรรมแล้ว จึงมองเป็นลักษณะของการไหลและการเกิดดับของจิตแต่ละขณะ ส่วนพระพุทธศาสนาในสมัยพุทธกาลนั้นมีลักษณะที่เป็นวิวัฒนาการมากกว่า^{๑๕๒}

ถ้ายอมรับความเห็นของสมภาร พรหมท้าว พระพุทธศาสนาในสมัยพุทธกาลอาจมีความใกล้ชิดกับทฤษฎีผุดบังเกิดมากกว่าที่จักรพาทีตีความไว้ แต่อาจแตกต่างจากสำนักไวเซซิกะ ทั้งนี้แนวความคิดการผุดบังเกิดในทางพุทธธรรมเมื่อเทียบกับประเด็นสำคัญในแนวความคิดการผุดบังเกิด พอสรุปได้ดังนี้

^{๑๔๗} คัมภีร์อภิธานวรรณนา, แปลและเรียบเรียงโดย พระมหาสมปอง มุกฺกิตโต, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ: บริษัทประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๑,๐๓๘.

^{๑๔๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๔.

^{๑๔๙} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๐๘๑/๓๖๘.

^{๑๕๐} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๙๓.

^{๑๕๑} Arindam Chakrabarti, “Indian Philosophy”, **The Oxford Companion to Philosophy**, ed. by Ted Honderich, 2nd ed., (UK: Oxford University Press, 2005): 428-431.

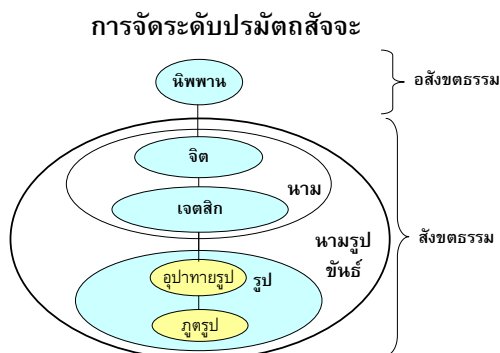
^{๑๕๒} สัมภาษณ์ ศ.ดร.สมภาร พรหมท้าว, อาจารย์ประจำคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๓ มีนาคม ๒๕๕๓.

๑) ปรมัตถสัจจะกับภววิทยา (Ontology)

ทางพระพุทธศาสนามองความจริงว่าแบ่งได้เป็นหลายกลุ่ม เช่น สมมติสัจจะและปรมัตถสัจจะ^{๑๕๓} ในปรมัตถสัจจะหรือความจริงที่ตรงตามสภาวะแบ่งเป็น จิต เจตสิก รูป นิพพาน^{๑๕๔} โดยรูปแบ่งเป็นมหาภูตรูปคือธาตุ ๔ ได้แก่ธาตุดิน น้ำ ไฟ ลมและอุปาหารูป^{๑๕๕} คือรูปสืบเนื่องอีก ๒๔ รูป เช่น จักขุ โสตะ ฆานะ เป็นต้น สำหรับจิตและเจตสิกรวมกันเรียกว่านาม ทั้งนามและรูปรวมกันเรียกว่าขันธ์ ขันธ์เป็นสังขตธรรมคือสิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่ง ขณะที่นิพพานเป็นอสังขตธรรมคือไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง^{๑๕๖} แม้คัมภีร์พระพุทธศาสนาในชั้นหลังกล่าวถึงความจริงหลากหลายแบบพหุนิยม แต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสในโลกายติกสูตร^{๑๕๗} สรุปได้ว่า การพูดว่าสิ่งทั้งปวงมีหรือไม่มี มีสภาพเป็นอย่างเดียวกันหรือต่างกันั้นเป็นโลกายตะหรือทิวฏฐิว่าด้วยความสืบทอดแห่งโลก คือเป็นเรื่องสัตตทิวฏฐิ (สิ่งทั้งปวงมีและมีสภาพอย่างเดียวกัน) และอจุเจททิวฏฐิ (สิ่งทั้งปวงไม่มีและมีสภาพต่างกัน) พระพุทธองค์ไม่เข้าใกล้ที่สุดทั้งสองนั้น ทรงแสดงธรรมโดยสายกลางว่า “เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารทั้งหลายจึงมี...”

๒) สังขตลักษณะแห่งสังขตธรรมกับคุณสมบัติใหม่ (Novelty)

ปรมัตถสัจจะที่ประกอบด้วย จิต เจตสิก รูปและนิพพาน สามารถจัดระดับการวิเคราะห์เป็นโครงสร้างตามระดับขั้นโดยที่แต่ละขั้นนั้นเป็นระบบที่มีอยู่ในธรรมชาติและมีขั้นต่ำลงไปเป็นส่วนประกอบ อาทิ รูปเป็นโครงสร้างระดับสูงกว่ามีภูตรูปและอุปาหารูปเป็นส่วนประกอบในโครงสร้างระดับที่ต่ำกว่า เป็นต้น (ดูภาพที่ ๒.๔ ประกอบ)

ภาพที่ ๒.๔ แสดงการจัดระดับปรมัตถสัจจะ

^{๑๕๓} ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๗๕-๗๖.

^{๑๕๔} พระพุทธทศตเถระ, อภิธัมมวาท, แปลและอธิบายโดย พระคันธสาราภิวังศ์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : หจก. ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๙), หน้า ๓.

^{๑๕๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๔.

^{๑๕๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘๕.

^{๑๕๗} ส.น. (ไทย) ๑๖/๔๘/๙๕.

เมื่อได้โครงสร้างตามระดับขั้นแล้ว คำถามคือ ปฏิสัมพันธ์ระหว่างส่วนประกอบในโครงสร้างระดับที่ต่ำกว่าจะผุดบังเกิดคุณสมบัติใหม่ในโครงสร้างระดับสูงกว่าได้หรือไม่ อย่างไร

ระดับรูป เมื่อรูปเป็นโครงสร้างระดับสูงและมีภูตรูปและอุปาทายรูปเป็นส่วนประกอบ ปฏิสัมพันธ์กันของภูตรูป ๔ จะผุดบังเกิดเป็นอุปาทายรูปซึ่งเป็นสิ่งใหม่ที่เกิดตาม (supervene) ถ้าภูตรูปเปลี่ยนอุปาทายรูปจะเปลี่ยนตาม นอกจากนี้ทั้งภูตรูปและอุปาทายรูปยังส่งผลให้รูปมีคุณสมบัติต่าง ๆ ดังปรากฏในรูปขั้น^{๑๕๘} เช่น รูปหยาบ รูปละเอียดย เป็นต้น

ระดับนาม เมื่อจิตเป็นโครงสร้างระดับสูงและเจตสิกเป็นส่วนประกอบจะพบว่า จิตซึ่งเกิดดับทุกขณะนั้น แต่ละขณะสามารถผุดบังเกิดเป็นจิตดวงใหม่ที่มีคุณสมบัติหรือรูปแบบใหม่ได้ตลอดเวลา ในทางพุทธธรรมรวมคุณสมบัติของจิตที่พร้อมผุดบังเกิดใหม่ได้ถึง ๘๙ ประเภทตั้งแต่กามาวจรจิตไปจนถึงโลกุตตรจิต ตัวอย่างโลภมูลจิตดวงที่ ๑^{๑๕๙} มีปฏิสัมพันธ์ของเจตสิกต่าง ๆ จากจำนวน ๕๒ ประเภทจนผุดบังเกิดเป็นอกุศลจิตดังนี้

จิตที่เป็นอกุศล สหระคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยทัญญู มีรูปเป็นอารมณ์ มีเสียงเป็นอารมณ์ มีกลิ่นเป็นอารมณ์ มีรสเป็นอารมณ์ มีโผฏฐัพพะเป็นอารมณ์ มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใด ๆ เกิดขึ้นในสมัยใด ในสมัยนั้น ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา จิต วิตก วิจารณ์ ปิติ สุข เอกัคคตา วิริยอินทรีย์ สมาธิอินทรีย์ มนินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ มิจฉาทัญญู มิจฉาสังกัปปะ มิจฉาวายามะ มิจฉาสมาธิ วิริยพละ สมาธิพละ อหิริกพละ อโนตตปปพละ โลภะ โมหะ อภิชฌา มิจฉาทัญญู อหิริกะ อโนตตปปะ สมถะ ปัคคาหะ และอวิกเขปะ ก็เกิดขึ้น หรือสภาวะธรรมที่ไม่เป็นรูปซึ่งอิงอาศัยกันเกิดขึ้นแม้อันในสมัยนั้น สภาวะธรรมเหล่านี้ชื่อว่าเป็นอกุศล

ระดับนามรูปหรือขั้น หน่วยในระดับสูงคือผู้รับผลกรรมและมีกายกรรม วาจากรรม และมโนกรรมเป็นส่วนประกอบ จะพบว่าสิ่งที่ผุดบังเกิดคือวิบากซึ่งนำสู่ภพภูมิต่าง ๆ นามรูปเหล่านี้เป็นสังขตธรรมซึ่งมีสังขตลักษณะคือ ความเกิดขึ้นปรากฏ ความดับสลายปรากฏ และเมื่อตั้งอยู่ ความแปรปรวนปรากฏ^{๑๖๐} คำว่าความเกิดขึ้นในที่นี้บาลีใช้ว่า อุปปาโท ซึ่งเทียบเคียงได้กับการผุดบังเกิด ลักษณะการผุดบังเกิดจึงถือเป็นส่วนหนึ่งของสังขตธรรมซึ่งได้แก่รูป เจตสิก และจิต ส่วนนิพพานนั้นเป็นอสังขตธรรมจึงมีอสังขตลักษณะเป็น ความเกิดขึ้นไม่ปรากฏ ความดับสลายไม่ปรากฏและเมื่อตั้งอยู่ ความแปรไม่ปรากฏ^{๑๖๑}

^{๑๕๘} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒-๗/๑-๓.

^{๑๕๙} อภ.สง. (ไทย) ๓๔/๓๖๕/๑๑๐.

^{๑๖๐} อภ.ติก. (ไทย) ๒๐/๔๗/๒๐๘-๒๐๙.

^{๑๖๑} อภ.ติก. (ไทย) ๒๐/๔๘/๒๐๙.

๓) วิชาแห่งกรรมกับการคาดการณ์ไม่ได้ (Unpredictability)

พระไตรปิฎกมีพระสูตรหนึ่งชื่ออจินไตยสูตร^{๑๖๒} ในพระสูตรนี้เรื่องอจินไตยหรือเรื่องที่ไม่ควรคิดมี ๔ เรื่องคือ ๑) พุทธวิสัยของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ๒) ฌานวิสัยของผู้ได้ฌาน ๓) วิชาแห่งกรรม และ ๔) ความคิดเรื่องโลกคือ ไครสร้างดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ เป็นต้น

ในเรื่องพุทธวิสัย ฌานวิสัย เป็นสิ่งที่ไม่ควรคิดเนื่องจากเป็นเรื่องเฉพาะตัว ส่วนความคิดเรื่องโลกนั้นเป็นเรื่องที่หาคำตอบไม่ได้ แต่ข้อที่น่าสนใจคือเรื่องวิชาแห่งกรรมหรือผลของกรรมนั้นเหตุใดจึงไม่ควรคาดคิด ก่อนที่จะตอบประเด็นนี้ขอเสนอพระสูตรในพระไตรปิฎกเพิ่มเติมคือ สังขิตตสูตร^{๑๖๓} พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสว่ากรรมมี ๔ ประการ คือ ๑) กรรมดำ มีวิบากดำ ๒) กรรมขาว มีวิบากขาว ๓) กรรมทั้งดำและขาว มีวิบากทั้งดำและขาว ๔) กรรมทั้งไม่ดำและไม่ขาว มีวิบากทั้งไม่ดำและไม่ขาว เป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม โดยที่กรรมดำหมายถึงอกุศลกรรมบถ ๑๐, วิบากดำคือนาสัตว์ให้เกิดในอบาย, กรรมขาวคือกุศลกรรมบถ ๑๐, วิบากขาวคือเกิดในสวรรค์, กรรมไม่ดำและไม่ขาวคือมรรคญาณ และวิบากทั้งไม่ดำและไม่ขาวคือไม่ให้วิบากทั้งสองอย่าง

สิ่งที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสนี้เป็นไปตามหลัก "คนหว่านพืชเช่นใดย่อมได้รับผลเช่นนั้น"^{๑๖๔} แต่สิ่งที่ทำให้วิชาแห่งกรรมเป็นเรื่องที่ไม่ควรคิดมาจากพระสูตรต่อไปนี้ คือ มหากัมมวิภังคสูตร^{๑๖๕} พระพุทธองค์แบ่งบุคคลเป็น ๔ จำพวกกล่าวโดยสรุปคือ

- ๑) บุคคลบางคนที่ทำ อกุศลกรรมบถ ๑๐ หลังตายแล้วไปเกิดในอบาย
- ๒) บุคคลบางคนที่ทำ อกุศลกรรมบถ ๑๐ หลังตายแล้วไปเกิดในสวรรค์
- ๓) บุคคลบางคนที่ทำ กุศลกรรมบถ ๑๐ หลังตายแล้วไปเกิดในสวรรค์
- ๔) บุคคลบางคนที่ทำ กุศลกรรมบถ ๑๐ หลังตายแล้วไปเกิดในอบาย

จะเห็นว่าในข้อ ๑) และ ๓) นั้นสอดคล้องกับ สังขิตตสูตร แต่ข้อ ๒) และ ๔) มีความแตกต่างกัน เหตุใดจึงเป็นเช่นนั้น พระพุทธองค์ตรัสว่า “แต่เราไม่คล้อยตามวาตะของเขากล่าวอย่างนี้ว่า ‘ท่านผู้เจริญได้ยินว่าบุคคลใดเป็นผู้ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ฯลฯ เป็นมิฉนาคิภูฏิ บุคคลนั้นทั้งหมดหลังจากตายแล้วจะไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรค’”^{๑๖๖} รวมทั้งทรงไม่คล้อยตามผู้ที่พูดว่า “นี่เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง”^{๑๖๗}

^{๑๖๒} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๗๗/๑๒๒.

^{๑๖๓} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๓๒/๓๔๕.

^{๑๖๔} ชุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๔๔/๑๐๓.

^{๑๖๕} ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๓๐๐/๓๖๐.

^{๑๖๖} ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๓๐๒/๓๖๔.

^{๑๖๗} ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๓๐๒/๓๖๔.

จากพระสูตรข้างต้นจะเห็นว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าไม่ทรงคล้อยตามบุคคลที่เห็นว่า เมื่อบุคคลทั้งหมดทำสิ่งใดแล้วจะต้องได้ผลเช่นนั้นอย่างแน่นอนหรือยืนยันว่าทั้งหมดต้องเป็นไปตามนั้น การที่ทรงไม่คล้อยตามเช่นนี้จึงเป็นไปได้ว่า วิบากแห่งกรรมเป็นเรื่องที่ไม่ควรคิดสำหรับคนทั่วไปเนื่องจาก**คาดการณ์ไม่ได้ว่าผลหรือวิบากที่คนทำไปนั้นจะเป็นอย่างไรแน่นอน** สำหรับเหตุผลที่ไม่แน่นอนตายตัวนั้นจะกล่าวถึงในหัวข้อการเป็นปัจจัยลงเบื้องล่าง.

๔) กรรมและวิบากกับการไม่เป็นเส้นตรง (Non-linearity)

การไม่เป็นเส้นตรงหรือปรากฏการณ์ผีเสื้อขยับปีก (butterfly effect) คือการกระทำบางครั้งเพียงเล็กน้อยแต่ให้ผลลัพธ์มาก หรือการกระทำบางครั้งที่ทำมากแต่ให้ผลลัพธ์เล็กน้อยในเรื่องนี้เคยมีผู้ถามพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตั้งปรากฏในกฎทันทสูตร^{๑๖๘} พราหมณ์กฎทันทะถามพระพุทธองค์ว่า “ท่านพระโคตม มีญาณอย่างอื่นอีกหรือไม่ ที่ใช้ทุนทรัพย์และการตระเตรียมน้อยกว่าแต่มีผลานิสงส์มากกว่าอภัยสมบัติ ๓ ประการ มีองค์ประกอบ ๑๖ นี้” พระพุทธองค์ได้ตอบรับและแสดงถึงอภัยประเภทต่าง ๆ ที่ใช้ทุนทรัพย์และการตระเตรียมน้อยกว่าแต่ให้ผลานิสงส์มากกว่า โดยสรุปตามลำดับดังนี้

นิตยทาน ใช้ทุนและเตรียมน้อยกว่าแต่ผลานิสงส์มากกว่าอภัยสมบัติ ๓ ประการมีองค์ประกอบ ๑๖

วิหารทาน ใช้ทุนและเตรียมน้อยกว่าแต่ผลานิสงส์มากกว่านิตยทาน

ไตรสรณคมน์ ใช้ทุนและเตรียมน้อยกว่าแต่ผลานิสงส์มากกว่าวิหารทาน

สมาทานสิกขาบท ใช้ทุนและเตรียมน้อยกว่าแต่ผลานิสงส์มากกว่าไตรสรณคมน์

ภิกษุรักษาศีลบรรลุปฐมฌาน ใช้ทุนและเตรียมน้อยกว่าแต่ผลานิสงส์มากกว่าสมาทานสิกขาบท

บรรลุตุติยฌาน ใช้ทุนและเตรียมน้อยกว่าแต่ผลานิสงส์มากกว่าอภัยก่อนหน้านี้นี้

บรรลุตติยฌาน ใช้ทุนและเตรียมน้อยกว่าแต่ผลานิสงส์มากกว่าอภัยก่อนหน้านี้นี้

บรรลุตตตฌาน ใช้ทุนและเตรียมน้อยกว่าแต่ผลานิสงส์มากกว่าอภัยก่อนหน้านี้นี้

ญาณทัสสนะ ใช้ทุนและเตรียมน้อยกว่าแต่ผลานิสงส์มากกว่าอภัยก่อนหน้านี้นี้

และสุดท้ายคือ รู้ชัดว่า‘ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้วไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป’ ใช้ทุนและเตรียมน้อยกว่าแต่ผลานิสงส์มากกว่าอภัยก่อนหน้านี้นี้และไม่มีอภัยสมบัตินอื่น ๆ ที่จะดียิ่งกว่าหรือประณีตกว่าอภัยสมบัตินี้อีกแล้ว

ตัวอย่างพระสูตรข้างต้นแสดงถึงความคิดในพระพุทธศาสนาที่เห็นว่ามีกรรมที่สามารถทำโดยใช้ทุนหรือตระเตรียมน้อยแต่ให้ผลานิสงส์มากได้ โดยที่กรรมและวิบากนั้นสามารถมีความสัมพันธ์ระหว่างกันในลักษณะที่**ไม่เป็นเส้นตรง**.

^{๑๖๘} ที.สี. (ไทย) ๙/๓๔๙-๓๕๓/๑๔๖-๑๔๘.

๕) ปัจจัย ๒๔ กับคตินิยมลดทอนบางอย่างไม่ได้ (Nonreductionism)

ผลหรือคุณสมบัติใหม่ที่ผุดบังเกิดสามารถลดทอนลงเป็นคุณสมบัติของส่วนประกอบได้หรือไม่ นั่นเป็นประเด็นที่มีความสำคัญ การทำให้คุณสมบัติใหม่ลดทอนลงให้ได้นั้นเกิดขึ้นเพื่อให้สามารถศึกษาสาเหตุและผลของส่วนประกอบกับคุณสมบัติใหม่ตามแนวทางวิทยาศาสตร์

พระพุทธศาสนามีคำอธิบายในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างส่วนประกอบกับโครงสร้างระดับสูงกว่าได้หลายประเภทนอกเหนือจากการเป็นสาเหตุและผล ในทางพุทธธรรมความสัมพันธ์นี้มีได้ถึง ๒๔ ประเภทหรือเรียกว่า**ปัจจัย ๒๔**^{๑๖๙} โดยเหตุปัจจัยหรือสาเหตุและผลเป็นเพียงปัจจัยประเภทหนึ่งเท่านั้น ตัวอย่างปัจจัยประเภทอื่น ๆ อาทิ สหชาติปัจจัย (ปัจจัยโดยเกิดร่วมกัน), อัญญมัญญปัจจัย (ปัจจัยโดยอาศัยซึ่งกันและกัน), ปุเรชาติปัจจัย (ปัจจัยโดยเกิดก่อน), กัมมปัจจัย (ปัจจัยโดยเป็นกรรมคือเจตจำนง), วิปากปัจจัย (ปัจจัยโดยเป็นวิปาก) เป็นต้น

ปัจจัยในประเภทอื่น ๆ ที่กล่าวถึงนี้เช่น สหชาติปัจจัย อัญญมัญญปัจจัย ฯลฯ ช่วยทำให้พุทธธรรมสามารถมีคำอธิบายถึงการที่ส่วนประกอบจำนวนมากและไม่ได้เชื่อมโยงกันแต่นำไปสู่การผุดบังเกิดขึ้นได้ นอกจากนี้ ในพระพุทธศาสนายังสามารถอธิบายในเรื่องจิตอย่างละเอียดเป็นจิต ๘๙ ชนิดแม้จะมีส่วนประกอบที่ทำให้ผุดบังเกิดมากมายเช่น เจตสิก ๕๒ ชนิด ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าพระพุทธศาสนามีมุมมองที่แตกต่างออกไปในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างส่วนประกอบและผลที่ผุดบังเกิด การลดทอนทุกอย่างเป็นสาเหตุและผลจึงไม่ใช่สิ่งจำเป็น

๖) วิบากแห่งกรรมกับการเป็นปัจจัยลงเบื้องล่าง (Downward causation)

ในทฤษฎีการผุดบังเกิด การเป็นปัจจัยลงเบื้องล่างเป็นแนวคิดที่อธิบายพลังในการกำหนดของผลที่ผุดบังเกิดหรือคุณสมบัติใหม่ในระดับที่สูงกว่าที่มีต่อเหตุหรือส่วนประกอบในระดับที่ต่ำกว่าโดยเฉพาะในระยะเวลาต่อไปในอนาคต แนวคิดนี้เป็นลักษณะพิเศษหนึ่งของการผุดบังเกิดซึ่งแตกต่างจากการศึกษาสาเหตุและผลของความรู้ทางวิทยาศาสตร์ทั่วไป

ลักษณะเช่นนี้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ในมหากรรมวิภังคสูตร^{๑๗๐} พอสรุปได้ดังนี้

คนบางคนทำอกุศลกรรมบถตายแล้วไปอบายแต่บางคนไปสวรรค์ เพราะ ๑) บาปที่ทำไว้ในชาติก่อนให้ผลเป็นทุกข์หรือกรรมดีให้ผลเป็นสุข หรือ ๒) บาปที่ทำไว้ในภายหลังให้ผลเป็นทุกข์หรือกรรมดีให้ผลเป็นสุข หรือ ๓) ไกลตายมีมีจิตาภิภูติหรือสัมมาทิภูติ แต่อกุศลกรรมบถในโลกนี้ย่อมได้รับผลในชาตินี้บ้าง ชาติหน้าบ้างหรือชาติต่อ ๆ ไปบ้าง

คนบางคนทำอกุศลกรรมบถตายแล้วไปสวรรค์แต่บางคนไปอบาย เพราะ ๑) กรรมดีที่ทำไว้ในชาติก่อนให้ผลเป็นสุขหรือบาปให้ผลเป็นทุกข์ หรือ ๒) กรรมดีที่ทำไว้ในภายหลังให้ผล

^{๑๖๙} ปัจจัย ๒๔ นี้ปรากฏในคัมภีร์ปฏิฐานแห่งพระอภิธรรมเล่มที่ ๔๐-๔๕ รวม ๖ เล่ม

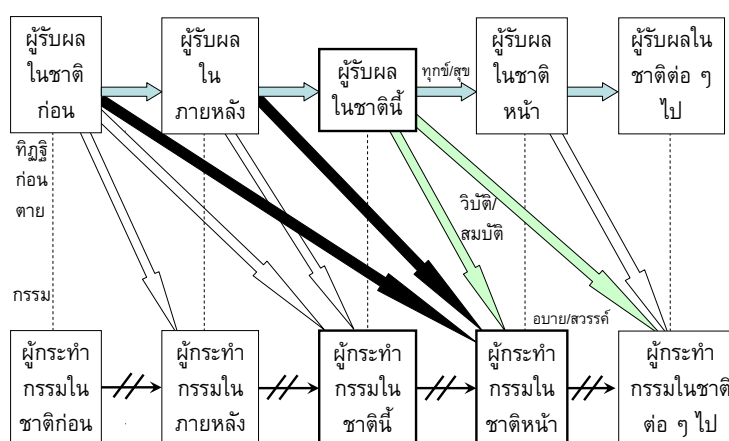
^{๑๗๐} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๐๓/๓๖๖-๓๖๗.

เป็นสุขหรือบาปให้ผลเป็นทุกข์ หรือ ๓) โกล่ต่ายมีสัมมาทิฐิหรือมิจฉาทิฐิ แต่กุศลกรรมบถในโลกนี้ย่อมได้รับผลในชาตินี้บ้าง ชาติหน้าบ้างหรือชาติต่อ ๆ ไปบ้าง

นอกจากมหากรรมวิภังคสูตรแล้วในกัมมวิปากญาณ^{๑๗๑} จากพระอภิธรรมได้แสดงเหตุผลในลักษณะเดียวกันแต่เรียกในชื่อว่าสมบัติและวิบัติ โดยกรรมที่เป็นบาปบางอย่างอันสมบัติห้ามไว้จึงไม่ให้ผลก็มี กรรมที่เป็นบาปบางอย่างอาศัยวิบัติจึงให้ผลก็มี กรรมที่เป็นบุญบางอย่างอันวิบัติห้ามไว้จึงไม่ให้ผลก็มี และกรรมที่เป็นบุญบางอย่างอาศัยสมบัติจึงให้ผลก็มี ทั้งสมบัติและวิบัติทำหน้าที่เป็นข้อจำกัด (constrain) ให้กับบุคคลและผลที่บุคคลจะได้รับ

ส่วนพระสารีบุตรให้คำอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างกรรมและวิบากทั้งในอดีต ปัจจุบันและอนาคตในกัมมกถา^{๑๗๒} จากพระสูตรทั้งสามข้างต้น พอสรุปเป็นภาพได้ดังนี้

ความสัมพันธ์ระหว่างผู้กระทำความกรรมและผลในแต่ละช่วงเวลา

ภาพที่ ๒.๕ แสดงความสัมพันธ์ระหว่างผู้กระทำความกรรมและผลในแต่ละช่วงเวลา

กล่าวโดยสรุป แนวคิดการผุดบังเกิดมีอยู่ในหลักพุทธธรรมโดยเฉพาะในเรื่องกรรมและวิบาก การผุดบังเกิดตามแนวพุทธธรรมมีภาววิทยาแบบพหุนิยมจากคัมภีร์ชั้นหลังที่อธิบายปรมาตตสัจจะซึ่งเป็นความจริงที่หลากหลายในระดับต่าง ๆ ทั้งที่เป็นอสังขตธรรมคือนิพพานและสังขตธรรมคือจิต เจตสิกและรูป ในเรื่องคุณสมบัติใหม่นั้นความเกิดขึ้นถือเป็นสังขตลักษณะในสังขตธรรม และคุณสมบัติใหม่ที่ปรากฏจะเป็นคุณสมบัติของความจริงในระดับที่สูงขึ้นไป การผุดบังเกิดตามหลักพุทธธรรมแสดงให้เห็นว่าผลบางอย่างคาดการณ์ไม่ได้และมีลักษณะไม่เป็นเส้นตรงเมื่อเทียบกับสิ่งที่ทำให้เกิด อย่างไรก็ตามในประเด็นการลดทอนบางอย่างไม่ได้นั้น การผุดบังเกิดตามหลักพุทธธรรมมีหลักการที่แตกต่างออกไปเนื่องจากการ

^{๑๗๑} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๑๐/๕๒๓-๕๒๔.

^{๑๗๒} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๓๔-๒๓๕/๓๙๖-๓๙๘.

อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งที่ทำให้เกิดกับผลที่ผุดบังเกิดนั้นพุทธธรรมมีปัจจัย ๒๔ เป็นเครื่องมืออธิบายซึ่งมากกว่าการอธิบายด้วยสาเหตุและผลเพียงวิธีเดียว ดังนั้นการลดทอนบางอย่างได้หรือไม่ได้จึงไม่ใช่ประเด็นสำคัญ ในเรื่องการเป็นปัจจัยลงเบื้องล่างนั้น พุทธธรรมมีคำอธิบายในเรื่องอิทธิพลของผลที่มีต่อบุคคลในช่วงเวลาต่าง ๆ รวมทั้งแนวคิดสมบัติและวิบัติ.

๒.๒.๑.๒ พุทธธรรมกับกระบวนการผุดบังเกิดทางสังคม

พระพุทธศาสนอธิบายกระบวนการในมุมมองของธรรมทั้งหลายทั้งที่เป็นเหตุหรือผลอาศัยกันและกันจึงผุดบังเกิดขึ้น ดังในกระบวนการของปฏิจกสมุปบาท พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสในปัจจัยสูตร^{๑๗๓} ถึงเรื่องปฏิจกสมุปบาท^{๑๗๔} แสดงให้เห็นปฏิจกสมุปบันธรรมหรือธรรมที่เป็นปัจจัยอาศัยกันและกันผุดบังเกิดขึ้นมีองค์ ๑๒ และเป็นปัจจัยที่เกิดต่อเนื่องกันไป หมุนเวียนเป็นวงจร ไม่มีต้นไม่มีปลายซึ่งเรียกว่าภวัฏจักร^{๑๗๕} (ดูภาพที่ ๒.๖ ประกอบ)

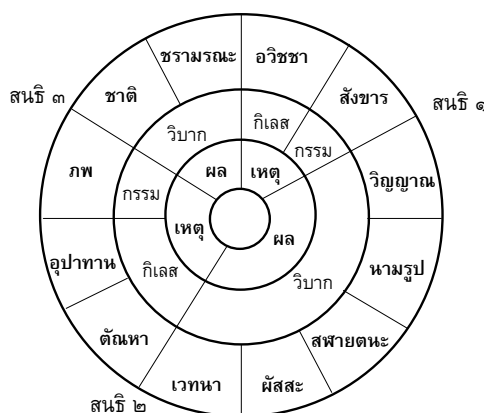
องค์ธรรมในปฏิจกสมุปบาทสัมพันธ์กับวิภูฏะ ๓ คือกิเลส กรรม วิบาก และสัมพันธ์กับเหตุและผลกล่าวคือ อวิชชา ตัณหาและอุปาทานเป็นกิเลส สังขารและภพเป็นกรรม ส่วนวิญญาน นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ชาติและชรามรณะเป็นวิบาก นอกจากนี้กิเลสและกรรมนับเป็นเหตุ ส่วนวิบากนับเป็นผล ข้อน่าสังเกตคือ ในความสัมพันธ์ระหว่างเหตุและผลหรือสนธิ ๓ นั้นนอกจากสนธิ ๑ คือเหตุอดีตคืออวิชชาและสังขารนำสู่ผลปัจจุบันคือวิญญาน นามรูป สฬายตนะ ผัสสะและเวทนาแล้ว สนธิ ๒ คือผลปัจจุบันสามารถก่อเหตุปัจจุบันคือตัณหา อุปาทานและภพตามลักษณะเหตุปัจจัยลงสู่เบื้องล่าง และสนธิ ๓ คือเหตุปัจจุบันเป็นปัจจัยไปสู่ผลในอนาคตคือชาติและชรามรณะ

^{๑๗๓} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๐/๓๔-๓๖.

^{๑๗๔} โดยย่อแล้วกระบวนการปฏิจกสมุปบาทอธิบายได้ว่า เพราะชาติเป็นปัจจัย ชราและมรณะจึงมี เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมี เพราะวิญญานเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญานจึงมี เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี.

^{๑๗๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๕๔.

ปฏิจสมุปบาท วัฏฏะ เหตุผลสนธิ

ปรับย่อภาพจาก : พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม : ฉบับปรับปรุงและขยายความ,
พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๑๐๗.

ภาพที่ ๒.๖ แสดงความสัมพันธ์ระหว่างปฏิจสมุปบาท วัฏฏะ เหตุผลสนธิ

สิ่งที่น่าสนใจคือในพระไตรปิฎกนั้นนอกจากปัจจัยสูตรแล้วยังมีพระสูตรที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการผุดบังเกิดหรือปฏิจสมุปบาทปรากฏอีกหลายพระสูตร อาทิ มหานิทานสูตร,^{๑๗๖} นิทานวรรค,^{๑๗๗} สนิทานสูตร,^{๑๗๘} ปฐมนิทานสูตร,^{๑๗๙} ทุติยานิทานสูตร,^{๑๘๐} กัมมนิทานสูตร,^{๑๘๑} ปฏิจสมุปบาทสูตร^{๑๘๒} และปฏิจสมุปบาทวิภังค์^{๑๘๓} เป็นต้น

พระสูตรที่กล่าวถึงปฏิจสมุปบาทโดยทั่วไปจะกล่าวถึงกระบวนการของบุคคลในการเกิดทุกข์หรือในการดับเหตุแห่งทุกข์ อย่างไรก็ตามมีพระสูตรที่จะนำมาอธิบายเป็นพิเศษ ๒ พระสูตรคือ อุปนิสสูตรและมหานิทานสูตรซึ่งนำเสนอมุมมองที่แตกต่างออกไป

ในอุปนิสสูตร^{๑๘๔} พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงกระบวนการของความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายในลักษณะขั้นตอนการปฏิบัติ กล่าวคือเมื่อบุคคลประสบกับความทุกข์ตาม

^{๑๗๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๕-๑๓๐/๕๗-๗๖.

^{๑๗๗} ส.น. (ไทย) ๑๖/๖๐/๑๑๓-๑๑๔, อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๓๔/๑๘๖-๑๘๘ และอัง.นกก. (ไทย) ๒๒/๓๙/๔๙๐-๔๙๑.

^{๑๗๘} ส.น. (ไทย) ๑๖/๙๖/๑๘๒-๑๘๔.

^{๑๗๙} อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๑๒/๓๕๓-๓๕๔.

^{๑๘๐} อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๑๓/๓๕๕-๓๕๖.

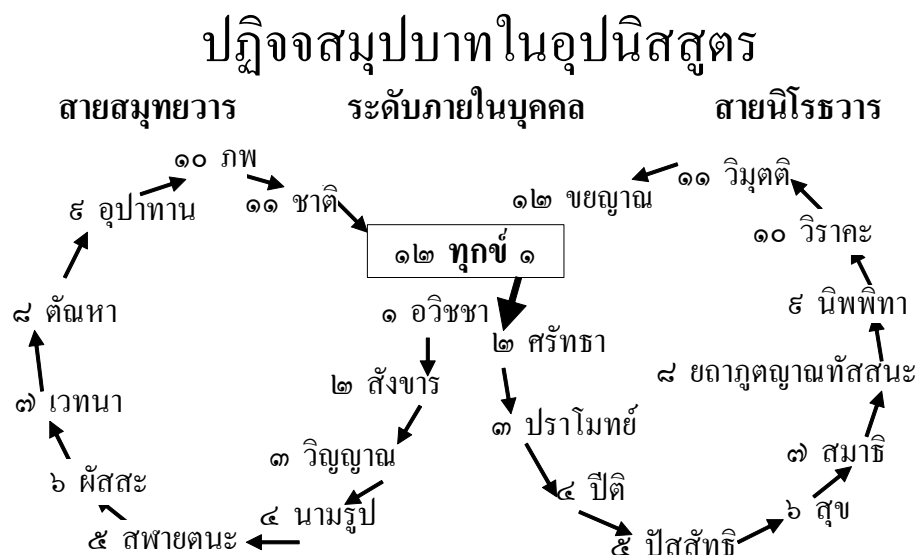
^{๑๘๑} อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๗๔/๓๑๖-๓๑๗.

^{๑๘๒} ส.น. (ไทย) ๑๖/๑/๑-๓.

^{๑๘๓} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๒๕/๒๑๙.

^{๑๘๔} ส.น. (ไทย) ๑๖/๒๓/๔๐-๔๓.

กระบวนการปฏิจสมุปบาทในสายสมุทวารแล้ว (ในพระสูตรนี้พระพุทธรองค์ไม่ได้กล่าวถึงชรา มรณะแต่ตรัสว่า "ทุกข์มีชาติเป็นทีอาศัย" แทน) บุคคลอาจเปลี่ยนไปสู่ความสิ้นไปแห่งอาสวะได้ โดยเริ่มจากศรัทธาเรื่อยไปจนถึงขยญาณ (ดูภาพที่ ๒.๗ ประกอบ)

ภาพที่ ๒.๗ แสดงปฏิจสมุปบาทระดับบุคคลจากอุปนิสสูตร

คำถามคือนอกจากกระบวนการปฏิจสมุปบาทระดับบุคคลแล้ว ในระดับสังคมมีกระบวนการดังกล่าวอย่างไร คำถามนี้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสในมหานิทานสูตรถึงการขยายตัวจากกระบวนการก่อทุกข์ในระดับบุคคลไปสู่การก่อปัญหาในระดับสังคม ในระดับบุคคล พระพุทธรองค์เริ่มจากเพราะนามรูปและวิญญาณต่างเป็นปัจจัยซึ่งกันและกันจนไปถึงเพราะชาติเป็นปัจจัยชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาสจึงมี หลังจากนั้นพระพุทธรองค์ทรงขยายในส่วนของการก่อปัญหาในระดับสังคมโดยเริ่มจากเพราะอาศัยเวทนา ตัณหา จึงมี จากนั้นเกิดปริเยสนา (การแสวงหา), ลาภะ (การได้), วินิจจยะ (การกำหนด), ฉันทราคะ (ความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจ), อัชฌเณสะ (ความหมกมุ่นฝังใจ), ปรีคหะ (การยึดถือครอบครอง), มัจฉริยะ (ความตระหนี่), อารักขะ (ความหวงกั้น) และเพราะอารักขะเป็นเหตุ บาปอกุศลธรรมเป็นอเนก ย่อมเกิดขึ้นจากการถือท่อนไม้ การถือศีลตรา การทะเลาะ การแก่งแย่ง การวิวาท การพูดขึ้นเสียงว่า 'มึง มึง' การพูด ส่อเสียดและการพูดเท็จ^{๑๘๕} (ดูภาพที่ ๒.๘ ประกอบ)

^{๑๘๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๐๓/๖๑.

ไม่สามารถลดทอนลงสู่ระบบย่อยซึ่งพึ่งพิงกันอยู่และความเป็นจริงใหม่ที่เกิดขึ้นในทางกลับกันเป็นเหตุปัจจัยต่อส่วนย่อยที่สิ่งนั้นผุดบังเกิดขึ้นมา^{๑๘๗}

โจเชน ฟรอมม์ (Jochen Fromm) สรุปแนวคิดทฤษฎีการผุดบังเกิดที่สำคัญไว้ดังนี้ การผุดบังเกิดจากสิ่งที่ไม่เป็นภาพลวงตา...โครงสร้างและปรากฏการณ์ระดับใหญ่อาจจะผุดบังเกิดได้อย่างฉับพลันจากปฏิสัมพันธ์ธรรมดาของระดับล่าง เนื่องจากโครงสร้างอื่น ๆ หรือเผ่าพันธุ์อื่น ๆ ได้สูญพันธุ์ไป, แพร่กระจายไปหรือถูกทำลายไป การผุดบังเกิดอาจเกิดได้อย่างรวดเร็วเนื่องจากบางครั้งมีการปิดกั้นจากอุปสรรคหรือสิ่งกีดขวางชั้นใหญ่ แต่การผุดบังเกิดอย่างรวดเร็วนี้อาจเป็นเพียงภาพลวงตาได้ การบีบอัดของเวลา (temporal squeezing) และการถ่ายโอนความสลับซับซ้อนเช่น การแบ่งสายพันธุ์เป็น ๒ สายในวงศ์วานวิวัฒนาการ (bifurcation in phylogenies) การแยกสายพันธุ์หรือการเกิดความแตกต่างกันทางพันธุกรรมตามกาลเวลาที่ผ่านไป (lineage splitting or cladogenesis) อาจสร้างภาพลวงตาของการเกิดความสลับซับซ้อนอย่างฉับพลัน ทันทีและก้าวกระโดดได้ การก้าวกระโดดครั้งใหญ่ที่สุดในความสลับซับซ้อนซึ่งมีสาเหตุจากการเปลี่ยนผ่าน (transition) หรือการยืมพลังงานลอดอุปสรรค (tunneling – หลักการหนึ่งของกลศาสตร์ควอนตัม-(ผู้วิจัย)) ไปสู่หน่วยใหม่หรือรูปแบบของระบบปรับตัวได้แบบซับซ้อน (Complex Adaptive System- CAS) นั้น บ่อยครั้งเกิดร่วมกับกระบวนการยืมพลังงานลอดอุปสรรคหรือได้รับการกระตุ้นจากการเผชิญความหายนะครั้งใหญ่ (catastrophes)^{๑๘๘}

โดยสรุป การผุดบังเกิด หมายถึงแบบแผนพฤติกรรมใหม่ของระบบใหญ่มาจากปฏิสัมพันธ์ของหน่วยต่าง ๆ ในระดับต่ำกว่าโดยคุณสมบัติของส่วนประกอบของระบบในฐานะ “คุณสมบัติระดับต่ำกว่า” (lower-level-properties) ก่อให้เกิดคุณสมบัติใหม่ของระบบใหญ่ในฐานะ “คุณสมบัติระดับสูงกว่า” (higher-level-properties) และคุณสมบัติระดับสูงกว่านี้จะเป็นเหตุปัจจัยกำหนดคุณสมบัติระดับต่ำกว่าในระยะเวลาต่อไป

^{๑๘๗} Ibid., p. vi.

^{๑๘๘} Jochen Fromm, **The Emergence of Complexity**, (Kassel: Kassel University Press GmbH, 2004), pp. 180-181.

๒.๒.๒.๒ พัฒนาการแนวคิด

ผู้ใช้คำว่า emergence คนแรกคือจอร์จ เฮนรี ลิวอิส (George Henry Lewes)^{๑๘๙} เคลย์ตันชี้ว่ารากฐานแนวคิดนี้ย้อนถึงอริสโตเติลในเรื่อง entelechy^{๑๙๐} ความคิดของพโลทีนุส (Plotinus) ในเรื่องการแพร่กระจาย (emanation)^{๑๙๑} ความคิดของเฮเกิล (Hegel)^{๑๙๒} ในเรื่องการกลายเป็น (becoming) และความคิดของอากุส คอมท์ (Auguste Comte)^{๑๙๓} ในเรื่องบันไดวิวัฒนาการ (ladder of evolution) ส่วนโรเบิร์ต คีธ ซอเยอร์ (Robert Keith Sawyer) เสนอเพิ่มความคิดของจอห์น สจ๊วต มิล (John Stuart Mill) ในเรื่องเหตุปัจจัย (causation)^{๑๙๔} และเอมิล เดอไคม์ (Émile Durkheim) ในฐานะนักทฤษฎีผู้บังเกิด (theorist of social emergence)^{๑๙๕}

บนกระบวนทัศน์วิทยาศาสตร์และบริบทสังคมที่เปลี่ยนไปสู่อุตสาหกรรมและเมือง นักคิดข้างต้นได้ส่งผลต่อการก่อตั้งวิชาการสังคมศาสตร์ตั้งแต่ศตวรรษที่ ๑๙ ทั้งทางจิตวิทยา สังคมวิทยา เศรษฐศาสตร์ เป็นต้น นักวิชาการบางกลุ่มได้ใช้**คตินิยมลดทอน** ขณะที่กลุ่มอื่นใช้**สัมพัทธนิยม** (holism)^{๑๙๖} ซึ่งต่อต้านคตินิยมลดทอน (anti-reductionism) แต่สัมพัทธนิยมยุคแรกมีจุดยืนด้านภววิทยาแบบสสารนิยมทำให้มีข้อจำกัดในการโต้แย้งเนื่องจากคุณสมบัติใหม่ยังทอนลงเป็นสสารได้อยู่ นักสัมพัทธนิยมต่อมาจึงปฏิเสธสสารนิยมและไปใช้จุดยืนทาง

^{๑๘๙} G. H. Lewes, **Problems of Life and Mind**, 2 vols. (London: Kegan Paul, Trench, Turbner, & Co., 1875) cited in Philip Clayton, **Mind and Emergence: From Quantum to Consciousness**, p. 7.

^{๑๙๐} Philip Clayton, **Mind and Emergence: From Quantum to Consciousness**, p. 7. entelechy คือการเติบโตจากภายในเหมือนเมล็ดพืชเปลี่ยนจากศักยภาพสู่ภาวะที่เป็นจริงหรือความสมบูรณ์

^{๑๙๑} **Ibid.**, pp. 7-8. หลักการแพร่กระจายนี้ แพร่ได้ทั้งด้านล่าง (downward) ซึ่งเป็นเรื่องความแตกต่างหลากหลาย (differentiation) และเหตุปัจจัย (causality) และแพร่ขึ้นด้านบน (upward) เป็นการเข้าใกล้ความสมบูรณ์แบบ (perfection) หลักการนี้ยอมให้มีกระบวนการที่ค่อยๆ กลายเป็น (becoming) ได้

^{๑๙๒} **Ibid.**, p. 8. เฮเกิลพบสิ่งที่ชนะคู่ตรงข้ามของการเป็น (Being) กับการไม่เป็น (Nothing) คือการกลายเป็น (Becoming) เป็นระดับใหม่ของการผุดบังเกิด ความคิดนี้ต่อมาคือ ปฏิวิวัฒนาการ (dialectic)

^{๑๙๓} **Ibid.**, p. 9. ความคิดของคอมท์ที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดนี้คือเรื่องบันไดวิวัฒนาการและในเรื่องที่ว่าความคิดของมนุษย์ในลำดับที่สูงเกิดจากความคิดที่ธรรมดาาก่อนหน้านั้น

^{๑๙๔} Robert Keith Sawyer, **Social Emergence: Societies as Complex Systems**, pp. 31-32. มิลเสนอว่ามีเหตุปัจจัย ๒ ประเภทคือเหตุปัจจัยแบบกลไก (mechanical causation) ซึ่งเป็นการเพิ่มคุณสมบัติเข้าไป และเหตุปัจจัยแบบแตกต่าง (heteropathic causation) หรือแบบผุดบังเกิด (emergent causation) เช่นคุณสมบัติของน้ำ มิลไม่ได้ใช้คำว่าผุดบังเกิด แต่ลิวอิสเพื่อนของเขาเป็นผู้ใช้ในภายหลัง

^{๑๙๕} **Ibid.**, pp. 100-124. ซอเยอร์เสนอบทที่ ๖ เพื่อชี้ว่างานของเดอไคม์เป็นเรื่องการผุดบังเกิด

^{๑๙๖} **Ibid.**, p. 29. สัมพัทธนิยมเชื่อว่าการศึกษาร่วมประกอบนั้นไม่เพียงศึกษาแยกออกตามลำพังแต่ต้องศึกษาพฤติกรรมที่เปลี่ยนแปลงไปเมื่อมีความสัมพันธ์กับส่วนประกอบอื่น ๆ ในระบบที่ซับซ้อน

ภววิทยาแบบทวินิยม (dualism) เช่นกลุ่มชีวิตนิยม (Vitalism), อินทรีย์นิยม (Organicism), เจตนิยม (Spiritualism) และจิตนิยม (Idealism) แต่จากกระแสกระบวนทัศน์และบริบทสังคมในขณะนั้นทำให้นักวิชาการส่วนใหญ่ต่างเชื่อในสสารนิยม กลุ่มสัมพัทธนิยมจึงถูกมองว่าไม่เป็นวิทยาศาสตร์^{๑๙๗} คู่ตรงข้ามนี้ไม่เพียงเกิดในสังคมวิทยาเท่านั้นแต่เกิดในเศรษฐศาสตร์ด้วย คตินิยมลดทอนในทั้งสองวิชามีชื่อว่าวิธีปัจเจกนิยม (methodological individualism)^{๑๙๘} ซึ่งตรงข้ามกับสัมพัทธนิยมหรือส่วนรวมนิยม (collectivism) ที่ศึกษาในโครงสร้างระบบใหญ่

ผุดบังเกิดนิยม (Emergentism) เกิดในยุคดังกล่าวเช่นกันและพัฒนาสู่กระบวนทัศน์หลังยุคใหม่ที่เป็นพหุนิยมและเปลี่ยนสู่สังคมข่าวสาร เชื่อในคตินิยมลดทอนบางอย่างไม่ได้ (Nonreductionism) ยอมรับภววิทยาในแนวสสารนิยมได้ ในโลกธรรมชาตินักผุดบังเกิดนิยมรับว่าไม่มีอะไรนอกจากส่วนองค์ประกอบและปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน จึงหลีกเลี่ยงปัญหาภววิทยาที่นักสัมพัทธนิยมประสบไปได้ อย่างไรก็ตามกลุ่มนี้ปฏิเสธปรมาณนิยม (atomism) และโต้แย้งว่าคตินิยมลดทอน ฟิสิกส์นิยม กลไกนิยมและอนุปรากฏการณ์นิยม (epiphenomenalism) ไม่จำเป็นต้องเป็นผลของสสารนิยม ปรากฏการณ์ธรรมชาติบางอย่างไม่อาจศึกษาได้ด้วยวิธีการลดทอน เนื่องจากเป็นระบบซับซ้อนซึ่งโครงสร้างระดับสูงผุดบังเกิดจากส่วนประกอบระดับล่างที่มีปฏิสัมพันธ์กันอย่างธรรมดา ข้อโต้แย้งนี้ใช้ได้ทั้งในปรัชญา จิตวิทยาและสังคมวิทยา^{๑๙๙}

๒.๒.๒.๓ องค์ความรู้และคุณค่า

จากนิยามและพัฒนาการดังกล่าวนำไปสู่คำถามหลายประการอาทิ การผุดบังเกิดมีลักษณะอย่างไร แบ่งเป็นประเภทอะไรได้บ้าง เป็นต้น ในที่นี้จะขอกล่าวอย่างสังเขปที่สุดดังนี้

ก) คุณลักษณะของการผุดบังเกิด

ชาร์เบล นินอ เอลฮานี (Charbel Nino el-Hani) และแอนโทนีโอ มาคอส เปอไรรา (Antonio Marcos Pereira) เสนอคุณลักษณะไว้ ๔ ประการคือ ภววิทยาแบบฟิสิกส์นิยม (Ontological physicalism), การผุดบังเกิดของคุณสมบัติ (Property emergence), การลดทอนไม่ได้ของการผุดบังเกิด (The irreducibility of the emergence) และการเป็น

^{๑๙๗} Op.cit.

^{๑๙๘} Ibid., p. 42. วิธีปัจเจกนิยมมีจุดยืนว่าปรากฏการณ์ทางสังคมทั้งหมดสามารถและควรจะสามารถอธิบายด้วยปัจเจกบุคคลและความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกบุคคล คุณสมบัติของสังคมสามารถลดทอนได้ เศรษฐศาสตร์ยอมรับว่ามีคุณสมบัติที่ผุดบังเกิดแต่แทนที่จะใช้การสังเกตสังคมบนพื้นฐานของการไม่ลดทอน เช่นงานของเดอโคมและพาร์สันส์ นักเศรษฐศาสตร์กลับมองการผุดบังเกิดเข้ากับวิธีปัจเจกนิยมเช่นเดียวกับนักวิทยาศาสตร์ที่สังเกตเห็นคุณสมบัติของน้ำเป็นการผุดบังเกิดและใช้กลศาสตร์ควอนตัมเข้ามาอธิบายได้ นักวิธีปัจเจกนิยมโต้แย้งว่าคุณสมบัติของสังคมจากการผุดบังเกิดนั้นดูเหมือนลดทอนไม่ได้เนื่องจากมีข้อจำกัดในความรู้ทางวิทยาศาสตร์ในปัจจุบัน

^{๑๙๙} Ibid., p. 29.

เหตุปัจจัยลงเบื้องล่าง (Downward causation)^{๒๐๐} ส่วนเคลย์ตันโต้แย้งทั้งคู่ในประการแรก พร้อมทั้งนำเสนอคุณลักษณะไว้ ๘ ประการคือ เอกนิยม (Monism), มีความสลับซับซ้อนแบบลำดับชั้น (Hierarchical complexity), ช่วงเวลาหรือเอกนิยมของการผุดบังเกิด (Temporal or emergentist monism), ไม่มีกฎการผุดบังเกิดเพียงกฎเดียว (No monolithic law of emergence) มีแบบแผนในระดับต่าง ๆ ของการผุดบังเกิด (Patterns across levels of emergence), เหตุปัจจัยลงเบื้องล่าง (Downward causation), พหุนิยมของการผุดบังเกิด (Emergentist pluralism) และจิตในฐานะเป็นสิ่งผุดบังเกิด ('Mind' as emergent)^{๒๐๑}

^{๒๐๐} Charbel Nino el-Hani and Antonio Marcos Pereira, 'Higher-Level Descriptions: Why Should We Preserve Them?' in Peter Bøgh Andersen, Claus Emmeche, Niels Ole Finneemann, and Peder Voetmann Christiansen (eds.), **Downward Causation: Minds, Bodies and Matter**, (Aarhus: Aarhus University Press, 2000), 118–42, p. 133. cited in Philip Clayton, **Mind and Emergence: From Quantum to Consciousness**, pp. 3-4. ทั้งนี้ภววิทยาแบบฟิสิกส์คือทุกสิ่งในโลกของเวลาและอวกาศมีพื้นฐานเป็นอนุภาค (particle) ซึ่งรู้จักได้ทางฟิสิกส์และจากการรวมตัวกัน (aggregate), การผุดบังเกิดของคุณสมบัติคือคุณสมบัติใหม่จะผุดบังเกิดขึ้นในระบบซับซ้อนเมื่ออนุภาคทางวัตถุรวมตัวกันถึงระดับที่มีการจัดการความซับซ้อนอย่างเหมาะสมแล้ว (organizational complexity), การลดทอนไม่ได้ของการผุดบังเกิดคือไม่สามารถลดทอนลงไปหรือคาดการณ์จากปรากฏการณ์ของระดับต่ำกว่าซึ่งก่อการผุดบังเกิด และการเป็นเหตุปัจจัยลงเบื้องล่างคือสิ่งที่อยู่ในระดับสูงกว่าเป็นเหตุปัจจัยสูงองค์ประกอบที่ต่ำกว่าได้

^{๒๐๑} Philip Clayton, **Mind and Emergence: From Quantum to Consciousness**, pp. 60-62. เอกนิยมคือมีสิ่งที่ทำให้เกิดโลกตามธรรมชาติอยู่สิ่งหนึ่ง (ไม่จำเป็นต้องเป็นสสาร), มีความสลับซับซ้อนแบบลำดับชั้น เป็นโครงสร้างตามลำดับชั้นโดยหน่วยที่สลับซับซ้อนจะเกิดจากหน่วยที่ธรรมดากว่าและหน่วยที่ธรรมดากว่าจะกลายเป็นส่วนหนึ่งของหน่วยที่สลับซับซ้อนนั้น, ช่วงเวลาหรือเอกนิยมของการผุดบังเกิด คือกระบวนการจัดโครงสร้างเป็นลำดับชั้นนี้จะเกิดขึ้นเมื่อผ่านช่วงเวลาหนึ่ง ทฤษฎีของดาร์วินระบุถึงการวิวัฒนาการจากสิ่งธรรมดาไปสู่สิ่งซับซ้อนและจะมีสิ่งใหม่เกิดขึ้นในกระบวนการนั้น, ไม่มีกฎการผุดบังเกิดเพียงกฎเดียว คือกระบวนการผุดบังเกิดมีความหลากหลาย, มีแบบแผนในระดับต่าง ๆ ของการผุดบังเกิด คือมีความเหมือนกันของการผุดบังเกิด สรุปได้ ๕ ประการคือ สำหรับใน ๒ ระดับใด ๆ คือ L1 และ L2 ถ้า L2 ผุดบังเกิดจาก L1 แล้ว ๑) L1 จะเป็นสิ่งที่มาก่อนในประวัติศาสตร์ธรรมชาติ ๒) L2 ต้องพึ่งพิง L1 ถ้าภาวะของ L1 หายไป คุณภาพของ L2 จะหายไปด้วย ๓) L2 เป็นผลลัพธ์ของความเข้มข้นของความสลับซับซ้อนที่เพียงพอใน L1 ในบางกรณีเราอาจระบุได้เมื่อระดับของวิฤติมาถึงจะทำให้ระบบสร้างคุณสมบัติใหม่ผุดบังเกิดขึ้น ๔) บางครั้งอาจทำนายการผุดบังเกิดของคุณสมบัติใหม่บนพื้นฐานของสิ่งที่รู้เกี่ยวกับ L1 แต่การใช้ L1 เพียงอย่างเดียวไม่สามารถทำนายได้ถึง (๑) ธรรมชาติของคุณสมบัติเหล่านั้นได้อย่างแม่นยำ (๒) กฎเกณฑ์ที่กำกับปฏิสัมพันธ์ และ (๓) ชนิดของระดับการผุดบังเกิด ๕) L2 ไม่สามารถลดทอนลงเป็น L1, เหตุปัจจัยลงเบื้องล่าง บางกรณีปรากฏการณ์ ณ L2 จะมีผลต่อ L1, พหุนิยมของการผุดบังเกิดคือมีภววิทยาเป็นพหุนิยม และจิตในฐานะเป็นสิ่งผุดบังเกิดคือคุณสมบัติของจิตและของกาย ไม่ใช่เป็น ๒ รูปการในเอกนิยม (dual aspect monism) แต่อิทธิพลทั้งทิศทางขาขึ้นและขาลงเกิดขึ้นจริง

ชอเยอร์ได้กล่าวถึงลักษณะของการผุดบังเกิดคือ **คาดการณไม่ได้** (unpredictable) **ลดทอนไม่ได้** (irreducible) และมี**คุณสมบัติใหม่** (novel)^{๒๐๒} รวมทั้งการผุดบังเกิดจะพบได้ในระบบที่มีลักษณะดังนี้ ๑) ส่วนประกอบต่าง ๆ มีปฏิสัมพันธ์อย่างหนาแน่นและเชื่อมโยงกัน เป็นเครือข่าย ๒) หน้าที่ของระบบโดยรวมไม่สามารถกระจายลงไปสู่ส่วนประกอบใด ๆ เป็นการเฉพาะแต่ส่วนใหญ่มักระบายหน้าที่นั้นไปทั้งระบบ ๓) ระบบทั้งหมดไม่สามารถแยกย่อยลงเป็นระบบย่อยต่าง ๆ ลงไปเรื่อย ๆ ๔) ส่วนประกอบของระบบมีปฏิสัมพันธ์กันด้วยภาษาที่ซับซ้อน^{๒๐๓} ลักษณะทั้ง ๔ ประการนี้จะพบได้ในระบบสังคมมากกว่าระบบตามธรรมชาติ^{๒๐๔} ซึ่งถือว่าเป็นการผุดบังเกิดในระดับที่สูงขึ้นต่อจากระดับทางกายภาพและระดับทางชีวภาพ

นอกจากนีวลาดีมีเยร์ อาชินอฟ (Vladimir Archinov) และคริสเตียน ฟัช (Christian Fuchs) ได้เสนอลักษณะการผุดบังเกิดไว้ ๖ รูปการคือ การเสริมพลัง (synergism), การเกิดสิ่งใหม่ (novelty), การลดทอนไม่ได้ (irreducibility), การคาดการณไม่ได้ (unpredictability), การเกาะเกี่ยวกัน (coherence) และมีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ (historicity)^{๒๐๕}

กล่าวโดยสรุป การผุดบังเกิดมีลักษณะที่สำคัญคือ

๑) **ทฤษฎีแบบพหุนิยม** (Pluralism) โลกกายภาพเชื่อในสสารนิยมฟิสิกส์นิยมหรือเอกนิยม โลกสิ่งมีชีวิตเชื่อในทวินิยม ส่วนโลกจิตสำนึกและระบบสังคมเชื่อในพหุนิยม

๒) **คุณสมบัติใหม่** (Novelty) เป็นปรากฏการณ์ของระบบที่สืบเนื่องจากปฏิสัมพันธ์ของส่วนประกอบอย่างต่อเนื่อง หนาแน่นเป็นเครือข่ายในช่วงระยะเวลาหนึ่ง สำหรับคุณสมบัติใหม่นี้ทิมโมธี โอคอนเนอร์ (Timothy O' Connor) ได้กำหนดเงื่อนไข ๔ ข้อ คือ (๑) คุณสมบัติใหม่จะเกิดตาม (supervene) การเปลี่ยนแปลงคุณสมบัติของส่วนประกอบ (๒) คุณสมบัติใหม่ไม่เป็นคุณสมบัติที่มีในส่วนประกอบใด ๆ (๓) คุณสมบัติใหม่แยกจากคุณสมบัติทางโครงสร้างของสิ่งใหม่ และ (๔) คุณสมบัติใหม่กำหนดแบบแผนพฤติกรรมส่วนประกอบของสิ่งใหม่นั้น^{๒๐๖}

^{๒๐๒} Robert Keith Sawyer, **Social Emergence: Societies as Complex Systems**, p.4.

^{๒๐๓} **Ibid.**, pp. 4-5.

^{๒๐๔} **Ibid.**, p. 5.

^{๒๐๕} Vladimir Archinov and Christian Fuchs (eds.), **Causality, Emergence, Self-Organisation**, a publication of the international working group on 'Human Strategies in Complexity: Philosophical Foundations for a Theory of Evolutionary Systems' (Moscow: NIA-Priroda, 2003): 5-6 cited in Philip Clayton, **Mind and Emergence: From Quantum to Consciousness**, p. 39.

^{๒๐๖} Timothy O'Connor, 'Emergent Properties', **American Philosophical Quarterly**, 31 (1994): 97-8 cited in Philip Clayton, **Mind and Emergence: From Quantum to Consciousness**, pp. 4-5.

๓) **คาดการณ์ไม่ได้ (Unpredictability)** จากความรู้ที่มีในระดับส่วนประกอบจะไม่สามารถคาดการณ์การเกิดคุณสมบัติได้ในระดับระบบโดยเฉพาะในระบบที่สลับซับซ้อน

๔) **ไม่เป็นเส้นตรง (Nonlinearity)** คือการกระทำของส่วนประกอบเพียงเล็กน้อยอาจนำไปสู่การเกิดผลมหาศาลดังที่รู้จักในชื่อ ผลกระทบจากผีเสื้อขยับปีก (butterfly effect) แต่ในทางกลับกันปฏิสัมพันธ์ของส่วนประกอบจำนวนมากอาจส่งผลเพียงเล็กน้อย^{๒๐๗}

๕) **คตินิยมลดทอนบางอย่างไม่ได้ (Nonreductionism)** คุณสมบัติใหม่ในระดับสูงบางอย่างไม่สามารถทอนลงเป็นคุณสมบัติของส่วนประกอบได้ ลักษณะนี้มีผลสะท้อนอย่างน้อย ๒ ประการคือ หนึ่งให้เห็นการแบ่งโครงสร้างลำดับชั้น โดยระดับสูงเกิดตาม (supervene) ระดับต่ำ และสองสะท้อนถึงข้อสมมติพื้นฐานว่าความเป็นจริงนั้นแยกได้หลายระดับ (level) หรือหลายระเบียบ (order)^{๒๐๘} ฮาโรลด์ โมโรวิทซ์ (Harold Morowitz) ชี้ว่ามีระดับของการผุดบังเกิด ๒๘ ระดับในประวัติศาสตร์ธรรมชาติตั้งแต่บิกแบง (big bang) จนถึงปัจจุบัน^{๒๐๙}

๖) **การเป็นเหตุปัจจัยลงเบื้องล่าง (Downward causation)** เป็นลักษณะสำคัญของการผุดบังเกิด โอคอนเนอร์ชี้ไว้พอสรุปได้ว่า อิทธิพลของเหตุปัจจัยจากการผุดบังเกิดไม่สามารถลดทอนลงไปสู่คุณสมบัติจุลภาคหรือระดับต่ำกว่าได้ แต่ในทางตรงข้ามคุณสมบัติระดับสูงนั้นจะเป็นเหตุปัจจัยมุ่งลงกำหนดคุณสมบัติจุลภาคหรือระดับต่ำกว่า ลักษณะนี้ตรงกันข้ามกับคุณสมบัติมหภาคของโครงสร้างอย่างง่าย (simple structural macro-property) ซึ่งคุณสมบัติระดับต่ำหรือจุลภาคจะกำหนดคุณสมบัติระดับสูงหรือมหภาค^{๒๑๐} ลักษณะของการผุดบังเกิดเช่นนี้จึงตรงกันข้ามกับการศึกษาเหตุปัจจัยที่นิยมใช้ในวงการวิทยาศาสตร์ในปัจจุบัน^{๒๑๑}

ข) ประเภทของการผุดบังเกิด

การแบ่งประเภทของการผุดบังเกิดมีการแบ่งได้หลายแนวทาง แนวทางที่หนึ่งแบ่งเป็นการผุดบังเกิดแบบแข็งและแบบอ่อน แนวทางที่สองแบ่งการผุดบังเกิดเป็น ๓ ชั้นตามความคิดของเทอเรนซ์ ดีคอน (Terrence Deacon) คือแบบธรรมดา แบบจัดการตนเองได้และ

^{๒๐๗} Robert Keith Sawyer, **Social Emergence: Societies as Complex Systems**, p. 16.

^{๒๐๘} Philip Clayton, **Mind and Emergence: From Quantum to Consciousness**, p. 5.

^{๒๐๙} Harold Morowitz, **The Emergence of Everything: How the World Became Complex**, (NY: Oxford University Press, 2002) cited in Philip Clayton, **Mind and Emergence: From Quantum to Consciousness**, p. 5.

^{๒๑๐} Timothy O'Connor, 'Emergent Properties', **American Philosophical Quarterly**, 31 (1994): 97–98 cited in Philip Clayton, **Mind and Emergence: From Quantum to Consciousness**, p. 6.

^{๒๑๑} Philip Clayton, **Mind and Emergence: From Quantum to Consciousness**, p. 6.

แบบวิวัฒนาการ แนวทางที่สามแบ่งการผุดบังเกิดตามความคิดของโจเซน ฟรอมม์ (Jochen Fromm) คือแบบชั่วคราวและแบบอื่น ๆ ที่ยังยืนรวมทั้งแบบผุดบังเกิดอย่างรวดเร็วและอย่างช้า

แนวทางที่ ๑ การผุดบังเกิดแบบแข็งและแบบอ่อน (strong & weak emergence)

การผุดบังเกิดแบบแข็ง (strong emergence) เป็นการผุดบังเกิดทางภววิทยา (ontological emergence)^{๒๑๒} เชื่อว่าวิวัฒนาการในจักรวาลจะสร้างสิ่งใหม่และแยกออกได้ในทางภววิทยา จะมีคุณสมบัติตามกฎและพลังของเหตุปัจจัยของตนเอง ถ้าถามกลุ่มนี้ว่าอะไรที่อ้างว่าเป็นการผุดบังเกิด คำตอบที่สั้นที่สุดคือ “มีความสัมพันธ์ชนิดใหม่บางอย่าง” (some new kind of relation) มีสิ่งใหม่มาจากความสัมพันธ์ชนิดใหม่ภายในระดับขั้นที่สูงขึ้นไป^{๒๑๓}

การผุดบังเกิดแบบอ่อน (weak emergence) เป็นการผุดบังเกิดทางญาณวิทยา (epistemological emergence)^{๒๑๔} กลุ่มนี้เชื่อว่าแม้มีแบบแผนใหม่ผุดบังเกิดแต่พื้นฐานของกระบวนการเหตุปัจจัยยังคงเป็นแบบฟิสิกส์^{๒๑๕}

แนวทางที่ ๒ การผุดบังเกิด ๓ ชั้นของเทอเรนซ์ ดีคอน (Terrence Deacon) ดีคอนอยู่ในกลุ่มการผุดบังเกิดแบบแข็งเนื่องจากเชื่อว่ามี “สิ่งใหม่” เกิดขึ้น แต่ดีคอนเห็นว่าเรามักมองชนิดของ “สิ่งใหม่” ผิด เมื่อถามว่า “อะไร” ผุดบังเกิด คำตอบไม่ใช่ “สิ่ง” อะไรแต่เป็นเหมือนรูปแบบ (form), แบบแผน (pattern) หรือหน้าที่ (function)^{๒๑๖} ดีคอนเห็นว่าแนวคิดการผุดบังเกิดใช้กับปรากฏการณ์ซึ่งคุณสมบัติของความสัมพันธ์ (relational properties) อยู่เหนือคุณสมบัติขององค์ประกอบ (constituent properties) ในการกำหนดลักษณะการรวมตัวกัน^{๒๑๗} ดีคอนเสนอว่าพื้นฐานของการผุดบังเกิดทุกรูปแบบเป็นผลลัพธ์จากความสัมพันธ์ของส่วนประกอบต่าง ๆ ที่ทำให้ขยายตัวและเกิดซ้ำ ๆ (recurrent amplification of configuration or topology)^{๒๑๘} และการขยายตัวนี้คือการขยายขนาดทั้งด้านเวลาและพื้นที่^{๒๑๙} จากความสัมพันธ์ของส่วนประกอบนี้ ดีคอนแบ่งประเภทของการผุดบังเกิดออกเป็น ๓ ชั้น ดังนี้

^{๒๑๒} Ibid., p. 10.

^{๒๑๓} Ibid., p. 16.

^{๒๑๔} Ibid., p. 10.

^{๒๑๕} Ibid., p. 9.

^{๒๑๖} Terrence Deacon, “The Hierarchic Logic of Emergence: Untangling the Interdependence of Evolution and Self-Organization”, **Evolution and Learning: The Baldwin Effect Reconsidered**, ed. by Bruce H. Weber and David J. Depew, (MA: MIT Press, 2003): 276.

^{๒๑๗} Op.cit.

^{๒๑๘} Ibid. p. 283.

^{๒๑๙} Ibid. p. 286.

ขั้นที่ ๑ (first-order) การผุดบังเกิดแบบธรรมดา (simple emergence) หรือการ ผุดบังเกิดแบบตามกัน (supervenience)^{๒๒๐} หรือแบบปรับปรุงตนเอง (self-modifying)^{๒๒๑} เกิดจากการรวมตัวกันของส่วนประกอบขั้นที่ต่ำกว่าจำนวนมาก คุณสมบัติของการผุดบังเกิดในขั้นนี้คือปรากฏการณ์**ชั้นสูงกว่า** (higher order phenomena) ต้องพึ่งพิงปรากฏการณ์**ชั้นที่ต่ำกว่า** (lower order phenomena) ซึ่งแม้ขั้นที่ต่ำกว่าจะผุดบังเกิดปรากฏการณ์ชั้นสูงกว่าแต่ทั้งสองชั้นมีคุณสมบัติไม่เหมือนกัน การผุดบังเกิดแบบนี้คุณสมบัติของขั้นที่สูงกว่า**ลดทอนลงมา** อธิบายด้วยคุณสมบัติของขั้นที่ต่ำกว่าได้ เช่นการอธิบายคุณสมบัติของเหลวของน้ำ (ชั้นสูงกว่า) โดยใช้ทฤษฎีควอนตัมอธิบายปฏิสัมพันธ์ของโมเลกุลของน้ำ (ชั้นต่ำกว่า)

ขั้นที่ ๒ (second-order) การผุดบังเกิดแบบจัดการตนเองได้ (self-organizing emergence) หรือแบบประกอบตนเองได้ (self-assembly) ขั้นที่ ๒ นี้จะหลอมรวมคุณสมบัติขั้นที่ ๑ ไว้ด้วย รวมทั้งมีคุณสมบัติเป็นระบบเนื่องจากมีปฏิสัมพันธ์เป็นวงจรระหว่างปรากฏการณ์ชั้นที่สูงกว่าและขั้นที่ต่ำกว่า ปฏิสัมพันธ์ใน**สภาพความไร้ระเบียบ**นี้อาจเป็นไปได้ ๒ ทิศทางคือในทาง**จะฐานทำลายตัวเอง (self-undermining)** (คือการลดความมีระเบียบลงซึ่งอธิบายด้วยกฎข้อที่ ๒ ของเธอโมไดนามิกส์) หรือในทาง**จัดการตนเองได้ (self-organizing)**^{๒๒๒} (คือเพิ่มความมีระเบียบขึ้นซึ่งเป็นเรื่องที่น่าสนใจในการผุดบังเกิด) ปฏิสัมพันธ์ในลักษณะนี้เรียกว่า**ความไม่เป็นเส้นตรงแบบลำดับชั้น (hierarchical non-linearity)**^{๒๒๓} ในปฏิสัมพันธ์ดังกล่าวส่วนประกอบในขั้นที่ต่ำกว่าบางส่วนได้ขยายตัวไปส่งผลกระทบต่อกฎเกณฑ์ระดับชั้นที่สูงกว่าซึ่งในเวลาต่อมากฎเกณฑ์ในระดับชั้นที่สูงกว่านี้จะไปกำหนดกฎเกณฑ์ระดับชั้นที่ต่ำกว่าต่อไป^{๒๒๔}

ขั้นที่ ๓ (third-order) การผุดบังเกิดแบบวิวัฒนาการ (evolutionary emergence) ขั้นที่ ๓ นั้นนอกจากหลอมรวมคุณสมบัติขั้นที่ ๑ และ ๒ ไว้ด้วยแล้ว มีคุณสมบัติเพิ่มขึ้นมาคือมี**รูปแบบข้อมูลหรือความทรงจำ** เกิดการ**ให้ความหมาย (semiosis)** และสามารถ**สะสมสิ่งที่เกิดขึ้นซ้ำ ๆ** รวมทั้งขยายตัวผ่านทั้งเวลาและสถานที่ได้ เมื่อมีการส่งต่อข้อมูลไปยังรุ่นต่อ ๆ ไปตาม**เชื้อสาย (lineage)** จะเกิดวิวัฒนาการที่แตกต่างออกไปจากเดิมทีละน้อย ๆ เป็นคุณสมบัติของการขยายตัวเองได้ (self-amplification)^{๒๒๕} หรือเป็นการอ้างอิงตนเองในการ

^{๒๒๐} Ibid., p. 288 and 302.

^{๒๒๑} Ibid., p. 295.

^{๒๒๒} Op.cit.

^{๒๒๓} Ibid., p. 293.

^{๒๒๔} Ibid., p. 296.

^{๒๒๕} Ibid., p. 298.

จัดการตนเอง (self-referential self-organization)^{๒๒๖} นอกจากนี้การเลือกและทำซ้ำ ๆ ปฏิสัมพันธ์ระหว่างชั้นที่ต่ำกว่าและสูงกว่าจากข้อมูลและความทรงจำที่สะสมและขยายตัวผ่านกาลเวลาไปสู่รุ่นอื่น ๆ ทำให้กระบวนการผุดบังเกิดสามารถวิวัฒนาการต่อไปได้อีกไม่สิ้นสุด

แนวทางที่ ๓ การผุดบังเกิดของโจเซฟ ฟรอมม์ (Jochen Fromm)

โจเซฟศึกษาการผุดบังเกิดในฐานะเป็นปรากฏการณ์ในระบบสลับซับซ้อน (Complex System) หรือระบบปรับตัวได้แบบซับซ้อน (Complex Adaptive System-CAS) ซึ่งคล้ายกับระบบที่มีผู้กระทำจำนวนมาก (Multi-Agent System-MAS) ต่างที่ระบบแรกเน้นที่คุณสมบัติระดับสูงกว่า ส่วนระบบหลังเน้นที่คุณสมบัติระดับที่ต่ำกว่า ทั้งสองระบบมีความคล้ายและสัมพันธ์กัน กล่าวคือการจะศึกษา CAS ได้นั้นจะต้องใช้แบบจำลอง MAS มาอธิบาย นอกจากนี้ CAS และผู้กระทำ (Agent) ยังมีความเหมือนกันกล่าวคือ ผู้กระทำใน CAS เปรียบได้เป็น CAS ย่อย ๆ และ CAS ในฐานะองค์รวมสามารถใช้ผู้กระทำเป็นตัวแทนได้เช่นเดียวกัน^{๒๒๗}

โจเซฟแบ่งการผุดบังเกิดเป็น ๕ ประเภทเป็นแบบชั่วคราว ๑ ประเภทและแบบยั่งยืนหรือเรียกว่าการก้าวกระโดด (Jump) อีก ๔ ประเภท (ตามที่ปรากฏในภาพที่ ๒.๙)

ประเภทที่ ๑ การผุดบังเกิดแบบชั่วคราว (temporary emergence) การผุดบังเกิดประเภทนี้มาจากความผันผวน (fluctuation) และการปะทะกันของพลังตรงข้ามกัน^{๒๒๘} ระบบที่มีความผันผวนสูงจะเอื้อต่อการผุดบังเกิดและการมีโครงสร้างที่สลับซับซ้อนแต่ขณะเดียวกันจะทำให้โครงสร้างเดิมอื่น ๆ หายหรืออ่อนตัวไปด้วย การผุดบังเกิดแบบชั่วคราวนี้จึงเชื่อมโยงกับความสลับซับซ้อนที่มีความผันผวน^{๒๒๙} เพื่อให้ความสลับซับซ้อนถาวรขึ้นลำพังปรากฏการณ์การผุดบังเกิดเท่านั้นไม่เพียงพอ ระบบหรือองค์ประกอบต้องเปลี่ยนปรากฏการณ์ชั่วคราวนั้นให้ถาวร ถ้าไม่เปลี่ยนแปลงความสลับซับซ้อนที่เพิ่มขึ้นชั่วคราวจะหายไปอีกครั้ง^{๒๓๐}

ประเภทที่ ๒ การเพิ่มความซับซ้อนในโครงสร้าง (Structural sophistication) การผุดบังเกิดที่เป็นการก้าวกระโดดก้าวเล็กเกิดจากผู้กระทำในระบบรวบรวม (aggregation) ความสามารถ (capabilities) หรือวิธีการ (method) ให้มากขึ้นหรือรวบรวมผู้กระทำย่อย (subagent)^{๒๓๑} เข้ามาเป็นกลุ่มจนมีการสื่อสารหรือการทำงานร่วมกันมากขึ้น ยังมีผู้กระทำย่อย

^{๒๒๖} Ibid., p. 299.

^{๒๒๗} Jochen Fromm, *The Emergence of Complexity*, p. 12.

^{๒๒๘} Ibid., p. 20. กลุ่มพลังตรงข้ามที่สำคัญคือพลังกลุ่มยืด (stretching) เช่นความหลากหลาย (differentiation) การกระจาย (dispersion, dissipation) และพลังกลุ่มพับ (folding) เช่นการบูรณาการ (integration) แรงดึงดูด (gravitation) ความร่วมมือ (cooperation)

^{๒๒๙} Ibid., p. 31.

^{๒๓๐} Op.cit.

^{๒๓๑} Ibid., p. 51.

ที่เข้ามาร่วมกันหลากหลายประเภทยิ่งจะทำให้โครงสร้างภายในผู้กระทำยิ่งซับซ้อนมากขึ้น^{๒๓๒} เป็นสภาพของการมี (To have) เป็นการเพิ่มความซับซ้อนในโครงสร้างภายในผู้กระทำเอง^{๒๓๓}

ประเภทที่ ๓ การเพิ่มประเภทความหลากหลายในสายพันธุ์ (Species diversity) การผุดบังเกิดที่เป็นการก้าวกระโดดก้าวเล็กเกิดจากระบบกระจายหรือแบ่งแยก (inheritance) ทำให้เกิดความชำนาญเฉพาะ (specialization) เกิดความซับซ้อนในโครงสร้างภายนอกผู้กระทำ เป็นสภาพของการเป็น (To be) คือทำให้ระบบมีความหลากหลายในสายพันธุ์ มีผู้กระทำหรือสายพันธุ์ประเภทใหม่ ๆ ผุดบังเกิดในระบบ การผุดบังเกิดประเภทนี้เป็นการถ่ายทอดความสลับซับซ้อนจากมิติภายในสู่มิติภายนอก ตรงข้ามกับประเภทที่ ๑ ความซับซ้อนในโครงสร้างและความหลากหลายในสายพันธุ์ต่างสามารถถ่ายทอดไปมาได้ระหว่างผู้กระทำกับระบบ จากสภาพการมีไปสู่สภาพการเป็น และจากมิติภายในสู่มิติภายนอก

ประเภทที่ ๔ การเปลี่ยนผ่านแบบวิวัฒนาการ (Evolutionary transition) เป็นการผุดบังเกิดที่เป็นการก้าวกระโดดก้าวใหญ่และใช้เวลานานมีทั้งเกิดจากปัจจัยภายนอกและปัจจัยภายในระบบ ตัวอย่างจากปัจจัยภายนอกเช่น การค้นพบและตรวจจับด้วยโปรแกรมคอมพิวเตอร์ที่ใช้ศึกษาระบบ CAS, การตอบสนองต่อหายนะครั้งใหญ่ (catastrophe) ซึ่งทำให้สิ่งแวดล้อมเปลี่ยนแปลงอย่างรุนแรง ส่วนจากปัจจัยภายในเช่น การยืมพลังงานลอดอุโมงค์ (tunneling) เกิดจากการยืมพลังหรือความสามารถจากผู้กระทำในระบบ, ปรับเปลี่ยนพฤติกรรมโดยมีตัวเร่งจากกระบวนการภายในระบบ เช่น แรงกดดัน การแข่งขัน^{๒๓๔} การอยู่ในช่วงขอบของความไร้ระเบียบ (edge of chaos) ซึ่งเป็นรอยต่อหรือจุดเปลี่ยนระหว่างความมีระเบียบ (order) และความไร้ระเบียบ (chaos) ในการผุดบังเกิดระบบ CAS ใหม่เน้นความร่วมมือ (cooperation) และเสถียรภาพ (stability) เป็นสิ่งจำเป็น^{๒๓๕} และระบบใหม่มักปรากฏในช่วงรอยต่อเช่นนี้^{๒๓๖}

ประเภทที่ ๕ การบีบอัดของเวลา (Temporal squeezing) เป็นการผุดบังเกิดที่ดูคล้ายเป็นการก้าวกระโดดก้าวใหญ่ แต่ส่วนใหญ่เป็นเพียงภาพลวงตาอันเนื่องมาจากระยะเวลาของวิวัฒนาการที่บีบอัดอยู่ในช่วงของหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่พบได้เพียงบางส่วน

^{๒๓๒} Ibid., pp. 52-53.

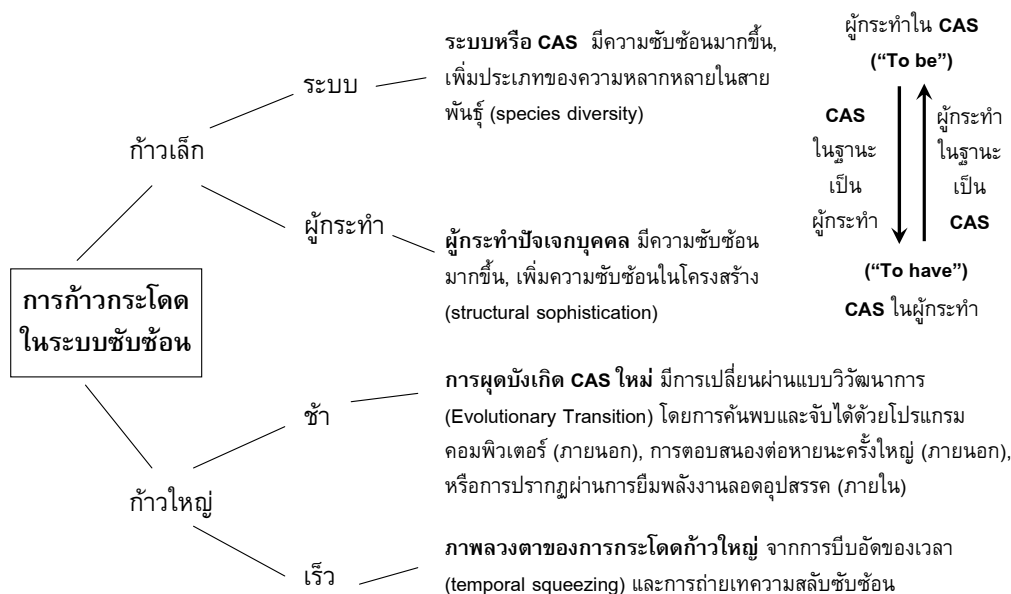
^{๒๓๓} Ibid., p. 51.

^{๒๓๔} Ibid., p. 42.

^{๒๓๕} Ibid., pp. 134-135.

^{๒๓๖} Ibid., p. 137.

การผุดบังเกิดในฐานะการก้าวกระโดดในระบบซับซ้อน

Source: Jochen Fromm, *The Emergence of Complexity*, (Kassel: Kassel University Press GmbH, 2004), p. 41.

ภาพที่ ๒.๙ แสดงการผุดบังเกิดในฐานะการก้าวกระโดดในระบบซับซ้อน

ค) คุณค่าของแนวคิดการผุดบังเกิด

ผู้วิจัยเห็นว่าแนวคิดการผุดบังเกิดให้คุณค่าและประโยชน์หลายประการ ดังนี้

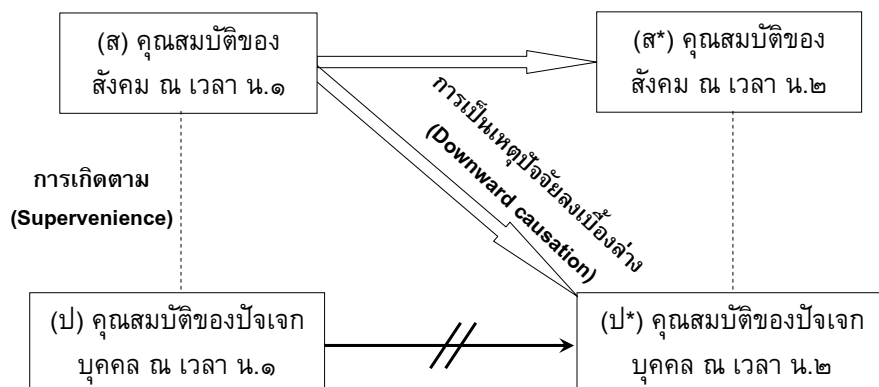
ประการแรก ในเรื่องสาเหตุและผล แนวคิดการผุดบังเกิดช่วยให้เห็นมุมมองที่แตกต่างจากการศึกษาเหตุปัจจัยในวงการวิทยาศาสตร์ที่มองส่วนประกอบเป็นสาเหตุของระบบ ในขณะที่แนวคิดการผุดบังเกิดมองในมุมตรงข้ามด้วยลักษณะของการเป็นเหตุปัจจัยลงเบื้องล่าง (downward causation) รวมทั้งคุณสมบัติใหม่ของระบบได้เกิดตาม (supervene) ปฏิสัมพันธ์ของส่วนประกอบต่าง ๆ แต่การเกิดนี้มีลักษณะไม่เป็นเส้นตรงและคาดการณ์ไม่ได้

ประการที่สอง ในเรื่องปริมาณกับคุณภาพ การผุดบังเกิดปรากฏจากส่วนประกอบมีปฏิสัมพันธ์ในทางปริมาณระหว่างกันอย่างช้า ๆ ต่อเนื่องและขยายตัวหนาแน่นทั้งในด้านพื้นที่และเวลา จนถึงจุดเหมาะสมจึงปรากฏคุณสมบัติใหม่ ปริมาณจึงอาจกำหนดคุณภาพได้ ฟิลิป ดับบลิว แอนเดอร์สัน (Philip W. Anderson) เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงขนาดนั้นบ่อยครั้งจะมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงเชิงคุณภาพในพฤติกรรมของระบบ เช่นโมเลกุลเดี่ยวของน้ำจะไม่เห็นคุณสมบัติของของเหลวแต่เมื่อรวมกันจำนวนมากคุณสมบัติของของเหลวจะปรากฏ^{๒๓๗}

^{๒๓๗} Philip W. Anderson, "More is different", *Science* 177 (1972): 393-396. cited in Jochen Fromm, *The Emergence of Complexity*, p. 19.

ประการที่สาม ในเรื่องเวลาและปรากฏการณ์ การผุดบังเกิดเป็นกระบวนการที่ใช้เวลา ดังนั้นในการศึกษาจึงต้องมองผ่านประวัติศาสตร์ของระบบและปฏิสัมพันธ์ของส่วนประกอบ ตัวอย่างเช่น ณ เวลาใดเวลาหนึ่งปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นอาจทำให้เห็นประเภทของการผุดบังเกิดที่แตกต่างกัน บางเวลาเห็นการผุดบังเกิดแบบธรรมดา แต่เมื่อเวลาผ่านไปความซับซ้อนมีมากขึ้นจะเปลี่ยนเป็นการผุดบังเกิดแบบจัดการตนเองได้หรือเป็นแบบวิวัฒนาการ นอกจากนี้เวลาและปรากฏการณ์ยังนำมาอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างส่วนประกอบและระบบ (ดูภาพที่ ๒.๑๐ ประกอบ) ตัวอย่างเช่น ณ เวลา น๑ ส่วนประกอบในที่นี้คือคุณสมบัติปัจเจกบุคคล (ป) และระบบคือคุณสมบัติของสังคม (ส) ปรากฏการณ์ที่อาจเห็นได้คือ (ส) เกิดตาม (ป) ซึ่งอาจปรากฏหรือไม่ก็ได้ตามลักษณะการคาดการณ์ไม่ได้และการไม่เป็นเส้นตรง แต่สิ่งที่ไม่เห็นคือ (ส) ก่อนเวลา น๑ ที่มำกำหนด (ป) แต่ถ้าให้เวลาสังเกตปรากฏการณ์ยาวขึ้น เช่น จาก น๑ ถึง น๒ เราอาจจะเห็นว่านอกจาก (ส) อาจเกิดตาม (ป) ในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งแล้ว เรายังเห็น (ส) มำกำหนด (ป*) ณ เวลา น๒ ตามหลักเหตุปัจจัยลงเบื้องล่างซึ่งทำให้เกิดข้อจำกัดทางสังคมแก่ปัจเจกบุคคล (social constraint) รวมทั้งเห็นปรากฏการณ์ที่ (ส) มีอิทธิพลต่อ (ส*) ตามกฎมหภาคของสังคม (macrosocial law)^{๒๓๘} เป็นต้น ดังนั้นการศึกษาเพียงช่วงเวลาเดียวอาจไม่สามารถเข้าใจปรากฏการณ์ของระบบนั้น ๆ ได้อย่างชัดเจน

ความสัมพันธ์เชิงเหตุปัจจัยระหว่างปัจเจกบุคคลและสังคม

Source: Robert Keith Sawyer, **Social Emergence: Societies as Complex Systems**, (NY: Cambridge University Press, 2005) p. 70.

ภาพที่ ๒.๑๐ แสดงความสัมพันธ์เชิงเหตุปัจจัยระหว่างปัจเจกบุคคลและสังคม

^{๒๓๘} Robert Keith Sawyer, **Social Emergence: Societies as Complex Systems**, p. 71.

๒.๒.๒.๔ กระบวนการผุดบังเกิดทางสังคม

แนวคิดการผุดบังเกิดทางสังคมโดยทั่วไปมีข้อสมมติพื้นฐานคล้ายคลึงกับแนวคิดการผุดบังเกิดข้างต้น สิ่งที่เพิ่มเติมในหัวข้อนี้คือทฤษฎีทางสังคมวิทยาที่ใช้ศึกษาและกระบวนการผุดบังเกิดทางสังคม ทั้งนี้เพื่อดูว่ากระบวนการและปฏิสัมพันธ์ใดของผู้กระทำจะก่อให้เกิดการผุดบังเกิดทางสังคม เพราะลัทธิมีเพียงผู้กระทำโดยไม่มีปฏิสัมพันธ์ย่อมไม่สามารถเกิดได้ เอมีล เดอไคม์ (Émile Durkheim) ย้ำว่า “ไม่มีสังคมวิทยาถ้าหากไม่มีสังคมอยู่ และ...สังคมไม่สามารถมีอยู่ถ้ามีเพียงเหล่าปัจเจกบุคคลต่าง ๆ อยู่เท่านั้น”^{๒๓๙}

ก) ทฤษฎีการผุดบังเกิดทางสังคม

ปัญหาการศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมว่ามีอยู่จริงในลักษณะใด ความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกบุคคลและส่วนรวม (collective) เป็นอย่างไร ล้วนเป็นปัญหาพื้นฐานของทฤษฎีทางสังคมวิทยาตั้งแต่นั้น^{๒๔๐} กลุ่มผุดบังเกิดนิยมถือเป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่พยายามหาคำตอบเหล่านี้

การอธิบายการผุดบังเกิดทางสังคมมีคำบรรยายหรือทฤษฎีที่ใช้คือ **กลุ่มผุดบังเกิดนิยมแบบปัจเจกบุคคล (individualist emergentism)** และ**กลุ่มผุดบังเกิดนิยมแบบส่วนรวม (collectivist emergentism)** กลุ่มแรกเชื่อว่าคุณสมบัติและกฎเกณฑ์ของสังคมในระดับมหภาคมีอยู่และสามารถอธิบายได้ด้วยคุณสมบัติและกฎเกณฑ์จากปัจเจกบุคคลและความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกบุคคล^{๒๔๑} กลุ่มนี้ใช้วิธีปัจเจกนิยม (methodological individualism) ได้แรงบันดาลใจจากนักทฤษฎีทางเศรษฐศาสตร์ที่อธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมด้วยการกระทำของปัจเจกบุคคลแต่ละคนที่มาารวมกัน ตัวอย่างนักทฤษฎีในกลุ่มนี้เช่น จอห์น สจ๊วต มิล (John Stuart Mill), จอร์จ ซิมเมล (George Simmel), กาเบรียล เดอ ทาร์ด (Gabriel de Tarde), แมกซ์ เวเบอร์ (Max Weber) จอร์จ ซี. โฮแมนส์ (George C. Homans) รวมทั้งนักทฤษฎีแลกเปลี่ยน (exchange theory) นักทฤษฎีทางเลือกที่มีเหตุผล (rational choice theory)^{๒๔๒} เป็นต้น

ส่วนกลุ่มผุดบังเกิดนิยมแบบส่วนรวมนั้นเชื่อว่า การผุดบังเกิดทางสังคมไม่สามารถลดทอนลงสู่ปัจเจกบุคคลได้ (irreducibility)^{๒๔๓} คือต่อต้านการลดทอน แต่ยอมรับว่าสิ่งที่มีอยู่จริงมีเพียงปัจเจกบุคคลและปฏิสัมพันธ์ของปัจเจกบุคคล^{๒๔๔} ตัวอย่างนักทฤษฎีในกลุ่มนี้ได้แก่ ปีเตอร์ บลู (Peter Blau), รอย บาสการ์ (Roy Bhaskar), มากาเร็ต อาร์เซอร์ (Margaret

^{๒๓๙} Ibid., p. 100.

^{๒๔๐} Ibid., p. 63.

^{๒๔๑} Ibid., p. 64.

^{๒๔๒} Ibid., pp.74-75.

^{๒๔๓} Ibid., pp.63-64.

^{๒๔๔} Ibid., p.78.

Archer), ดักลาส พอร์พอรา (Douglas Porpora) และเกรียคอส คอนโตปูลอส (Kyriakos Kontopoulos)^{๒๔๕} เป็นต้น ซอเยอร์เห็นว่ากลุ่มผู้ดบังเกิดนิยมทั้งสองกลุ่มข้างต้นมีข้อจำกัดในการให้คำอธิบายประเด็นสำคัญ^{๒๔๖} โดยเฉพาะในเรื่องปัจเจกบุคคลนิยมแบบลดทอนบางอย่างไม่ได้ (nonreductive individualism) ซึ่งครอบคลุมแนวคิดการเกิดตาม (supervenience), การมีส่วนประกอบจำนวนมาก (Multiple realizability), การไม่เชื่อมโยงกันของส่วนประกอบ (Wild disjunction) และการมีเหตุปัจจัยลงเบื้องล่าง (downward causation)

ซอเยอร์เสนอทฤษฎีการผู้ดบังเกิดแนวที่สามโดยได้แรงบันดาลใจจากความคิดของเดอไคม์ซึ่งแสดงให้เห็นการผู้ดบังเกิดในหลายระดับ ทฤษฎีการผู้ดบังเกิดนี้เป็นทฤษฎีที่อยู่ระหว่างสองกลุ่มข้างต้น โดยใช้แนวทางปัจเจกบุคคลนิยมแบบลดทอนบางอย่างไม่ได้ (nonreductive individualism) คือยอมรับการมีอยู่ของปัจเจกบุคคลแต่ไม่ใช่ทุกปรากฏการณ์จะลดทอนไปได้โดยเฉพาะที่เป็นการมีส่วนประกอบจำนวนมาก (Multiple realizability), การไม่เชื่อมโยงกันของส่วนประกอบ (Wild disjunction) จึงเป็นทฤษฎีที่ไม่ต้องเสนอทฤษฎีวิทยานิยมเพื่อตอบโต้กับปัจเจกบุคคลนิยม สามารถอธิบายแนวคิดการเกิดตามกัน (supervenience) และการมีเหตุปัจจัยลงเบื้องล่างได้ (downward causation) นอกจากนี้ไม่ต้องอาศัยแนวคิดอัตวิสัย (subjectivity) เพื่ออธิบายพลังของสังคมที่กำหนดปัจเจกบุคคลหรือเพื่อรักษากฎเกณฑ์ทางสังคมดังที่นักทฤษฎีการกระทำ (theory of action) ใช้^{๒๔๗}

ซอเยอร์พัฒนาทฤษฎีการผู้ดบังเกิดทางสังคมจากบทบาทของการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์ (symbolic communication) พบว่าการผู้ดบังเกิดโครงสร้างระดับมหภาคที่มั่นคงนั้นจะมีความแตกต่างกันขึ้นอยู่กับภาษาที่ผู้กระทำใช้ในการสื่อสาร โดยการใช้ภาษาที่แตกต่างกันนี้ส่งผลต่อความแตกต่างในผลลัพธ์และกระบวนการของการผู้ดบังเกิดทางสังคม ในการสนทนาที่ไม่ได้เตรียมตัว (improvised dialogue) คุณสมบัติของปฏิสัมพันธ์แบบอภิปรัชญา (metapragmatic) ส่วนใหญ่จะส่งผลต่อการผู้ดบังเกิดทางสังคม^{๒๔๘} เนื่องจากการผู้ดบังเกิดโดยทั่วไปจะเกี่ยวข้องกับผลที่เกิดโดยไม่ตั้งใจของการกระทำ (unintended effects of action) ส่วนผลที่เกิดจากความตั้งใจนั้นโดยนิยามแล้วไม่ใช้การผู้ดบังเกิดเพราะสามารถสอย้อนไปยัง

^{๒๔๕} Ibid., pp.78-87.

^{๒๔๖} Ibid., pp.77 and 90-97.

^{๒๔๗} Ibid., pp.123-124.

^{๒๔๘} Ibid., pp.187-188.

แรงจูงใจของปัจเจกบุคคลหรือการวางแผนของกลุ่มบุคคลได้^{๒๔๙} ซอเยอร์เสนอว่าทฤษฎีการสื่อสารถือเป็นองค์ประกอบแกนกลางที่สำคัญในทฤษฎีการอุบัติบังเกิดทางสังคม^{๒๕๐}

ซอเยอร์ได้พัฒนาทฤษฎีการอุบัติบังเกิดโดยเสนอเป็นกระบวนทัศน์การอุบัติบังเกิด (Emergence paradigm) เพื่อเป็นการเชื่อมโยงระหว่างกระบวนทัศน์ปฏิสัมพันธ์ (Interaction paradigm) และกระบวนทัศน์โครงสร้าง (Structure paradigm) โดยกระบวนทัศน์ปฏิสัมพันธ์ศึกษาปัจเจกบุคคลและปฏิสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกบุคคลในด้านกระบวนการ การสื่อสารเชิงสัญลักษณ์และกลไกทางสังคมแต่ปฏิเสธการศึกษาในระดับโครงสร้าง ขณะที่กระบวนทัศน์โครงสร้างศึกษาสถาบัน สถานภาพและบทบาทแต่ปฏิเสธการศึกษาปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ กระบวนทัศน์อุบัติบังเกิดจึงเป็นภาวะสังเคราะห์ของกระบวนทัศน์ทั้งสอง^{๒๕๑}

กระบวนทัศน์อุบัติบังเกิดนำเสนอระดับของความเป็นจริงทางสังคมเพิ่มอีก ๒ ระดับ คือระดับการอุบัติบังเกิดที่มั่นคง (stable emergents) และการอุบัติบังเกิดชั่วคราว (ephemeral emergents)^{๒๕๒} หรือระดับ D และ C (ดูตารางที่ ๒.๓ ประกอบ) เป็นการเพิ่มจากกระบวนทัศน์โครงสร้างที่ศึกษาระดับ A และ E ส่วนกระบวนทัศน์ปฏิสัมพันธ์ศึกษาระดับ A, B และ E

ตารางที่ ๒.๓ แสดงถึงกระบวนทัศน์การอุบัติบังเกิดของโรเบิร์ต คีธ ซอเยอร์

Social Structure (Level E) Written texts (procedures, laws, regulations); material systems and infrastructure (architecture, urban design, communication and transportation networks)
Stable emergents (Level D) Group subcultures, group slang and catchphrases, conversational routines, shared social practices, collective memory
Ephemeral emergents (Level C) Topic, context, interactional frame, participation structure; relative role and status assignments
Interaction (Level B) Discourse patterns, symbolic interaction, collaboration, negotiation
Individual (Level A) Intention, agency, memory, personality, cognitive processes

Source: Robert Keith Sawyer, **Social Emergence: Societies as Complex Systems**, (NY: Cambridge University Press, 2005) p. 211.

^{๒๔๙} Ibid., p.184.

^{๒๕๐} Ibid., p.187.

^{๒๕๑} Ibid., p.210. ซอเยอร์ระบุว่ากระบวนทัศน์การอุบัติบังเกิดที่เสนอเป็นปฏิฐานนิยม วัตถุวิสัย และเป็นแนวทางวิทยาศาสตร์ ดังนั้นจึงปฏิเสธจิตวิสัยและการแปลความ ดูหน้า ๒๑๓.

^{๒๕๒} Op.cit.

ข) กระบวนการผุดบังเกิดทางสังคม

กระบวนการผุดบังเกิดเป็นส่วนย่อยส่วนหนึ่งในกระบวนการผลิตสิ่งใหม่ (novelty-producing processes) หรือกระบวนการสร้างสรรค์ (creative processes) หรือกระบวนการเกิดสิ่งใหม่ในธรรมชาติ (originative processes in nature) ซึ่งรวมกระบวนการประกอบตนเองและการจัดการตนเองได้ (self-assembly & self-organizing processes) เข้าไว้ด้วย^{๒๕๓}

ต่อไปนี้เป็นตัวอย่างของกระบวนการผุดบังเกิดทางสังคม

กรณีที่ ๑ สังคมแห่งความร่วมมือของผู้กระทำ (Collaborative agent societies)

ตัวอย่างนี้เป็นการจำลองสถานการณ์การผุดบังเกิดในสังคมประดิษฐ์ (artificial society) โดยใช้โปรแกรมคอมพิวเตอร์ชื่อ SharedPlan ของบาร์บารา เจ. กรอสซ์ (Barbara J. Grosz)^{๒๕๔}

ในโปรแกรมนี้ ผู้เข้าร่วมจะมีความรู้ที่แตกต่างกันในวิธีการแก้ไขปัญหาและต้องทำงานร่วมกันในฐานะที่เท่าเทียมกันเพื่อแก้ไขปัญหาที่ผู้กระทำ (Agent)^{๒๕๕} แต่ละคน มีความแตกต่างกันในความเชื่อ ความตั้งใจและความสามารถ ในเรื่องความร่วมมือกันนั้นผู้กระทำต้องสามารถให้เหตุผลกับความเชื่อและความตั้งใจของผู้กระทำคนอื่น ๆ และสามารถร่วมมือกันทั้งในการวางแผนและการปฏิบัติตามแผนโดยงานทั้งสองไม่จำเป็นต้องทำเรียงตามลำดับ (sequential) แต่เกิดสอดแทรกระหว่างกันได้ (interleave) เมื่อมีผลที่ไม่คาดหวังเกิดขึ้นจากการกระทำนั้นจะต้องกลับไปคิดเรื่องการวางแผนใหม่อีก เป็นต้น

จากการจำลองสถานการณ์ด้วยโปรแกรมคอมพิวเตอร์นี้ การผุดบังเกิดทางสังคมที่ได้คือ ความตั้งใจร่วมกันของกลุ่มและแผนของกลุ่ม ซึ่งไม่เพียงผุดบังเกิดจากปฏิสัมพันธ์ของผู้กระทำเท่านั้นแต่ยังมาจากการคาดการณ์ไม่ได้ของปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมอีกด้วย นอกจากนี้แผนของกลุ่มที่ได้นั้นจะพบว่าไม่ใช่การรวมกันของแต่ละแผน

ในกรณีนี้ ปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้กระทำที่เกิดขึ้นซ้ำ ๆ คือการวางแผนและการปฏิบัติตามแผน และเมื่อเกิดผลที่คาดไม่ถึงจากสิ่งแวดล้อม ปฏิสัมพันธ์ดังกล่าวทั้งการวางแผนและการปฏิบัติจะเกิดซ้ำ ๆ อีก จนมีการผุดบังเกิดทางสังคมขึ้น

^{๒๕๓} Terrence Deacon, "The Hierarchic Logic of Emergence: Untangling the Interdependence of Evolution and Self-Organization", **Evolution and Learning: The Baldwin Effect Reconsidered**: 273.

^{๒๕๔} Barbara J. Grosz, "Collaborative systems", **AI Magazine**, 17 (1996): 67-85. cited in Robert Keith Sawyer, **Social Emergence: Societies as Complex Systems**, p.179.

^{๒๕๕} ผู้กระทำหรือ Agent ในที่นี้ไม่ใช่คนจริง ๆ แต่เป็นปัญญาประดิษฐ์ในโปรแกรมกลุ่ม Multi-Agent Systems (MAS) มีคุณสมบัติเป็นอิสระในสิ่งแวดล้อมที่กำหนด ควบคุมพฤติกรรมและสภาพภายในของตนได้ ตอบโต้ต่อผู้กระทำอื่น ๆ ได้ ฯลฯ ดูรายละเอียดใน Robert Keith Sawyer, **Social Emergence: Societies as Complex Systems**, pp.146-147.

กรณีที่ ๒ แบบจำลององค์กรสร้างนวัตกรรม ๓๖๐ องศา (Modeling the 360° Innovating Firm) ของเวโรนิก บูชาร์ด (Véronique Bouchard)^{๒๕๖} ตัวอย่างนี้เป็นการปรับองค์กรธุรกิจซึ่งเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีและการตลาดรวมทั้งแรงกดดันจากการแข่งขัน องค์กรจึงหาวิธีสร้างนวัตกรรมให้รวดเร็วและต่อเนื่องยิ่งขึ้นในทุก ๆ ด้าน แต่ลำพังการพึ่งฝ่ายวิจัยและพัฒนาที่มีอยู่นั้นอาจไม่เพียงพอ องค์กรหลาย ๆ แห่งจึงใช้วิธีสร้างระบบซ้อนในระบบเดิม กล่าวคือจัดโครงสร้าง ระบบและขั้นตอนเพื่อสนับสนุนการริเริ่มการประกอบการ ผลคือเกิดระบบผู้ประกอบการภายใน (intrapreneurial layer (IL) หรือ Internal Entrepreneur (IE)) เป็นเครือข่ายซ้อนทับระบบทางการ (Formal organization (FO)) ที่มีอยู่เดิม ทั้งสองระบบมีความสัมพันธ์อย่างสลับซับซ้อนโดย IL จะฝังอยู่ใน FO ใช้ทรัพยากรบุคคล เงิน และอื่น ๆ ร่วมกัน แต่มีโครงสร้าง ค่านิยมและพฤติกรรมที่ตรงข้ามกัน ทั้งสองระบบจึงต้องร่วมมือกันแต่ขัดแย้งกัน ความสัมพันธ์ระหว่าง FO และ IL มีความสลับซับซ้อนดังนี้

๑) ในช่วงแรก FO ยอมให้ผุดบังเกิดและเปิดใช้กระบวนการของ IL อาทิ ให้อิสระกับผู้ประกอบการภายใน, ให้ใช้ทรัพยากรและให้ความชอบธรรมกับโครงการที่ทำ กล่าวคือ IL ฝังตัวใน FO ซึ่งเป็นแหล่งที่ต้องพึ่งพิงเพื่อความสำเร็จและความอยู่รอด^{๒๕๗} ผู้วิจัยเห็นว่าในระยะนี้เป็นการผุดบังเกิดแบบธรรมดาหรือแบบตามกัน (supervenience) หรือแบบปรับปรุงตนเอง (self-modifying) ตามการแบ่งประเภทของดีคอน หรือเป็นการผุดบังเกิดแบบชั่วคราวของโจเซน

๒) FO เริ่มมีส่วนพึ่งพิง IL เช่นกัน เช่น IL ยอมให้ FO เอาชนะข้อจำกัดทางโครงสร้างและช่วยให้บรรลุเป้าหมายในการพัฒนานวัตกรรม ๓๖๐ องศา

๓) IL เริ่มแข่งขันเพื่อแย่งทรัพยากรจนเกิดความขัดแย้งกับระบบย่อยของ FO

๔) ในที่สุด IL อาจได้รับการปฏิเสธความช่วยเหลือจากสมาชิกของ FO เนื่องจากคุณค่า ลักษณะการทำงานและสถานภาพแตกต่างกันและขัดแย้งกัน

ในระยะยาว IL จะยุติหรือลดบทบาทลงหลังจากผ่านช่วงที่เจริญได้ระยะหนึ่ง ผู้วิจัยเห็นว่า เนื่องจากการขยายปฏิสัมพันธ์ในองค์กรนั้นเท่ากับเป็นการเพิ่มภาวะไร้ระเบียบขึ้น กระบวนการผุดบังเกิดแบบชั่วคราวที่เกิดขึ้นไม่เพียงพอในการเกิดเสถียรภาพ ทิศทางที่เกิดในภาวะไร้ระเบียบจึงเป็นไปได้ ๒ ทาง ทางที่หนึ่งคือเจาะฐานทำลายตัวเอง (self-undermining) เป็นเหตุผลให้ IL ยุติบทบาทลงไป ทางที่สองคือการผุดบังเกิดเป็นแบบจัดการตนเองได้หรือ

^{๒๕๖} Véronique Bouchard, "Modeling the 360° Innovating Firm as a Multiple System or Collective Being", **Processes of Emergence of Systems and Systemic Properties Towards a General Theory of Emergence**, Gianfranco Minati, Mario Abram and Eliano Pessa (eds), Proceedings of the International Conference, Castel Ivano, Italy 18 – 20 October 2007, (Singapore: World Scientific Publishing Co. Pte. Ltd., 2009): 103-112.

^{๒๕๗} *Ibid.*, pp. 105-106.

เป็นการผุดบังเกิดขั้นที่ ๒ ของดีคอน การผุดบังเกิดนี้อาจเกิดจากโครงสร้างที่ซับซ้อนขึ้นหรือจากความหลากหลายของสายพันธุ์ตามแบบของโจเซน การผุดบังเกิดเช่นนี้จึงจะยั่งยืนได้

บูชาร์ตได้เสนอแนวคิดหลายระบบ (Multiple Systems-MS) และแนวคิดองค์รวม (Collective Beings-CB)^{๒๕๘} เพื่อช่วยให้เกิดความยั่งยืนในระบบ แนวคิดนี้ทำให้ความสัมพันธ์ของทั้งสองระบบเปลี่ยนเป็นความคล่องตัวและร่วมมือกันมากขึ้น

ทั้งสองตัวอย่างนี้ แสดงให้เห็นกระบวนการผุดบังเกิดทางสังคมซึ่งเกิดขึ้นจากปฏิสัมพันธ์ของผู้กระทำในสังคม เป็นการผุดบังเกิดที่ไม่สามารถคาดการณ์ผลได้ ในกรณีที่หนึ่ง การผุดบังเกิดมีความยั่งยืน ส่วนในกรณีที่สองแม้จะพยายามให้เกิดขึ้นแต่การผุดบังเกิดอาจเกิดได้เพียงชั่วคราวหากไม่มีปฏิสัมพันธ์อื่นเพื่อยกระดับการผุดบังเกิดไปสู่ขั้นที่ยั่งยืนกว่าต่อไป.

^{๒๕๘} Ibid., p. 103. แนวคิดหลายระบบคือชุดของระบบที่เกิดจากองค์ประกอบเดียวกันแต่มีปฏิสัมพันธ์ต่างวิธีกันเช่น มีหลายบทบาทพร้อม ๆ กัน ส่วนแนวคิดองค์รวมซึ่งเป็นรูปแบบเฉพาะของแนวคิดหลายระบบ เกิดจากผู้กระทำหลายคนเป็นเจ้าของการรับรู้เดียวกัน เกิดโดยไม่รู้ตัวเช่นผู้โดยสารบนรถประจำทางหรือการเข้าแถว เกิดโดยรู้ตัวเช่นที่ทำงาน ครอบครัวและผู้บริโภค.

๒.๓ แนวคิดสังคมตื่นรู้ตามหลักพุทธธรรม

แนวคิดสังคมที่พึงประสงค์ตามหลักพุทธธรรมนั้นมีผู้นำเสนอหลายท่าน อาทิ ท่านพุทธทาสภิกขุธรรมิกสังคณียม, พระพรหมคุณาภรณ์กับชุมชนแห่งกัลยาณมิตร, เอ.ที.อริยรัตน์ (A.T. Ariyaratne) กับขบวนการสรโรทัย เป็นต้น

แนวคิดสังคมตื่นรู้เป็นอีกแนวคิดหนึ่งที่ใช้เพื่อแสดงถึงสังคมที่พึงประสงค์ ทั้งนี้มีการใช้แนวคิดนี้ในวงวิชาการพระพุทธศาสนาอย่างน้อย ๒ นัยยะ นัยยะแรกเป็นการใช้แนวคิดสังคมตื่นรู้ในความหมายกว้าง เป็นการแทนสังคมที่ปัจเจกบุคคลในสังคมปฏิบัติตามหลักพุทธธรรมนำไปสู่สังคมที่พึงประสงค์ซึ่งโดยทั่วไปแตกต่างกับสภาพสังคมในขณะนั้น ตัวอย่างการใช้ในความหมายนี้เช่นการประชุมวิชาการทางพระพุทธศาสนานานาชาติครั้งที่ ๘ ในวันวิสาขบูชาโลก เมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๕๔ ซึ่งกำหนดหัวข้อย่อยหนึ่งในภาคภาษาไทยว่า “พุทธปัญญาเพื่อสังคมแห่งการตื่นรู้”^{๒๕๙} บทความที่น่าสนใจมีประเด็นเช่น ปัญญา, ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์, การพัฒนาบัณฑิต เป็นต้น งานที่นำเสนอมุ่งอธิบายในระดับบุคคลด้วยวิธีปัจเจกนิยม (methodological individualism) โดยมีเพียงบางบทความที่กล่าวถึงในระดับโครงสร้างคือสังคม สิ่งเหล่านี้เป็นตัวอย่างการใช้แนวคิดสังคมตื่นรู้ในความหมายกว้าง

นัยยะที่สองเป็นการใช้แนวคิดสังคมตื่นรู้เพื่อแทนความหมายเฉพาะกล่าวคือแทนสังคมที่มีคุณสมบัติเจาะจงบางประการ ผู้วิจัยได้พัฒนาแนวคิดสังคมตื่นรู้ตามนัยยะดังกล่าวด้วยการตีความพระไตรปิฎกโดยอาศัยกรอบทฤษฎีระบบ (systems theory) ของทาลคอตต์ พาร์สันส์ (Talcott Parsons)^{๒๖๐} อย่างไรก็ตามแนวคิดสังคมตื่นรู้ตามหลักพุทธธรรม แม้จะใช้กรอบของพาร์สันเป็นเหมือนแพชามฝาก แต่ข้อค้นพบที่ได้นั้นมีเนื้อหาแตกต่างกัน

ในส่วนต่อไปนี้จะได้นำเสนอเนื้อหาสังคมตื่นรู้ตามแนวพุทธธรรมในประเด็นพัฒนาการแนวคิด, ลักษณะสังคม, ความสัมพันธ์เชื่อมโยงภายในสังคม เป้าหมายของสังคม รวมทั้งข้อจำกัดและคุณค่าของแนวคิดสังคมตื่นรู้.

^{๒๕๙}

พุทธธรรมกับการพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจ, รวมบทความประชุมวิชาการทางพระพุทธศาสนานานาชาติ ครั้งที่ ๘ เนื่องในวันวิสาขบูชา วันสำคัญสากลของโลก ๑๒-๑๔ พฤษภาคม ๒๕๕๔ ประเทศไทย, (กรุงเทพฯ : บริษัท ๒๑ เซ็นจูรี จำกัด, ๒๕๕๔) : ๕๗๗-๘๐๘.

^{๒๖๐}

สมบุรณ์ เอี่ยมอารีวงศ์, “สังคมตื่นรู้ : ระบบสังคมที่พึงประสงค์ในพระไตรปิฎก”, สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕). และ Somboon Uamareewong, “Awakening Society: The Tipitaka Interpretation by Systems Theory Approach”, **Buddhist Virtues in Socio-Economic Development**, ICDV Conference Volume, VESAK 2011 The 8th International Buddhist Conference on the United Nations Day of Vesak Celebrations 12-14 May 2554/2011 Thailand, (Ayutthaya: MCU, 2011): 688-699.

๒.๓.๑ พัฒนาการแนวคิด

พระพุทธศาสนามีองค์ความรู้เรื่องสังคมหรือไม่ เป็นประเด็นที่นักวิชาการมีความเห็นแตกต่างกัน บางกลุ่มเห็นว่ามี แต่บางกลุ่มเห็นว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสอนแต่เรื่องความหลุดพ้น จากการศึกษาพบว่ามุมมองทางสังคมของพระพุทธศาสนาแยกออกได้อย่างน้อยสี่แนว^{๒๖๑} โดยพิจารณาจากวิธีการอธิบายปัญหาสังคมรวมทั้งลักษณะสังคมที่พึงประสงค์

แนวทางหนึ่ง มองแบบคตินิยมลดทอนและไม่มีระบบสังคม (reductionism and non social systems) แนวนี้เชื่อว่าไม่มีระบบสังคม มีแต่ปัจเจกบุคคลซึ่งเมื่อรวมกันเป็นจำนวนมากจะกลายเป็นสังคม เมื่อแต่ละคนทำความดีสังคมจะดีตามในที่สุด การมองแนวนี้เป็นการมองแบบเส้นตรง (linear) แนวนี้เชื่อว่าการแก้ปัญหาในระดับบุคคลจะแก้ปัญหาสังคมได้

แนวทางที่สอง มองแบบคตินิยมลดทอนและมีสังคมแต่ไม่รับระบบ (reductionism and asocial systems) แนวนี้ให้ความสำคัญแก่การปฏิบัติธรรมของบุคคลเช่นเดียวกับแนวแรก ยอมรับการมีสังคมแต่ไม่เชื่อว่าสังคมต้องมีระบบหรือรูปแบบเนื่องจากรูปแบบของสังคมจะเป็นอุปสรรคมากกว่าประโยชน์ บุคคลต้องไม่ยึดติดกับรูปแบบไม่ว่าจะระดับบุคคลหรือระดับสังคม

แนวทางที่สาม มองแบบสัมพัทธนิยมแต่ไม่นิยามระบบสังคม (holism but undefined social systems) แนวนี้มองว่ามีหลักธรรมสำหรับสังคมโดยพัฒนาจากหลักธรรมปัจเจกบุคคล มองแยกระหว่างสังคมกับบุคคลแต่ไม่ได้อธิบายระบบสังคมอย่างชัดเจน

แนวทางที่สี่ มองแบบสัมพัทธนิยมและนิยามสังคมที่ดี (holism & defined good society) แนวนี้นำเสนอวิธีการใช้หลักธรรมสำหรับอธิบายโครงสร้างสังคมเทียบเคียงกับหลักธรรมสำหรับปัจเจกบุคคลรวมทั้งนำเสนอสังคมที่ดี การนำเสนออาจจะไม่ใช่ในลักษณะระบบสังคม (social systems) เป็นเพียงในระดับปรัชญาสังคม

โดยสรุป การอธิบายสังคมข้างต้นอาจแบ่งได้เป็นเรื่องวัตถุที่ศึกษาและระดับการวิเคราะห์ (ดูตารางที่ ๒.๔ ประกอบ) โดยวัตถุที่ศึกษาแยกเป็นปัจเจกบุคคลและระบบสังคม ส่วนระดับการวิเคราะห์แบ่งเป็นคิดลดทอนนิยมหรือวิพากษ์นิยมและสัมพัทธนิยม โดยกลุ่มสัมพัทธนิยมเห็นว่าคำอธิบายในลักษณะลดทอนลงเหลือเป็นปัจเจกบุคคลเท่านั้นอาจไม่เพียงพอเนื่องจากการพัฒนาของสังคมได้เกิดรูปแบบหรือโครงสร้างทางสังคมในลักษณะของหน่วยนามธรรม (abstract entity) หรือตัวตนรวม (collective self) ขึ้นโดยหน่วยนามธรรมเหล่านี้มีเป้าหมาย ความสัมพันธ์เชื่อมโยง และหน้าที่แยกจากปัจเจกบุคคลแต่ละคน

^{๒๖๑} สมบูรณ์ เอี่ยมอารีวงศ์, “สังคมที่รับรู้ : ระบบสังคมที่พึงประสงค์ในพระไตรปิฎก”, สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, หน้า ๑-๓. และ Somboon Uamareewong, “‘Awakening Society’: The Tipitaka Interpretation by Systems Theory Approach”, **Buddhist Virtues in Socio-Economic Development**: 689-691.

อย่างไรก็ตาม การศึกษาทั้งสี่แนวยังมีช่องว่างที่น่าสนใจคือการศึกษาสังคมในลักษณะทฤษฎีระบบ^{๒๒} ซึ่งเป็นการศึกษาแบบสัมพัทธนิยมที่ให้ความสำคัญกับระบบสังคม ทั้งนี้ ในที่นี้จะอธิบายสังคมที่รับรู้ตามหลักพุทธธรรมด้วยแนวทางหน้าที่นิยม.

ตารางที่ ๒.๔ แสดงสังคมในมุมมองนักวิชาการพระพุทธศาสนา

สังคมในมุมมองนักวิชาการพระพุทธศาสนา						
ระดับการวิเคราะห์	สิ่งที่ศึกษา	ปัจเจกบุคคล	สังคม			
			ไม่มีระบบสังคม (Non Social System)	มีสังคมแต่ไม่รับระบบ (Asocial System)	ระบบสังคม	
					ปรัชญาสังคม/โครงสร้างนิยม	ทฤษฎีระบบ/โครงสร้างการหน้าที่นิยม
					ไม่นิยม	นิยม
สัมพัทธนิยม (Holism)					๓	๔
คตินิยมลดทอน (Reductionism)	มุ่งหลุดพ้นอย่างเดียว		๑	๒		?

๑. คตินิยมลดทอนและไม่มีระบบสังคม ๒. คตินิยมลดทอนและมีสังคมแต่ไม่รับระบบ
 ๓. สัมพัทธนิยมแต่ไม่นิยมระบบสังคม ๔. สัมพัทธนิยมและนิยมสังคมที่ดี

Source: Somboon Uamareewong, “‘Awakening Society’: The Tipiṭaka Interpretation by Systems Theory Approach”, **Buddhist Virtues in Socio-Economic Development**, ICDV Conference Volume, VESAK 2011 The 8th International Buddhist Conference on the United Nations Day of Vesak Celebrations 12-14 May 2554/2011 Thailand, (Ayutthaya: MCU, 2011): 691.

๒.๓.๒ ลักษณะของสังคม : หน้าที่และระบบย่อย

ระบบคือชุดของหน่วยต่าง ๆ ที่มีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน ระบบมีคุณสมบัติ (properties) หน้าที่ (functions) และพลวัต (dynamics) ต่างไปจากส่วนประกอบ (constituent) และ

^{๒๒} การศึกษาด้วยทฤษฎีระบบมีหลายแนวทาง ทั้งแนวทางทฤษฎีหน้าที่นิยมและหน้าที่นิยมใหม่ (functionalist and neofunctionalist theories) เช่นทัลคอตต์ พาร์สันส์ (Talcott Parsons) แนวทางประวัติศาสตร์มาร์กซิสต์ (historical, Marxian approach) และแนวทางทฤษฎีเน้นผู้กระทำและระบบพลวัต (actor oriented, dynamic system theories) ดูรายละเอียดใน Tom Burns, “system theories”, **The Blackwell Encyclopedia of Sociology**, (2007): 4922-4925.

ความสัมพันธ์ของส่วนประกอบเหล่านั้น^{๒๖๓} ความหมายของระบบยังรวมถึง “โครงสร้างที่เป็นองค์รวม (holistic structure) ซึ่งควบคุมปรากฏการณ์ของส่วนประกอบ”^{๒๖๔}

สังคมที่รู้เป็นระบบสังคมที่มีหน้าที่สำคัญตามเค้าโครงหน้าที่ทั่วไป ๔ ด้าน (general four-function scheme or AGIL) จากทฤษฎีระบบของพาร์สันส์ ได้แก่การปรับตัว (Adaptation-A) การบรรลุเป้าหมาย (Goal attainment-G) การบูรณาการ (Integration-I) และการรักษาแบบแผนที่แฝงเร้น (Latent-L pattern maintenance) หน้าที่ทั้ง ๔ ด้านหรือเรียกว่า **AGIL** เป็นการแบ่งหน้าที่ในเชิงเครื่องมือและเชิงจุดหมายหมาย (หรือวิธีการและเป้าหมาย) โดยมีพื้นที่การกระทำทั้งภายในและภายนอกระบบ (ดูตารางที่ ๒.๕ ประกอบ)

ตารางที่ ๒.๕ แสดงเค้าโครงหน้าที่ทั้ง ๔ ของพาร์สันส์

เค้าโครงหน้าที่ทั้ง ๔ ของพาร์สันส์ (Parsons' Four Function Scheme –AGIL)		
หน้าที่ (Function) พื้นที่ การกระทำ (Area of Action)	เชิงเครื่องมือ (Instrumental)	เชิงจุดหมายหมาย (Consummatory)
ภายนอก (External)	การปรับตัว (Adaptation (A))	การบรรลุเป้าหมาย (Goal attainment (G))
ภายใน (Internal)	การรักษาแบบ แผนที่แฝงเร้น (Latent (L))	การบูรณาการ (Integration (I))

เค้าโครงหน้าที่ทั่วไปทั้ง ๔ ด้านนี้จะมีระบบย่อยแห่งการกระทำ ๔ ระบบย่อย (action subsystem) มาสอดคล้องหน้าที่ สำหรับในระบบสังคมนั้นระบบย่อยดังกล่าวได้แก่

- ๑) ระบบเศรษฐกิจ (Economic system) ทำหน้าที่การปรับตัว - A
- ๒) ระบบการเมือง (Polity or Political system) ทำหน้าที่การบรรลุเป้าหมาย - G
- ๓) ชุมชนทางสังคม (Societal community) ทำหน้าที่การบูรณาการ - I
- ๔) ระบบความไว้วางใจหรือระบบวัฒนธรรม (Fiduciary system (or Cultural system)) ทำหน้าที่การรักษาแบบแผนที่แฝงเร้น - L

^{๒๖๓} Ibid. p. 4922.

^{๒๖๔} Armin Nassehi, “systems theory”, *Encyclopedia of Social Theory*, (2006): 617.

ในพระพุทธศาสนาเมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเผยแผ่ธรรมะในระยะแรกนั้นพระสารีบุตรทูลขอพระพุทธองค์ให้บัญญัติสิกขาบทและวินัยเพื่อให้พระพุทธศาสนาอยู่ได้ยืนยาว พระพุทธองค์ทรงปฏิเสธเนื่องจากขณะนั้นสาวกล้วนเป็นพระอริยบุคคล ไม่มีความจำเป็น^{๒๖๕} ต่อมาเมื่อคณะสงฆ์มีสมาชิกมากขึ้นและเข้าเงื่อนไขคือมีภิกษุบวชนาน เพราะแพร่หลาย เพราะมีลาภสักการะมาก เพราะความเป็นพหูสูต รวมทั้งมีอาสวัฏฐานิยธรรมบางอย่างเกิดในสงฆ์^{๒๖๖} พระองค์จึงได้ทรงแสดงธรรมและบัญญัติสิกขาบทเพื่อให้สงฆ์และฆราวาสใช้เป็นหลักในการทำหน้าที่และอยู่ร่วมกันเป็นสังคมรวมทั้งเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้พระพุทธศาสนาดำรงอยู่ได้นาน^{๒๖๗}

ระบบสังคมตามแนวทางโลกซึ่งในกรณีนี้คือสังคมสมมติสงฆ์จึงเกิดขึ้นและเมื่อนำหลักธรรมสำหรับสังคมสังคมฆราวาสที่พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงไว้มาประมวลตามเค้าโครงหน้าที่ทั่วไปและระบบย่อยแห่งการกระทำจะปรากฏเป็นสังคมที่รู้ตามหลักพุทธธรรมดังนี้

๒.๓.๒.๑ การปรับตัวและระบบเศรษฐกิจ^{๒๖๘}

ระบบเศรษฐกิจในสมัยพุทธกาลแม้จะมีความซับซ้อนน้อยกว่าในปัจจุบันแต่มีหน้าที่สำคัญครบ หน้าที่ของระบบย่อยในระบบเศรษฐกิจได้แก่ การสะสมและการลงทุน (A) การผลิต การจัดสรรและการขาย (G) การประกอบการ (I) และแบบแผนการผูกมัดทางเศรษฐกิจ (L)^{๒๖๙}

หลักธรรมในระบบเศรษฐกิจเน้นให้หมั่นสร้างผลผลิตให้เพียงพอ (G) รู้จักรักษาสิ่งที่ได้ตามหลักทิวฏฐัมมิกัตถสังวัตตนิกรธรรม ๔^{๒๗๐} (G) และฉลาดในการทำงานตามหลัก ปาปณิกรธรรม ๓^{๒๗๑} (I) เพื่อจัดสรรให้ทุกระบบ (A) สร้างโภคทรัพย์ให้ไพบุลย์ ดูแลรักษาให้ดี

^{๒๖๕} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒๑/๑๔

^{๒๖๖} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒๑/๑๓-๑๔.

^{๒๖๗} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒๐/๑๒.

^{๒๖๘} สมบูรณ์ เอี่ยมอารีวงศ์, “สังคมที่รู้ : ระบบสังคมที่พึงประสงค์ในพระไตรปิฎก”, สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, หน้า ๓๙-๕๐.

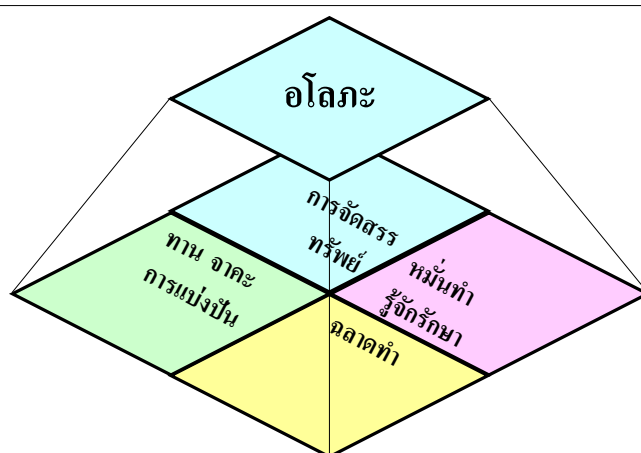
^{๒๖๙} T. Parsons and N. Smelser, “Economy and Society: The Economy as a Social System”, **Readings from Talcott Parsons**, ed. by Peter Hamilton, (NY: Tavistock Publications and Ellis Horwood Ltd., 1985): 157-161.

^{๒๗๐} ดูรายละเอียดใน อง.อฎจก. (ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๐-๓๔๒ ทิวฏฐัมมิกัตถสังวัตตนิกรธรรม ๔ ได้แก่ ธรรม ๔ ประการนี้ย่อมเป็นไปเพื่อเกื้อกูลในภพนี้เพื่อสุขในภพนี้ ๑.อุฏฐานสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยความหมั่น) ๒.อารักขสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยการรักษา) ๓.กัลยาณมิตตตา (ความเป็นผู้มีมิตรดี) ๔.สมชีวิตา (ความเป็นอยู่เหมาะสม).

^{๒๗๑} ดูรายละเอียดใน อง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๒๐/๑๖๓-๑๖๔ ปาปณิกรธรรม ๓ ได้แก่ หลักพอคำ ๑. จักขุมา มีตาดี รู้จักสินค้า ๒. วิฐโร มีธุรกิจดี ฉลาดซื้อและขาย ๓. นิสสยสัมปันโน เพียบพร้อมด้วยที่พักพิงอาศัย รู้แหล่งเงินทุน เป็นที่เชื่อถือไว้วางใจ.

ไม่ให้สูญเสีย ใช้จ่ายให้เหมาะสมกับฐานะทางการเงิน ส่งเสริมการขยายการลงทุน (A) ส่งเสริมให้กระจายรายได้หรือให้แก่ระบบอื่น ๆ ตามหลักโภควิภาค ๔^{๒๗๒}, โภคอาทียะ ๕^{๒๗๓} โดยเฉพาะชุมชนทางสังคมและระบบการเมือง ส่วนหลักกรรมใหญ่ที่เป็นแรงขับเคลื่อนระบบเศรษฐกิจหรือเรียกว่าเป็นแบบแผนคุณค่าของพระพุทธศาสนาในระบบเศรษฐกิจ (L) คือการให้ความสำคัญในการจัดสรรหรือการแบ่งปันทรัพย์มากกว่าในเรื่องการสะสมหรือตรงกับหลักกรรมใหญ่ในเรื่องทาน จาคะและมีกุศลมูลคือ อโลภะ (ดูภาพที่ ๒.๑๑ ประกอบ)

หลักกรรมเชื่อมโยงระหว่างระบบเศรษฐกิจกับระบบย่อย

ภาพที่ ๒.๑๑ แสดงหลักกรรมเชื่อมโยงระหว่างระบบเศรษฐกิจกับระบบย่อย

๒.๓.๒.๒ การบรรลุเป้าหมายและระบบการเมือง^{๒๗๔}

ระบบการเมืองในสมัยพุทธกาลมีกษัตริย์เป็นผู้ปกครอง ทั้งในรูปแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์และสาธารณรัฐ โดยมีพระจักรพรรดิเป็นตัวอย่างที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า

^{๒๗๒} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๕/๒๑๑-๒๑๒ หลักโภควิภาค ๔ ได้แก่ หลักการแบ่งโภคะหรือการจัดสรรทรัพย์ที่หามาได้เป็น ๔ ส่วน ดังนี้ คือ ส่วนที่หนึ่งไว้ใช้สอย สองส่วนใช้ประกอบการงาน และส่วนที่ ๔ เก็บไว้ในยามมีอันตรายหรือจำเป็น

^{๒๗๓} ดูรายละเอียดใน อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๔๑/๖๔-๖๖ หลักโภคาทียะหรือโภคาทียะ ๕ ได้แก่ ประโยชน์ที่จะพึงถือเอาจากโภคทรัพย์ ๕ ประการ คือ ๑.เลี้ยงตัว มารดาบิดา บุตรภรรยา และคนในปกครองทั้งหลายให้เป็นสุข ๒.บำรุงมิตรสหายและผู้ร่วมกิจการงานให้เป็นสุข ๓.ใช้ป้องกันภัยอันตราย ๔.ทำพลี ๕ อย่าง คือ ๔.๑.ญาติพลี สงเคราะห์ญาติ ๔.๒.อดิถิปลิ ต้อนรับแขก ๔.๓.บุพพเปตพลี ทำบุญอุทิศให้ผู้ล่วงลับ ๔.๔.ราชพลี บำรุงราชการด้วยการเสียภาษีอากร ๔.๕.เทวดาพลี ถวายเทวดาคือสักการะบำรุงหรือทำบุญอุทิศสิ่งทีเคารพบูชาตามความเชื่อถือ ๕. อุปถัมภ์บำรุงสมณพราหมณ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบ.

^{๒๗๔} สมบูรณ์ เอื้อมอริวงศ์, “สังคมตื่นรู้ : ระบบสังคมที่พึงประสงค์ในพระไตรปิฎก”, สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, หน้า ๕๐-๖๙.

ทรงยกขึ้นแสดงธรรมเป็นตัวอย่าง ทั้งนี้ในระบบการเมืองนั้นประกอบด้วยหน้าที่ของระบบย่อยครบตามทฤษฎีระบบซึ่งได้แก่ การมีส่วนร่วมทางการเมือง (A) การปกครอง (G) การนำและการตัดสินใจ (I) และวัฒนธรรมทางการเมือง (L)

หลักธรรมเฉพาะสำหรับระบบการเมืองในสังคมที่รับรู้ประกอบด้วยหลักธรรมสำหรับระบบย่อยการมีส่วนร่วมทางการเมือง (A) คือ **ขรวาสาธรรม**^{๒๗๕} ในตนและถือคุณสมบัติธรรมประมาณจากรูปสูตรหรือปมาณิก ๔^{๒๗๖} ในการเลื่อมใสผู้นำทางการเมือง (A) สำหรับระบบย่อยการปกครอง (G) คือ **พรหมวิหาร ๔**^{๒๗๗} และการละอคติ ๔^{๒๗๘} เป็นคุณสมบัติและมีสมรรถภาพคือ **พละ ๕** สำหรับผู้ปกครอง^{๒๗๙} เพื่อทำหน้าที่ในการสงเคราะห์ระบบอื่น ๆ ตามหลักราชสังคหวัตถุ^{๒๘๐} ส่วนระบบย่อยการนำและการตัดสินใจ (I) คือ **เกื้อกูล ไม่รุนแรง** ให้

^{๒๗๕} ดูรายละเอียดใน ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๔๖/๓๕๔. และ ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๑๙๐-๑๙๑/๕๔๕ **ขรวาสาธรรม ๔** (ธรรมสำหรับการครองเรือน) ได้แก่ ๑. สัจจะ คือ ความจริง ซื่อตรง ซื่อสัตย์ เป็นเหตุให้มีเกียรติ ๒. ทมะหรือธรรมะ คือ การข่มใจ หรือการปรับปรุงตน เป็นเหตุให้เกิดปัญญา ๓. ขันติหรืออิติ คือ ความอดทน ความเพียร เข้มแข็ง เป็นเหตุให้หาทรัพย์ได้ ๔. จาคะ คือ ความเสียสละ ใจกว้างพร้อมรับฟังความทุกข์ ความคิดเห็นผู้อื่น เป็นเหตุให้ผูกมิตรสหายได้.

^{๒๗๖} ดูรายละเอียดใน อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๕/๑๐๘-๑๐๙. และอภิ.ป. (ไทย) ๓๖/๑๓๑-๑๓๒/๒๐๔-๒๐๕ **ปมาณิก ๔** (บุคคลถือคุณสมบัติต่าง ๆ กันเป็นเครื่องวัดความเลื่อมใส) ได้แก่ ๑.รูปประมาณ คือ บุคคลผู้ถือรูปเป็นประมาณ เลื่อมใสในรูป ๒. โฆษประมาณ คือ บุคคลผู้ถือเสียงเป็นประมาณ เลื่อมใสในเสียง ๓. ลูษประมาณ คือ บุคคลผู้ถือความเศร้าหมองเป็นประมาณ เลื่อมใสในความเศร้าหมอง ๔. ธรรมประมาณ คือ บุคคลผู้ถือธรรมเป็นประมาณ เลื่อมใสในธรรม.

^{๒๗๗} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๒๗/๒๕๖ และที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๘/๒๕๐ **พรหมวิหาร ๔ หรืออปปมัญญา ๔** ได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตาและอุเบกขา.

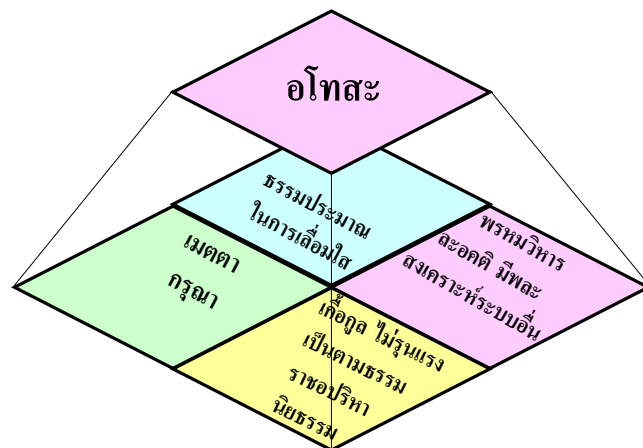
^{๒๗๘} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๕๘. อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๗-๑๘/๒๕-๓๑. และ วิ.ป. (ไทย) ๘/๓๗๙-๓๘๖/๕๕๗-๕๖๓ **อคติ ๔** ได้แก่ ๑. ฉันทาคติ คือ ลำเอียงเพราะชอบ ๒. โทสาคติ คือ ลำเอียงเพราะชัง ๓. โมหาคติ คือ ลำเอียงเพราะหลง ๔. ภยาคติ คือ ลำเอียงเพราะกลัว.

^{๒๗๙} ดูรายละเอียดใน ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๒๗-๔๙/๕๙๙-๖๐๒ **พละ ๕** ของพระมหากษัตริย์ (สมรรถภาพของการปกครอง) ได้แก่ ๑. กำลังกาย คือ มีระบบรักษาความมั่นคง ความสงบเรียบร้อย ๒. กำลังโภคทรัพย์ คือ มีระบบการเงิน การคลังที่มั่นคง ๓. กำลังอำมาตย์ คือ มีระบบราชการที่สามารถดูแลประชาชนได้อย่างทั่วถึง ๔. กำลังชาติตระกูล (กษัตริย์) คือ มีเกียรติภูมิชื่อเสียงที่ดั่งาม ๕. กำลังปัญญา คือ มีความรู้เพื่อการจัดการกำลังทั้ง ๔ ประการข้างต้น.

^{๒๘๐} ดูรายละเอียดใน อง.อุฏฐก. (ไทย) ๒๓/๑/๑๙๔-๑๙๕ **ราชสังคหวัตถุ** ได้แก่ ๑. สัสสมะระ คือ ความฉลาดในการบำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหาร ส่งเสริมการเกษตร ๒. ปุริสมะระ คือ ความฉลาดในการบำรุงข้าราชการ รู้จักส่งเสริมคนดี ๓. สัมมาปาสะ คือ ความมียธยาตย์ดุจบังคล้องใจประชาชนด้วย การส่งเสริมอาชีพ ๔. วาขเปยยะหรือวาจาเปยยะ คือ ความมีปิยวาจาเป็นที่ดุดตี่มใจคน ๕. นิรัคพะหรือสรรพเมระ คือ บ้านเมืองสงบสุขปราศจากโจรผู้ร้าย ไม่ต้องระวางภัย บ้านเรือนไม่ต้องลงกลอน เป็นผลจาก ๔ ประการแรก.

เป็นไปตามธรรมเมื่อใช้ธรรมเป็นใหญ่ในการตัดสินใจตามหลักทศพิธราชธรรม^{๒๘๑} และหลักอธิปไตย^{๒๘๒} รวมทั้งทำให้ระบบมีความเจริญอย่างต่อเนื่องด้วยการสร้างความกลมเกลียวจากหลักอภิธานิธรรม^{๒๘๓} สุดท้ายหลักธรรมใหญ่ขับเคลื่อนระบบการเมือง (L) คือ อโทสะหรือเมตตากรุณา (ดูภาพที่ ๒.๑๒ ประกอบ)

หลักธรรมเชื่อมโยงระหว่างระบบการเมืองกับระบบย่อย

ภาพที่ ๒.๑๒ แสดงหลักธรรมเชื่อมโยงระบบการเมืองกับระบบย่อย

^{๒๘๑} ดูรายละเอียดใน ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๗๖/๑๑๒ หลักทศพิธราชธรรม ๑๐ (คุณธรรมของระบบการนำ) ๑. ทาน (การให้) ๒. ศีล (ความประพฤติดีงาม) ๓. ปริจาคะ (การบริจาค) ๔. อาชชะ (ความซื่อตรง) ๕. มัททวะ (ความอ่อนโยน) ๖. ตปะ (ความทรงเดช) ๗. อักโกระ (ความไม่โกรธ) ๘. อวิหิงสา (ความไม่เบียดเบียน) ๙. ขันติ (ความอดทน) ๑๐. อวิโรธนะ (ความไม่คลาดธรรม).

^{๒๘๒} ดูรายละเอียดใน อง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๔๐/๒๐๑-๒๐๔ อธิปไตย ๓ (หลักเกณฑ์ที่ใช้ในการตัดสินใจ) ๑. อัตตอธิปไตย คือความมีตนเป็นใหญ่ ถือตนเป็นใหญ่ ๒. โลกอธิปไตย คือความมีโลกเป็นใหญ่ ถือโลกเป็นใหญ่ ๓. รัชมาริปไตย คือความมีธรรมเป็นใหญ่ ถือธรรมเป็นใหญ่.

^{๒๘๓} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๔/๗๘-๘๐. และ อง.สตุตทก. (ไทย) ๒๓/๒๑/๓๑-๓๒ ราชอภิธานิธรรม ๗ (ธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม) ๑. หมั่นประชุมกันเนื่องนิตย์ ประชุมกันมากครั้ง ๒. พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม พร้อมเพรียงกันทำกิจที่พึงทำ ๓. ไม่บัญญัติสิ่งที่ไม่ได้บัญญัติไว้ (อันขัดต่อหลักการเดิม) ไม่ล้มล้างสิ่งที่บัญญัติไว้ (ตามหลักการเดิม) ถือปฏิบัติมั่นตามวัชชีธรรม (หลักการ) ที่วางไว้เดิม ๔. ทานเหล่าใดเป็นใหญ่ในชนชาววัชชี เคารพนับถือท่านเหล่านั้น เห็นถ้อยคำของท่านว่าเป็นสิ่งอันควรรับฟัง ๕. บรรดากุลสตรีกุลมารีทั้งหลาย ให้อยู่ดีโดยมิถูกข่มเหง หรือฉุดคร่าขึ้นใจ ๖. เคารพสักการะบูชาเจดีย์ ของวัชชีทั้งหลาย ทั้งภายในและภายนอก ไม่ปล่อยให้ธรรมิกพลีที่เคยให้เคยทำเจดีย์เหล่านั้นเสื่อมทรามไป ๗. จัดให้ความอารักขา คุ่มครอง ป้องกัน อันชอบธรรมแก่พระอรหันต์ทั้งหลาย ตั้งใจว่า ขอพระอรหันต์ทั้งหลายที่ยังมิได้มา พึงมาสู่แว่นแคว้น ที่มาแล้วพึงอยู่ในแว่นแคว้นโดยผาสุก.

๒.๓.๒.๓ การบูรณาการและชุมชนทางสังคม^{๒๘๔}

เป็นหน้าที่ในเชิงจุดมุ่งหมายเพื่อประสานและจัดการความสัมพันธ์ระหว่างส่วนต่าง ๆ ในระบบ สร้างความสามัคคีและความเป็นปึกแผ่นภายในระบบ

หน้าที่ระบบย่อยในชุมชนทางสังคมได้แก่ การทำงานและการแก้ปัญหาในพื้นที่ (A) การตั้งถิ่นฐานและระบบเครือญาติ (G) การควบคุมทางสังคม (I) และการสื่อสารด้วยภาษา (L)

หลักธรรมในพระพุทธศาสนาที่ปรากฏเป็นแบบแผนคุณค่าสำหรับระบบต่าง ๆ นั้น อาจแบ่งได้เป็น ๓ กลุ่มหลักคือ **หลักธรรมทั่วไป**ที่ใช้ยึดเหนี่ยวระบบย่อยต่าง ๆ เข้าด้วยกัน **หลักธรรมเฉพาะ**ใช้สำหรับระบบย่อยหนึ่งๆ และ**หลักธรรมใหญ่**ที่ใช้ขับเคลื่อนระบบที่ศึกษา

หลักธรรมทั่วไปเพื่อการยึดเหนี่ยวและระลึกรั้งหรือเพื่อความเป็นอันเดียวกันระหว่างระบบหรือระบบย่อยต่าง ๆ ได้แก่ **หลักสังคหวัตถุ ๔**^{๒๘๕} และ**หลักสารณียธรรม ๖**^{๒๘๖} ประกอบด้วย**การสื่อสารและการปฏิบัติต่อกันด้วยดี** (ทาน, ปิยวาจา, อตถจริยา และเมตตา) ทั้งกายกรรม วาจากรรมและมโนกรรม) บนพื้นฐานของ**ความเท่าเทียมกันหรือการวางตัวเสมอ**กัน (สมานัตตตา, สาธารณโภคิตา, สีสสามัญญตาและทิวฐีสสามัญญตา) ทั้งในด้านความเชื่อ (ทิวฐิ) ระเบียบแบบแผน (ศีล) และการร่วมกันรับผลประโยชน์ (สาธารณโภคิตา) กล่าวอีกนัยหนึ่งการสื่อสารที่ดีตามแนวคิดปัจจุบันคือการ**สานเสวนา** (dialogue), การ**ฟังอย่างลึกซึ้ง**หรือ**สุนทรียสนทนา** (deep listening) ตลอดจนการ**ฟังในระดับต่าง ๆ ของทฤษฎี** (U Theory) เป็นต้น ส่วนการปฏิบัติต่อกันด้วยดีตามแนวคิดปัจจุบันได้แก่ การ**แบ่งปัน** (sharing), **จิตอาสา** เป็นต้น แนวคิดเหล่านี้ต่างเป็นแนวคิดที่สะท้อนถึงหลักธรรมตามที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงแสดงบนพื้นฐานของการวางตัวเสมอ

^{๒๘๔} สมบูรณ์ เอื้อมอริวงศ์, “สังคมตื่นรู้ : ระบบสังคมที่พึงประสงค์ในพระไตรปิฎก”, **สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, หน้า ๖๙-๘๔.

^{๒๘๕} อญ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๒/๕๐-๕๑ **หลักสังคหวัตถุ ๔** (ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยว) ได้แก่ ๑.ทาน (การให้) ๒.ปิยวาจาหรือปิยวาจา (วาจาเป็นที่รัก) ๓.อตถจริยา (การประพฤติประโยชน์) ๔.สมานัตตตา (วางตนสม่ำเสมอหรือเสมอภาค ไม่เอาเปรียบ ไม่ถือสูงต่ำ ร่วมทุกข์ร่วมสุข เสมอกันในธรรม).

^{๒๘๖} ตูรายละเอียดยใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๕๔/๕๙-๖๑ **หลักสารณียธรรม ๖** (เหตุให้ระลึกรั้งกัน ธรรมที่ทำให้เกิดความสามัคคี) ได้แก่ ๑.เมตตากายกรรม (ช่วยเหลือกิจธุระด้วยความเต็มใจ) ๒.เมตตาวาจากรรม (ช่วยบอกแจ้งสิ่งที่ประโยชน์ กล่าววาจาสุภาพ) ๓.เมตตามโนกรรม (ตั้งจิตปรารถนาดี มองกันในแง่ดี) ๔.สาธารณโภคิตา (บริโภคโดยไม่แบ่งแยก ลากทั้งหลายที่ชอบธรรม ได้มาโดยธรรมก็บริโภคร่วมกัน) ๕.สีลสามัญญตา (เป็นผู้มีศีลไม่ขาด ไม่ทะลุ ฯลฯ มีศีลเสมอกับเพื่อน) ๖.ทิวฐีสสามัญญตา (เป็นผู้มีทิวฐิ โดยทิวฐิอันประเสริฐ เพื่อความสันทุกขโดยเสมอกันกับเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย).

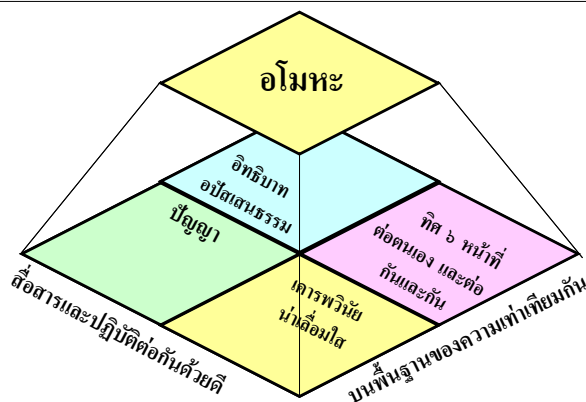
หลักธรรมเฉพาะสำหรับชุมชนทางสังคม ประกอบด้วยหลักธรรมสำหรับระบบย่อยการทำงานและการแก้ปัญหาในพื้นที่ (A) คือ **อริยวัฑฒหรืออารยวัฑฒ^{๒๘๗}**, **อิทธิบาท ๔^{๒๘๘}** และ **อภิสเสนธรรม ๔^{๒๘๙}** หลักธรรมทั้งสามเริ่มต้นด้วยความเชื่อหรือความพอใจ (ศรัทธาหรือจันทะ) จากนั้นต้องอาศัยการควบคุมความประพฤติ การมีวินัย เสียสละ **อดกลั้นและพากเพียร** (ศีล จาคะ วิริยะ การพิจารณาแล้วอดกลั้นและเว้น) รวมทั้งการเรียนรู้และใช้ความคิด **สติปัญญา**ในการทำงานและแก้ไขปัญหา (สุตตะ วิมังสา ปัญญา การพิจารณาแล้วเฉพและบรรเทาปัญหา) สำหรับระบบย่อยการตั้งถิ่นฐานและระบบเครือญาติ (G) มีหลักธรรมคือ **ทศ ๖** ซึ่งเป็นแบบแผนทางสังคมเพื่อการทำหน้าที่ต่อตนเองและหน้าที่ต่อกันและกัน หน้าที่ต่อตนเองคือ **ละกรรมกิเลส ๔ ประการ** ได้แก่ ปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิฉฉาจาร และมุสาวาท **ไม่ทำบาปกรรมโดยเหตุ ๔ ประการ หรืออคติ ๔** **ไม่ข้องแวะอบายมุข (ทางเสื่อม) ๖ ประการ** คือ การดื่มสุรา เที่ยวกลางคืน ดื่มหรสพ เล่นการพนัน คบคนชั่วเป็นมิตร เกียจคร้าน สำหรับหน้าที่ต่อกันและกันมีทั้งต่อบิดามารดา อาจารย์ บุตรภรรยา มิตรสหาย ทาสและกรรมกร รวมทั้งสมณพราหมณ์ ส่วนหลักธรรมสำหรับระบบย่อยการควบคุมทางสังคม (I) คือ **เคารพวินัยและสร้างความน่าเชื่อถือ**ให้กับระบบย่อยอื่น ๆ และ**หลักธรรมใหญ่**ขับเคลื่อนชุมชนทางสังคม (L) คือ **อโมหะ หรือปัญญา** (ดูภาพที่ ๒.๑๓ ประกอบ)

^{๒๘๗} ดูรายละเอียดใน อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๔๐/๖๒-๖๓ **อริยวัฑฒหรืออารยวัฑฒ** (ความเจริญอย่างประเสริฐ) ได้แก่ ๑.ศรัทธา (ความเชื่อ) ๒.ศีล (การรักษากายวาจาให้เรียบร้อย ความประพฤติดี มีวินัย เลี้ยงชีพสุจริต) ๓.สุตตะ (การสดับฟังหาความรู้) ๔.จาคะ (การเสียสละ) ๕.ปัญญา (ความรอบรู้).

^{๒๘๘} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๖/๒๗๗ **อิทธิบาท ๔** (คุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จแห่งผลที่มุ่งหมาย) ได้แก่ ๑.จันทะ (ความพอใจ) ๒.วิริยะ (ความเพียร) ๓.จิตตะ (ความคิดมุ่งไป) ๔.วิมังสา (ความไตร่ตรองหรือทลลง).

^{๒๘๙} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๘/๒๘๑ **อภิสเสนธรรม ๔** (ธรรมดุษพนักพิง ธรรมเป็นที่อิงหรือพึ่งอาศัย) ได้แก่ ๑.พิจารณาแล้วเฉพอย่างหนึ่ง ๒.พิจารณาแล้วอดกลั้นอย่างหนึ่ง ๓.พิจารณาแล้วเว้นอย่างหนึ่ง ๔.พิจารณาแล้วบรรเทาอย่างหนึ่ง.

หลักธรรมเชื่อมโยงระหว่างชุมชนทางสังคมกับระบบย่อย

ภาพที่ ๒.๑๓ แสดงหลักธรรมเชื่อมโยงชุมชนทางสังคมกับระบบย่อย

๒.๓.๒.๔ การรักษาแบบแผนที่แผ่แผ่และระบบความไว้วางใจหรือระบบวัฒนธรรม^{๒๙๐}

หน้าที่นี้เกี่ยวข้องกับสมาชิกภายในระบบ เป็นหน้าที่ในเชิงเครื่องมือซึ่งช่วยให้ผู้กระทำ (actors) ในระบบทั้งหมดมีแหล่งที่มาของแรงจูงใจและเป็นสิ่งที่ให้แบบแผนเชิงบรรทัดฐาน (normative pattern)

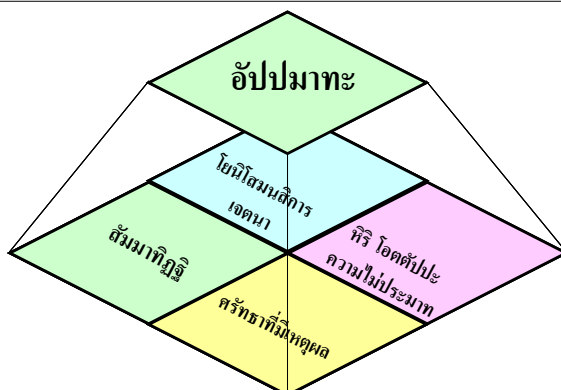
หน้าที่ระบบย่อยในระบบวัฒนธรรมได้แก่ ระบบย่อยการคล้อยตามคุณค่าและระบบความเชื่อ (L), ระบบย่อยการทำคุณค่าให้เป็นสถาบัน (I), ระบบย่อยการกล่อมเกลாதงสังคม (G) และระบบย่อยแรงจูงใจในการกระทำและการมนสิการด้วยตนเอง (A)

หลักธรรมเฉพาะสำหรับระบบวัฒนธรรมประกอบด้วยหลักธรรมสำหรับระบบย่อยการคล้อยตามคุณค่าและระบบความเชื่อ (L) คือ สัมมาทิฏฐิ, ระบบย่อยการทำคุณค่าให้เป็นสถาบัน (I) คือ ศรัทธาที่มีเหตุผล, ระบบย่อยการกล่อมเกลาทงสังคม (G) คือ หิริ โอตตปปะ (ความละอายและเกรงกลัวต่อบาป) และความไม่ประมาท และระบบย่อยแรงจูงใจในการกระทำและการมนสิการด้วยตนเอง (A) คือ โยนิโสมนสิการและเจตนา หลักธรรมใหญ่ที่ขับเคลื่อนระบบความไว้วางใจหรือระบบวัฒนธรรมคือ อปฺปมาทะหรือความไม่ประมาทและการมีสติ (ดูภาพที่ ๒.๑๔ ประกอบ)

^{๒๙๐}

สมบุรณ์ เอื้อมอริวงศ์, "สังคมตื่นรู้ : ระบบสังคมที่พึงประสงค์ในพระไตรปิฎก", สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, หน้า ๘๔-๘๘.

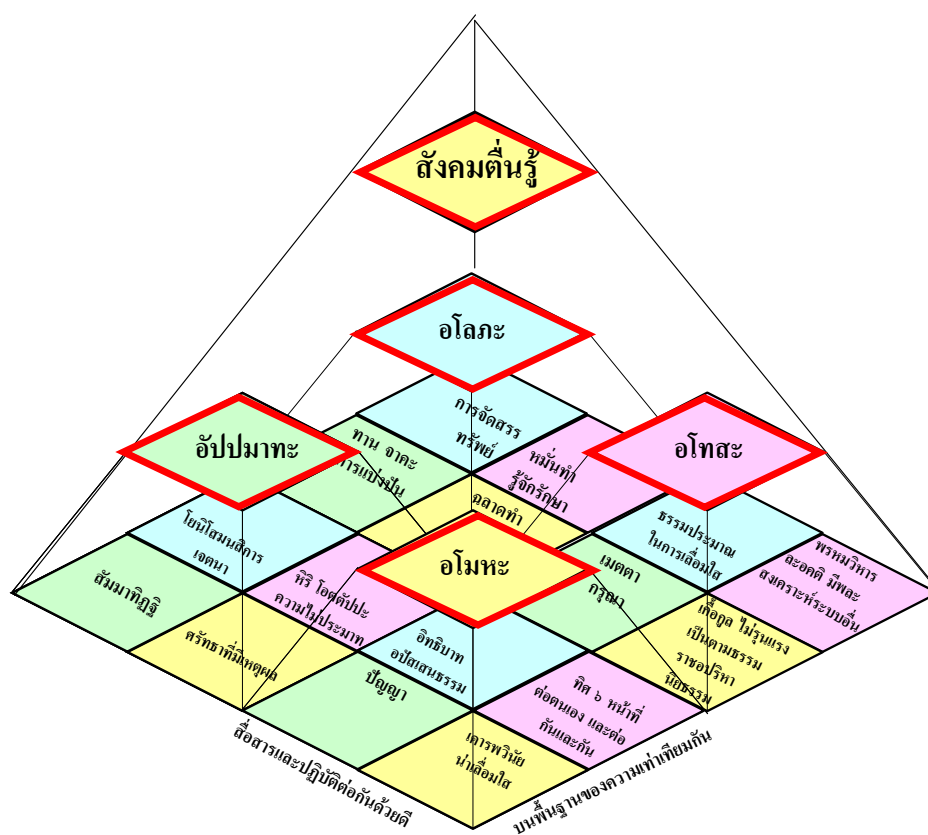
หลักธรรมเชื่อมโยงระหว่างระบบวัฒนธรรมกับระบบย่อย

ภาพที่ ๒.๑๔ แสดงหลักธรรมเชื่อมโยงระบบวัฒนธรรมกับระบบย่อย

๒.๓.๒.๕ สรุปลักษณะสังคมดีhuri

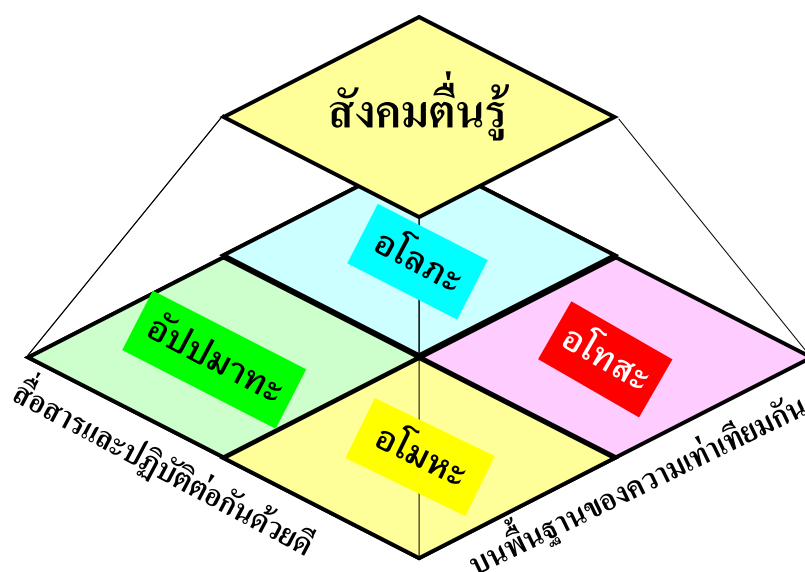
จากเค้าโครงหน้าที่ทั่วไปและระบบย่อยที่ได้เสนอมาทั้ง ๔ หัวข้อข้างต้นนั้น สามารถนำมาสรุปเป็นภาพของรวมของลักษณะสังคมดีhuriได้ดังนี้ (ดูภาพที่ ๒.๑๕ ประกอบ)

ภาพที่ ๒.๑๕ แสดงหลักธรรมเชื่อมโยงระหว่างระบบย่อยกับระบบใหญ่ในสังคมดีhuri

จากภาพที่ ๒.๑๕ ระบบย่อย ๆ ทั้ง ๑๖ ระบบได้เชื่อมโยงเป็นระบบย่อย ๔ ระบบ และจากระบบย่อยทั้ง ๔ ระบบคือระบบย่อยเศรษฐกิจ ระบบย่อยการเมือง ชุมชนทางสังคมและระบบย่อยวัฒนธรรมได้เชื่อมโยงกันเป็นระบบใหญ่คือ ระบบสังคม

โดยสรุป ลักษณะสังคมที่รู้จึงเป็นระบบสังคมที่ประกอบด้วยหลักกรรมใหญ่ที่ขับเคลื่อนระบบย่อยต่าง ๆ ทั้ง ๔ ระบบย่อยอันได้แก่ **อโลกะ**กับระบบย่อยเศรษฐกิจ **อโทสะ**กับระบบย่อยการเมือง **อโมหะ**กับชุมชนทางสังคมและ**อัปมาทะ**กับระบบย่อยวัฒนธรรม นอกจากนี้ สังคมที่รู้ยังมีหลักกรรมทั่วไปที่เชื่อมโยงระบบย่อยต่าง ๆ ให้ทำหน้าที่ร่วมกัน คือ **การสื่อสารและการปฏิบัติต่อกันด้วยดี** (ทาน, ปิยวาจา, อตถจริยา และเมตตาทั้งกายกรรม วจีกรรมและมโนกรรม) บนพื้นฐานของ**ความเท่าเทียมกันหรือการวางตัวเสมอกัน** (สมานัตตตา, สาธารณโภคิตา, สีลสามัญญตาและทิวฐิสามัญญตา) ทั้งด้านความเชื่อ (ทิวฐิ) ระเบียบแบบแผน (ศีล) และการร่วมกันรับผลประโยชน์ (สาธารณโภคิตา) (ดูภาพที่ ๒.๑๖ ประกอบ)

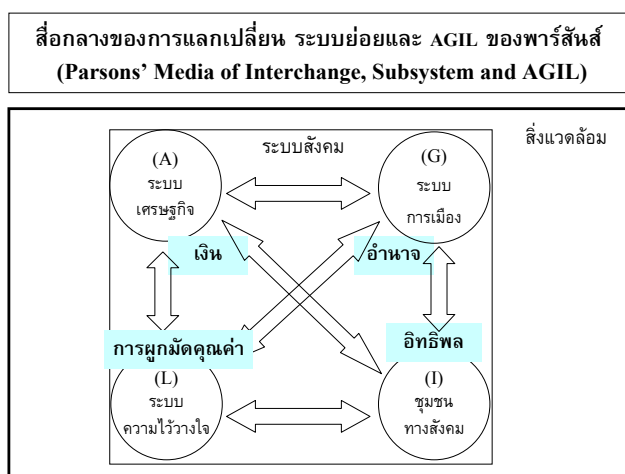

ภาพที่ ๒.๑๖ แสดงลักษณะสังคมที่รู้

๒.๓.๓ ความสัมพันธ์เชื่อมโยง : สื่อกลางของการแลกเปลี่ยน^{๒๙๑}

ทฤษฎีระบบของพาร์สันส์ได้พัฒนาให้มีพลวัตรโดยแต่ละระบบย่อยมีความสัมพันธ์กันและเรียกแนวคิดนี้ว่า การแลกเปลี่ยนแบบคู่และสื่อกลางของการแลกเปลี่ยน (medium of interchange) แนวคิดนี้เป็นการแลกเปลี่ยนผลที่ได้รับ (output) ของระบบย่อยหนึ่งไปเป็นปัจจัยนำเข้า (input) ของอีกระบบย่อยหนึ่ง ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนกันระหว่างระบบย่อยต่าง ๆ โดยผ่านสื่อกลางของการแลกเปลี่ยน^{๒๙๒} แต่ละระบบย่อยจะมีสื่อกลางเฉพาะของตน

ทั้งนี้สื่อกลางของการแลกเปลี่ยนในระบบสังคมประกอบด้วย เงิน (money) ในหน้าที่การปรับตัว (A), อำนาจ (power) ในหน้าที่การบรรลุเป้าหมาย (G), อิทธิพล (influence) ในหน้าที่ของการบูรณาการ (I) และการผูกมัดคุณค่า (value commitments) ในหน้าที่การรักษาแบบแผนที่แฝงเร้น (L)^{๒๙๓} ภาพที่ ๒.๑๗ แสดงถึงสื่อกลางของการแลกเปลี่ยน ระบบย่อยในระบบสังคมและหน้าที่ตามเค้าโครง AGIL

ภาพที่ ๒.๑๗ แสดงสื่อกลางของการแลกเปลี่ยน ระบบย่อยและ AGIL ของพาร์สันส์

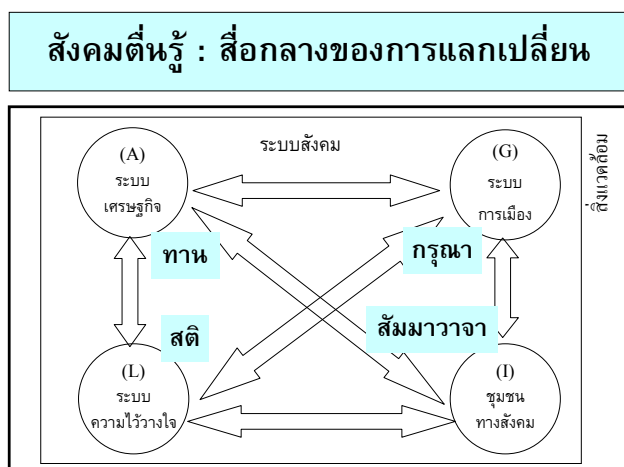
สังคมที่รู้ตามหลักพุทธธรรมมีหลักธรรมที่กำกับสื่อกลางของการแลกเปลี่ยน แตกต่างจากสื่อกลางของพาร์สันส์ เนื่องจากแบบแผนคุณค่าที่ขับเคลื่อนระบบย่อยต่าง ๆ มีความแตกต่างกัน กล่าวคือทานหรือจาคะบนกุศลมูลคือ อโลภะในระบบเศรษฐกิจ, เมตตา

^{๒๙๑} สมบูรณ์ เอี่ยมอารีวงศ์, “สังคมที่รู้ : ระบบสังคมที่พึงประสงค์ในพระไตรปิฎก”, สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, หน้า ๙๘-๑๐๒.

^{๒๙๒} John Scott, “Talcott Parsons”, **Fifty Key Sociologists: the Contemporary Theorists**, edited by John Scott, (London: Routledge, 2007): 191.

^{๒๙๓} Richard Münch, “Parsons, Talcott”, **Encyclopedia of Social Theory**, Vol. 2, (2005): 552.

กรณียบนอโทสะในระบบการเมือง, การสื่อสารด้วยปัญญาหรือสัมมาวาจาบนอโมหะในชุมชนทางสังคมและการมีสติ ความไม่ประมาทหรืออัปมาทะในระบบวัฒนธรรม ดังนั้นเมื่อสรุปเป็นหัวใจสั้น ๆ ในแต่ละระบบสามารถเลือกใช้หลักธรรมดังนี้ คือ ทาน กรุณา สัมมาวาจา และสติ (ดูภาพที่ ๒.๑๘ ประกอบ)

ภาพที่ ๒.๑๘ แสดงหลักธรรมกำกับสื่อกลางของการแลกเปลี่ยน

๒.๓.๔ เป้าหมายของสังคมตื่นรู้^{๒๓๔}

เป้าหมายของสังคมตื่นรู้แบ่งได้เป็น ๒ ประเภท ประเภทแรกแบ่งเป้าหมายเป็นขั้นตามช่วงเวลา คือเป้าหมายหรือจุดหมายปัจจุบัน (ทิวฐัมมิกัตตะ) จุดหมายเบื้องหน้า (สัมปรายิกัตตะ) และจุดหมายสูงสุด (ปรมัตตะ) โดยเมื่อนำมาใช้กับระบบสังคม ความหมายของจุดหมายเบื้องหน้าหมายถึงระยะปานกลางตามระยะเวลาของสังคม ส่วนจุดหมายสูงสุดในสังคมไม่ใช่เป้าหมายปลายปิดเช่นพระนิพพานแต่ยังคงเป็นเป้าหมายระยะยาวที่แปรผันได้ตามหลักไตรลักษณ์ ประเภทที่สองของเป้าหมายแบ่งเป็น ๓ ด้านตามผู้รับผล คือจุดหมายเพื่อตน (อัตตัตตะ) จุดหมายเพื่อผู้อื่น (ปรัตตะ) และจุดหมายร่วมกัน (อุภยัตตะ) ในทางสังคมได้แก่จุดหมายเพื่อสมาชิกของระบบตน เพื่อระบบอื่น ๆ และเพื่อทั้งระบบใหญ่

ในเป้าหมายประเภทแรกนั้น เป้าหมายปัจจุบันเริ่มต้นจากพื้นฐานการขับเคลื่อนของระบบย่อยทั้งในด้านการยุติความรุนแรง (อโทสะ) การแบ่งปันเกื้อกูลกัน (อโลภะ) การใช้ปัญญาเป็นหลักนำในการอยู่ร่วมกัน (อโมหะ) รวมทั้งการรู้เท่าทันสถานการณ์และตอบรับได้ทันทั่วทั้งที่ (อัปมาทะ) จากการขับเคลื่อนด้วยกุศลมูลข้างต้นนำไปสู่ระบบสังคมที่เกื้อหนุนให้มี

^{๒๓๔} สมบูรณ์ เอื้อมอริวงศ์, “สังคมตื่นรู้ : ระบบสังคมที่พึงประสงค์ในพระไตรปิฎก”, สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, หน้า ๑๐๓-๑๐๗.

กุศลกรรมบท ๑๐ เมื่อสังคมีพฤติกรรมในระบบสอดคล้องกับกุศลกรรมบทและธรรมอื่น ๆ ย่อมส่งผลให้สังคมนั้นเข้าใจเป้าหมายคือ อายุ วรรณะ สุขะ อานาจ/ตระกูล โภคะและพละและ ซึ่งส่งผลสู่เป้าหมายประเภทที่สองคือ เพื่อสมาชิกในระบบ เพื่อระบบอื่น ๆ และเพื่อระบบใหญ่ (ดูตารางที่ ๒.๖ ประกอบ)

ตารางที่ ๒.๖ แสดงเป้าหมายปัจจุบันของสังคมตื่นรู้

เป้าหมายปัจจุบันของสังคมตื่นรู้

คฤหัสถ์	บรรพชิต	ระบบย่อย	ระบบสังค
เว้นฆ่า/ไม่เบียดเบียนสัตว์	อิทธิบาท ๔	อโตะ อัปมาทะ	อายุ/อโระคะ
ไม่มกโกรธ	ศีล	อโตะ อัปมาทะ	วรรณะ
เลื่อมใสพระรัตนตรัย	ฉาน ๔	อโมทะ อัปมาทะ	สุขะ
ไม่ริษยา/ไม่กระด้าง		อโละ อัปมาทะ	อำนาจ/ตระกูล
ให้ทาน	พรหมวิหาร ๔	อโละ อัปมาทะ	โภคะ
เข้าหาสมณะ	เจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ	อโมทะ อัปมาทะ	พละ

สำหรับเป้าหมายปัจจุบันของระบบสังค สามารถอธิบายได้ดังนี้

๑. ระบบสังคมี**ความปกติ** ยุติการใช้ความรุนแรงทำลายกัน รวมทั้งรู้เท่าทันสถานการณ์และตอบรับได้ทันทั่วทั้งที่เมื่อเริ่มมีที่ทำการใช้ความรุนแรง ทำให้โครงสร้างต่าง ๆ อยู่ได้อย่างปกติและยืนยาวหรือยั่งยืน (อายุ)

๒. ระบบสังคมืองค์กรที่**ไม่มีความรุนแรงเชิงโครงสร้างแฝงอยู่** คือไม่มีการบังคับกดขี่ด้วยกฎหมายหรือคำสั่งทางปกครองที่ไม่เป็นธรรม หรือเอาัดเอาเปรียบกันทางเศรษฐกิจ รวมทั้งรู้เท่าทันสถานการณ์และตอบรับได้ทันทั่วทั้งที่เมื่อมีที่ท่าจะเกิดความรุนแรงเชิงโครงสร้างเมื่อไม่มีความรุนแรงเชิงโครงสร้างเช่นนี้ จะทำให้ระบบมีความสง่างาม (วรรณะ)

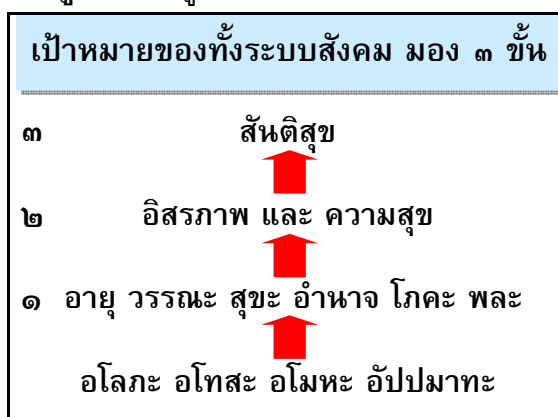
๓. ระบบสังคมี**การแบ่งปันเกื้อกูลในทรัพยากรและสวัสดิการสังค** รวมทั้งรู้เท่าทันสถานการณ์และตอบรับได้ทันทั่วทั้งที่เมื่อมีสิ่งขาดแคลน (โภคะ)

๔. ระบบสังคมีกลไกสนับสนุนให้สมาชิกที่มี**คุณสมบัติเหมาะสม** อันได้แก่ มีปัญญา เสียสละและกรุณา**ได้รับบทบาทสำคัญ**ในการนำระบบสังค รวมทั้งรู้เท่าทันสถานการณ์และตอบรับได้ทันทั่วทั้งที่เมื่อกลไกบิดเบือนไป (อำนาจ/ตระกูล)

๕. ระบบสังคมี**แบบแผนคุณค่าและระบบความเชื่อที่เป็นกุศลหรือสัมมาทิฐิ** หรือ**ปัญญา**ให้แก่โครงสร้างต่าง ๆ และใช้ปัญญาพิจารณาเท่าทันสถานการณ์เป็นหลักนำ (พละ)

๖. ระบบสังคมที่สามารถมุ่งมั่นรักษาการดำเนินการตามเป้าหมายได้อย่างก้าวหน้า ต่อเนื่อง รวมทั้งรู้เท่าทันสถานการณ์และตอบรับได้ทันทั่วทั้งที่เมื่อมีการเปลี่ยนแปลง ด้วยเหตุนี้ จะนำไปสู่สภาวะของสังคมที่มีความสงบและความสุข (สุขะ)

จากเป้าหมายปัจจุบันไปสู่เป้าหมายเบื้องหน้าคือการพึ่งตนเองหรือเป็นอิสระภาพ จากวัตถุหรือเหตุการณ์ภายนอก (อายุ วรรณะ อำนาจ โภคะ) และมีความสุขจากปัญญภายใน (สุขะ พละ) จากนั้นนำไปสู่เป้าหมายสูงสุดคือระบบสังคมที่มีสันติสุขหรืออยู่เย็นเป็นสุขซึ่งเป็นเป้าหมายของสังคมที่นั่นนั่นเอง. (ดูภาพที่ ๒.๑๙ ประกอบ)

ภาพที่ ๒.๑๙ แสดงเป้าหมายของทั้งระบบสังคม มอง ๓ ชั้น

กล่าวโดยสรุป ในเบื้องต้น สังคมที่รู้เป็นสังคมระดับโลกียะที่อาศัยหลักธรรมทั่วไปเชื่อมโยงระบบต่าง ๆ เข้าด้วยกันคือ สื่อสารและปฏิบัติต่อกันด้วยดี (ทาน, ปิยวาจา, อุตถจริยา และเมตตาทั้งกายกรรม วจีกรรมและมโนกรรม) บนพื้นฐานของความเท่าเทียมกัน (สมานัตตตา, สาธารณโภคิตา, สีสามัญญตาและทิจฐีสามัญญตา) รวมทั้งมีหลักธรรมใหญ่กำกับหน้าที่และระบบต่าง ๆ ของระบบสังคม กล่าวคือ ประการที่หนึ่ง มี อโลหะหรือการเสียสละแบ่งปัน เป็นหลักธรรมใหญ่ที่ขับเคลื่อนหน้าที่การปรับตัวกับสิ่งแวดล้อมหรือระบบเศรษฐกิจ เป็นระบบเศรษฐกิจที่นอกจากพอเพียงสำหรับการพึ่งตนเองแล้ว ยังสามารถแบ่งปันไปยังภาคส่วนต่าง ๆ ในรูปของสวัสดิการที่จัดการโดยสังคมเอง

ประการที่สอง มี อโทสะหรือเมตตากรุณา ขับเคลื่อนหน้าที่การบรรลุเป้าหมายสันติสุขของสังคมหรือระบบการเมือง เป็นระบบการเมืองที่ปฏิเสธการใช้ความรุนแรงทั้งโดย

ทางตรง เชิงโครงสร้างและเชิงวัฒนธรรม เป็นระบบที่รับฟังความคิดเห็นและให้สมาชิกในสังคมมีส่วนร่วมในการปกครอง และเป็นระบบที่ผู้นำและสมาชิกในสังคมมีเมตตากรุณาต่อกัน^{๒๙๕}

ประการที่สาม มี โอมะหรือปัญญาขับเคลื่อนหน้าที่การบูรณาการความเป็นหนึ่งเดียวกันหรือชุมชนทางสังคมซึ่งใช้เหตุผลอยู่ร่วมกัน เข้าใจสถานการณ์ชัดตามความเป็นจริง

ประการที่สี่ มี อัปมาทะหรือสติ ขับเคลื่อนหน้าที่การรักษาแบบแผนบรรทัดฐานหรือระบบวัฒนธรรม เป็นระบบวัฒนธรรมที่เท่าทันการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น

๒.๓.๕ ข้อจำกัดและคุณค่าของแนวคิดสังคมที่รู้ตามหลักพุทธธรรม

สังคมที่รู้ตามหลักพุทธธรรมมีข้อจำกัด ดังนี้

หนึ่ง เป็นแนวคิดที่มองในระดับโครงสร้างเพียงด้านเดียวเนื่องจากพัฒนาขึ้นจากการเป็นภาวะแย้ง (antithesis) ของการวิเคราะห์สังคมตามแบบวิธีปัจเจกนิยมแต่การใช้หลักพุทธธรรมซึ่งส่วนใหญ่ใช้ในระดับปัจเจกบุคคลทำให้พลังในการอธิบายบางช่วงไม่ชัดเจน

สอง เป็นแนวคิดที่มีพลวัตจำกัด เน้นที่เสถียรภาพและดุลยภาพ ทำให้อธิบายการเปลี่ยนแปลงได้ไม่ชัดเจน แม้ว่าจะมีแนวคิดสื่อกกลางของการแลกเปลี่ยนมาเสริมแต่การอธิบายด้วยการแลกเปลี่ยนแบบคู่ (double interchange) ทำให้เห็นภาพเพียงบางช่วงเวลา

อย่างไรก็ตามแนวคิดที่พัฒนาขึ้นนี้มีคุณค่าสำคัญหลายประการเช่นกัน ดังนี้

หนึ่ง เป็นแนวคิดที่มองสังคมเป็นระบบที่มีมิติหลากหลายมาปฏิสัมพันธ์กันทั้งระบบเศรษฐกิจ ระบบการเมือง ชุมชนทางสังคมและระบบวัฒนธรรม ทำให้อธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมได้กว้างขวาง การมองเพียงมิติเดียวอาจทำให้ไม่เห็นผลกระทบอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น ถ้ามองเพียงมิติการแสวงหาผลกำไรทางเศรษฐกิจจะทำให้มีปัญหาทางสังคม แต่ถ้ามองเพียงมิติทางสังคมเช่นการสร้างความกลมเกลียวจะทำให้มีผลต่อประสิทธิภาพการผลิตได้ เป็นต้น

สอง การศึกษาสังคมที่รู้ตามหลักพุทธธรรมโดยการแบ่งหน้าที่ของระบบนี้ ทำให้สามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้กับระดับการวิเคราะห์ในหลาย ๆ ระดับแม้แต่ในระดับปัจเจกบุคคล นอกจากนี้ การศึกษาโครงสร้างที่หลากหลายยังช่วยให้เห็นการเข้ากันไม่ได้ระหว่างโครงสร้างซึ่งทำให้การทำงานล้มเหลวและก่อความไร้ระเบียบขึ้น ทั้งนี้ปัจจัยหลักในการแปลงเปลี่ยนสังคม (social transformation) คือความขัดแย้งภายในระบบ (system contradiction)^{๒๙๖}

^{๒๙๕} ดูรายละเอียดแนวคิดนี้ใน สมบูรณ์ เอี่ยมอารีวงศ์, “พระพุทธศาสนากับการเมืองใหม่ : แนวคิด ทฤษฎีและการปฏิบัติ”, สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕).

^{๒๙๖} David Lockwood, “Social Integration and System Integration”, **Explorations in Social Change**, ed. by G. K. Zollschan & H. W. Hirsch, (Houghton Mifflin, Boston, 1964), cited in Tom Burns, “system theories”, **The Blackwell Encyclopedia of Sociology**: 4926.

ในบทที่ ๒ นี้เป็นการศึกษาแนวคิดการก้าวข้ามของบุคคลซึ่งเป็นการมองระดับปัจเจกบุคคลตามสาขาจิตวิทยา และแนวคิดสังคมที่รู้ตามหลักพุทธธรรมซึ่งเป็นการมองในระดับโครงสร้างตามทฤษฎีระบบของสาขาสังคมวิทยา แนวคิดที่เชื่อมโยงแนวคิดทั้งสองคือแนวคิดการผุดบังเกิดซึ่งเป็นแนวคิดที่ศึกษาปรากฏการณ์จากระดับส่วนประกอบ อาทิ ปัจเจกบุคคลและปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันขึ้นไปจนถึงระดับองค์รวม อาทิ ระบบสังคม โดยศึกษาผ่านช่วงเวลาระยะหนึ่ง ทำให้สามารถเห็นภาพในหลากหลายระดับ หลากหลายมิติและพัฒนาการผ่านช่วงเวลาเพื่อให้สามารถอธิบายปรากฏการณ์หนึ่ง ๆ โดยเฉพาะปรากฏการณ์ทางสังคมได้อย่างครอบคลุมที่สุด.

สำหรับในบทที่ ๓ นั้น จะได้นำแนวคิดในบทนี้ ได้แก่ แนวคิดการก้าวข้ามของบุคคลไปศึกษาว่ามีปรากฏการณ์ของการก้าวข้ามของบุคคลเกิดขึ้นกับประยงค์ ธรรมรงค์หรือไม่ และมีการก้าวข้ามจากระดับใดไปสู่ระดับใด ส่วนแนวคิดการผุดบังเกิดทางสังคมจะนำมาใช้ศึกษาว่า ชุมชนไม้เรียงมีการผุดบังเกิดทางสังคมขึ้นหรือไม่ จากกระบวนการอย่างไร และนำไปสู่การใช้แนวคิดที่สามคือ แนวคิดสังคมที่รู้ตามหลักพุทธธรรมเพื่อมาศึกษาว่า คุณสมบัติใหม่ของชุมชนไม้เรียงจากการผุดบังเกิดทางสังคมนั้น มีส่วนสัมพันธ์กันหรือไม่อย่างไรกับแนวคิดดังกล่าว.